ROUSSEAU

TÁRSADALMI SZERZŐDÉS

Fordította és a bevezetést írta:
RADVÁNYI ZSIGMOND

PHÖNIX KIADÁS

Klasszikus Írások

ROUSSEAU

TÁRSADALMI SZERZŐDÉS

ROUSSEAU:

TÁRSADALMI SZERZŐDÉS

II. kiadás

Forditotta és a bevezetést irta:
RADVÁNYI ZSIGMOND

Budapest, 1947

PHÖNIX-ORAVETZ-KIADÁS

Felelős kiadó : Oravetz István Bueapest, VI, Szondy ucca 44/b.
Klein Vilmos Filmnyomdája Budapest, VI, Teréz körut 3

BEVEZETÉS.

I.

Kazinczy Ferenc leveleiben és feljegyzéseiben több ízben örökíti meg Rousseau életrajzi adatait: „Jean Jaques Rousseau, születet Genévben 1712. — Pápistává lett 1726 táján. Ismét Kálvinista 1753. — meghalt Ermenonville 2. d. Jul. 1778." A szürke évszámok mögött egy páratlanul érdekes, izgalmas és szerencsétlen élet rejlik.

Mint egy genfi órásmester fia született 1712-ben. Apja nem tanította másra, mint írásra és olvasásra, de ő neveli rá a könyvek szeretetére is: a komoly férfi és a serdülő gyermek éjszakákon keresztül bujják együtt a naptárakat, regényeket, történelmi és más tudományos munkákat. Korán elkerült hazulról, gonosz mesterek és durva inastársak között szenvedett és nyomorgott, különféle mesterségeket tanult, becsavarogta fél Európát és szinte a csodával határos, hogy nem züllött el teljesen. Falusi írnok, majd nevelő volt, közben zenével foglalkozott s a következő években, mint zenetanár kereste kenyerét, komponált és zenei cikkeket írt a nagy francia encyclopédiába. Első sikereit is mint zeneszerző aratta. A „Falusi jós" című operettje évtizedekig maradt a színházak kedvelt műsordarabja. És ha mint színműíró nem is talált tetszésre, operáját, amelyet Rameau egyik művé-

nek felhasználásával Voltaire szövegére alkotott, külön előadáson mutatták be Versaillesben az udvarnak. A nagysikerű bemutató után a király évjáradékot kívánt adni a fiatal művésznek, ám Rousseau el sem ment a kitűzött kihalgatásra. Független akart maradni és évekig csak abból a szerény jövedelemből élt, amit kótamásolással szerzett magának. Hivatalokat ajánlottak fel neki, olyanokat is, amelyek bőséges jövedelmük mellett alig jelentettek valami elfoglaltságot. Rousseau megmaradt a kótamásolásnál. Bízott a tehetségében és önérzetességét később sem törte meg semmi.

Véletlenül került szeme elé a dijoni akadémia pályatétele „Javított-e vagy rontott az erkölcsökön a tudomány és művészet fejlődése?" Mint egy megszállott merült el a neki teljesen új munkában és amikor díjnyertes műve nyomtatásban megjelent, egy csapással Franciaország legismertebb és legünnepeltebb írója. Most újból mindent megkaphatna, ami az életet kellemessé teszi, de Rousseau nem akar mást, mint függetlenséget és sok igaz barátot. Gondolkodásában független is maradt, de életre szóló, őszinte barátot nem talált. Csak egyetlen ember tartott ki hűségesen mellette: élettársa, Therese Levasseur, akit egyszerű sorból emelt maga mellé és megtanított írni-olvasni. A tanulatlan, önfeláldozásig hűséges nő jobban értette és jobban megértette Rousseau különcségeit és hibáit, jobban becsülte tehetségét és munkáját, mint kora valamennyi filozófusa.

Pedig Rousseau az élet nagy kérdéseivel foglalkozott és műveinek élő hatását még ma is érezzük.

II.

Első önálló műve, mint már említettük, a díjoni akadémia által díjazott tanulmánya, 1750-ben jelent meg. Az ellentétes közfelfogással szemben volt bátorsága kimon-

dani, hogy minden eddig ismert kultúra és tudomány csak az erkölcsök romlását, nyomort és szerencsétlenséget hozott magával. Az ember természettől jó, csak a hiúság és a vagyonelosztás módja teremtették meg az egyenlőtlenséget és ezzel együtt a bűnt. Az érzelmek őszintesége helyébe az önzés lépett, a testvéri egyetértést a nyomasztó szolgaság váltotta fel. Csak akkor lehetne ismét boldog az emberiség, ha visszatérne a természethez, az ártatlansághoz, az egyszerűséghez.

Legjelentősebb műveit ötvenes éveiben alkotta és két év alatt három olyan könyve jelent meg, amelyek nemcsak Európa legismertebb szellemi nagyságává emelték, hanem a kultúra történetében eddig példátlan hatást is értek el: korukon túl még a következő száz év gondolkodását, sőt társadalmi életét is mélyrehatóan befolyásolták.

A megjelenés sorrendjében az „Uj Héloise" az első. Egy Saint-Preux nevű fiatalemberről szól a regény, aki két ifjú leányt tanít: d'Etange Júliát és ennek unokanővérét. Beleszeret Júliába, egymáséi lesznek, de polgári származása miatt nem adják hozzá feleségül, sőt a szigorú apa arra kényszeríti Júliát, hogy egyik bajtársának, aki egykor életét mentette meg, nyujtsa a kezét. Saint-Preux világgá megy, majd évek mulva találkozik Júlia férjével, aki meghívja házába. A régi szenvedély fellángol, de Júliában győz az anyai érzés és a nagy szerelem regénye befejezést nyer.

Nem az egyszerű cselekmény, hanem az azon végigömlő szenvedélyesség ragadta magával a minden rendű olvasóközönséget. Az érzésektől túlfűtött szerelem nyelvét szólaltatta meg Rousseau, megmutatta az érzelmek felszabadulását, a fellángoló szenvedély túláradását, a minden társadalmi gáton győzedelmeskedő természet erejét. „Az érzelmek jogát és gyönyörét hirdette az Uj Héloise, a természetbe való menekülést a romlott ész kultúrájával szemben." állapítja meg Babits Mihály „Az európai irodalom története"-ben.

A regény nemcsak hódolókat és rajongókat szerzett Rousseaunak, hanem első ízben ellenségeket is. Ekkor gyülekeznek már vele szemben azok, akik később üldözik, hajszolják, rágalmazzák. Mert regénye amellett, hogy az emberi személyiség felszabadítását hirdeti, — bölcseleti, vallási, társadalmi eszméivel rohamot indít a korhadó társadalmi berendezkedések ellen. A korlátlan királyi hatalom védelmezői, megriasztva Rousseau szenvedélyes szabadságvágyától, az erkölcsök romlását féltő konzervatív körök, az akadémikusok, mivel az érzelem elsőbbsége az ész előjogait veszélyeztette, valamennyien szövetkeztek a divatos és elismert írókkal, akik joggal idegenkedtek minden új gondolattól és kifejezési formától.

A következő művének ugyan nem volt ilyen külső sikere, de hatása sokkal mélyebb és maradandóbb, mint a regényé. „Emile"-ben elsőnek mondja ki az újkori nevelés nagy elvét: a gyermek nem a felnőtt kicsinyített mása, hanem önálló lény, akinek joga van arra, hogy egyéniségét figyelembe vegyék és hogy élvezze azt a boldogságot, amelyet elérni képes. Rousseau követelte elsőnek, hogy az új iskola kézügyességi munkákat is tanítson és tervszerűen önállóságra nevelje a gyermeket.

Nevelési elveinek nagy részét még ma sem valósították meg. Rousseau is tudhatta, hogy az új és szabad ember, akinek műveit szentelte, nem léphet elénk egy pusztulásra ítélt társadalomban. Erre a tudatosságra mutat legalább is az az anekdóta, amely szerint egy rajongó apa bejelenti Rousseaunak, hogy fiát az „Emile" szerint akarja nevelni. „Ez nagy baj lesz", felelte Rousseau, „önnek is, fiának is".

A megjelenés sorrendjében harmadik műve a „Társadalmi szerződés". A könyv gondolatmenete olyan logikusan épül fel, stílusa olyan nyugodt és világos, kifejezésmódja általában olyan egyszerű és közvetlen, hogy magyarázatra aligha szorul. És ha társadalombírálatának gyümölcseként a római és görög város-köztársaságokat

állítja példakép elénk, ez nem ok arra, hogy szűklátókörűnek, gyávának, vagy rossz értelemben vett kispolgárnak tekintsük. Társadalmi vonatkozásban senki sem láthat messzebb- mint amennyire a meglevő társadalmi és gazdasági erők mutatnak. De azzal, hogy a nép politikai jogait a társadalmi lét szükségességéből vezette le, azzal, hogy a nép szuverénitását, a nép „főhatalmát", az állami élet alapjának látta, azzal, hogy a polgári jogegyenlőségre építette fel ideális társadalmát, — nemcsak a francia történelem további fejlődésének ajándékozott politikai jelszavakat, hanem olyan megismerésekhez juttatta az emberiséget, amelyek még ma is megvalósulásukra várnak.

Hogy ennyi új eszmének súlyos ellenhatást kellett kiváltania, az nyilvánvaló. Aki azonban Rousseau műveit és élettörténetét nem ismeri, azt hihetné, hogy a támadások középpontjába a „Társadalmi szerződés" kerülhetett. A tisztán elméleti művet azonban sem a hatóságok, sem komoly bírálói nem találták aggályosnak — ellenségei céltáblája az „Emile" lett. Ezzel kezdődött az a „nagy összeesküvés", amely később Rousseau rögeszméjévé vált és csak abban különbözött az őrültek rögeszméjétől, hogy kézzel fogható, bizonyítható valóság volt.

Rousseau páratlan népszerűsége és az a tény, hogy a legmagasabb körökben is rendkívül sok őszinte híve és pártfogója akadt, lehetetlenné tették a közvetlen, nyílt támadást. Rousseau később a „Beszélgetések"-ben felveti a kérdést, hogyan sikerült személyes ellenségeinek még az érdektelen tömeget is feluszítani ellene? Azzal kezdték, hogy elferdítették az alapelveket, amelyeket Rousseau írásaiban képviselt: a római köztársaság hívét nyugtalan lázítónak, a szabályozott szabadság szeretetét korlátlan anarkia kívánságának, törvénytiszteletét a hatalom birtokosai elleni ellenszenvnek tüntették fel és megvádolták azzal, hogy a társadalmi rendet felakarja forgatni. Súlyosabbak és ártalmasabbak voltak a személyére vonatkozó vádak: méregkeverés, erőszakos nemi közösülés,

durvaság, mértéktelen dorbézolás, cinikus szemtelenség, hitvány csirkefogóságok. Tartózkodóbb ellenfelei csak azt vetették szemére, hogy hálátlan, fennhéjázó, durva, kíméletlen, zárkózott. Mondanunk sem kell, hogy a vádak legnagyobb része minden alapot nélkülöz és ami nem egyszerű kitalálás, az a tények rosszakaratú elferdítése.

A vádak egy részét névtelen röplapok, a súlyosabbakat a szalónok suttogói terjesztették. Rousseau kétségbeesett erővel, vad tűzzel védekezett, ám ez a rágalmak ellen semmit sem használt. Pártfogói visszahúzódtak tőle, hívei közül egyre kevesebben mertek kiállani mellette. Ekkor következett el a nyílt támadás ideje: utcai tüntetések Rousseau ellen, az „Emile"-t nyilvánosan elégetik és egy parlamenti tanácsos büntető indítványt nyujt be a parlamenti bíróságánál. Álmából riasztották fel Rousseaut, őszinte híve Conti herceg levelével: „Az izgalom határtalan, a megtorlást nem lehet kivédeni. Az udvar követeli, a parlament akarja. Holnap reggel hét órakor írják alá az Ön elleni elfogatási parancsot és azonnal le is tartóztatják."

Rousseau menekül és tizenöt év keserves bolyongásával és bujdosásával fizeti meg, hogy az új emberről, egy jobb társadalomról merészelt álmodozni.

III.

Az évtizedes bujdosás nemcsak menekülés volt, hanem keresés is: vissza akart térni a csendhez, a szelíd természethez, a békéhez, a munkához, önmagához. Vágyaitól egyre messzebb került, hiába volt minden.

Előbb francia vidéken tartózkodott, majd rövid svájci köziáték után, miközben Genf is máglyára vetette az „Emile"-t. Bern pedig kiutasította a „genfi polgárt", a neuchateli grófságban, II. Frigyes oltalma alatt talált

ideiglenes menedéket. A helytartó utasítására tartózkodási engedélyt kért II. Frigyes porosz királytól. Kérvénye így kezdődött: „Sire! Sok rosszat mondtam Önről és valószínűleg a jövőben sem mondok jót... Sire, én nem érdemlek kegyelmet Öntől, de nem is kérek, azonban szükségesnek tartom Fenségeddel közölni, hogy hatalmában vagyok és ott is szándékozom maradni: rendelkezzék velem tetszése szerint." Amikor pedig II. Frigyes, nem sokal később évdíjat ajánl fel neki, Rousseau így ír a királynak: „Ön kenyeret akar adni nekem... nem hiányzik a kenyér egyetlen alattvalójának sem?" Midőn azonban az itt is ellene üzített lakosság ostrom alá fogta Rousseau lakóházát, Angliába menekült, ahol David Hume látja vendégül. Hume kétszínű magatartása váltotta ki belőle az üldözési téboly kétségtelen jeleit: céltalanul rejtőzve bolyongott Angliában, mert azt hitte, hogy életére törnek, majd testileg is megtörve tért vissza Franciaországba, ahol Conti herceg egyik vidéki birtokán élt álnéven, míg egy újabb idegroham onnan is el nem kergette. Gyakran változtatta lakhelyét, végre vakmerő elhatározással visszatért élete legboldogabb korszakának színhelyére: Párizsba. Bár itt már ismét saját neve alatt élt, a hatóságok nem vették tudomásul, hogy a mai Rue de Rousseau egyik kis padlásszobájában rejtőzik valaki, aki ellen a parlament egykor elfogatóparancsot adott ki. Nyolc évig élt itt, ismét kótamásolással keresve kenyerét, egyetlen szenvedélye a növénygyűjtés, egyetlen szórakozása a délutánonkénti néhány sakk-játszma a Café de la Regenceben. A nyilvánosság elé csak zenei cikkekkel lép: a külföldi zene ellen elzárkózó párizsi Nagyoperát akarja rábírni, hogy bemutassa a német Gluck operáit, — amit el is ér. De a száz dal, ária és kettős, amit ebben az időben maga szerez, már csak halála után lát napvilágot.

Irodalmi tevékenysége soha egy napra sem szünetelt. Menekülésének éveiben nem jelentek meg nagyobb művei, kivéve egy nagysikerű zenei lexikont, csak kisebb értekezéseket és vitairatokat adott ki, nem beszélve kö-

tetekre menő levelezéséről, s ez a szép és nemes gondolatok igazi tárháza. Azonban az egész idő alatt lankadatlanul dolgozik egyik főművén, a „Vallomások"-on, amit Párizsban fejez be, de csak halála után enged megjelenni. Nincs a világirodalomban még egy mű, amelyik ilyen őszinteséggel, ennyire minden hiúság nélkül mondaná el írójának legelrejtettebb érzéseit, gondolatait, tévedéseit és bűneit. Még sincs benne érzéki önmutogatás, nincs meg az önvád pátosza, egyszerűségében megrázó dokumentum, amely írójának minden emberi hibáját érthetővé, sőt rokonszenvessé teszi. „Minden látszólagos szégyelni való, ami bennük van, a társadalomra és a civilizációra esik vissza, a civilizációt szégyeníti meg, az erkölcsrontó civilizáció elleni harc eszköze lesz." Az őszinteség könyve! — kiált fel Babits Mihály.

IV.

Ha csak arra akarnánk rávilágítani, hogy milyen befolyása volt Rousseaunak a francia közéletre, már az egyedül is terjedelmes tanulmányt igényelne. Nem tehetünk mást: szürkén és szárazon sorolunk fel néhány kikiragadott adatot a sok közül, talán elegendőt ahhoz, hogy Rousseau rendkívüli jelentőségét némiképp érzékeltessük.

Az „Új Héliose" az érzelmes, szenvedélyes regények hosszú sorát vonta maga után. Még a mi ifjúkorunk olvasmánya között is az első helyet foglalta el Bernandin de Saint Pierre „Pál és Virginiá"-ja, Oliver Goldsmith „Wakefieldi lelkész"-e. Rousseau hatása alatt áll Goethe is. „Az ifjú Werther keservei" költője. Fichte nemzeti nevelési elvei az „Emile"-re, jogbölcseleti tanai pedig a „Társadalmi szerződés"-re támaszkodnak. A természetes életet élő ember boldogságát példázza Robinson. A „Vallomások" hatását nyíltan beismeri a „Vallomásaim" szerzője, Tolsztoj Leo.

A magyar irodalom történetéből ismeretes, hogy Kazinczy és Kölcsey tanítómesterüket látták benne. Bessenyey György is Rousseau hatása alatt írja bölcselkedő műveit és követi abban is, hogy hasonló érzelmekkel eltelve vonul vissza vidéki magányába, mint nagy példaképe.

A magyar felvilágosodás el sem képzelhető Rousseau nélkül. A magyar felvilágosodás politikai és társadalmi programmját ócsai Balogh Péter szeptemvir állítja össze és ezek a követelések képezik utóbb az 1790—91. országgyűlési tárgyalások igazi gerincét, „Pest vármegye egyenesen a ‚legszentebb Felséget' oktatja ki arról, hogy a ‚közjog, az emberi jogok és ama Társadalmi Szerződés értelmében, melynek alapján a birodalmak összeállottak, a fenség eredetileg a néphez tartozik', s ez a szuverenitás ‚a törvényekkel mérsékelt uralkodásban a fejedelemmel és néppel közös törvényhozó hatalom által gyakoroltatik'. A természetjog és Rousseau szerződéselmélete ilyenkép benyomul a rendi közjogba, annál könnyebben, mert közvéleménnyé kezd válni, hogy Verbőczi is ily értelemben tulajdonította a főhatalmat a népnek, a királyi hatalom tehát az egész magyar multban csak átruházott volt." (Szekfű Gyula: A tizennyolcadik század története.)

Proudhon utópiája szerződéses alapon épül fel. Owen és Fourier nevelési elveiket az „Emile"-ből merítik.

H. G. Wells írja Napoleonról: „Korán került Rousseau műveinek befolyása alá és erős gyökeret vert lelkében a civilizáció megrontó hatásának a gyűlölete. 1786-ban egy röpiratot adott ki egy svájci pap ellen, aki megtámadta Rousseaut."

Oldalakon át folytathatnók ezt a felsorolást. Rousseau sokat adott az emberiségnek. Kora feltörekvő polgársága tőle veszi azt a szenvedélyesen elutasító magatartást, amelyet a mesterkélt, gyökeréig romlott és pusztulásra ítélt ancien regimmel szemben tanusít. Rousseau állította fel a harmadik rend érdekeinek megfelelő társadalmi eszményképet és előadásának heve lelkesedés-

sel töltötte el azokat, akik e nagy célokért küzdeni akartak. Erkölcsi lelkesültségével példát mutatott minden kor íróinak, tőle tanulhatták meg, hogy tömegideálokért lelkesedni csak az tud, akit magával ragadnak a kor nagy eszméi és átérzi egy feltörekvő osztály vágyait és szükségleteit. Az első volt, aki a természetet lelkes szeretetével közelebb hozta érzéseinkhez. Új utakat mutatott a nevelésben, a regényírásban, az önéletrajzban.

V.

Életének utolsó napjait Ermenonvilleben, egy hatalmas birtok gazdatiszti házában [illegible]. Bár minden látogatót elutasít és alig beszél a háziakon és a falu parasztjain kívül valakivel, egy szegényesen öltözött fiatalembernek mégis sikerül beszöknie a kastély parkjába, ahol a bokrok közé rejtőzve, néhány órai várakozás után, találkozik is Rousseauval. Rousseau utolsó beszélgetését, három nappal halála előtt, ennek a fiatalembernek a naplója őrizte meg az utókor számára.

„Egy ködarabon ülök és türelmetlenül várakozom. Végül a domb alján észreveszek egy embert, amint lassan közeledik, kezében görcsös bot, hóna alatt mappa. Csak ő lehet az! Szívdobogás lep meg, amint egyre közeledik és én elrejtőzve figyelem. Tartása hajlott és vonásain a szomorúság és elmélyedés különös keveréke látható. Amikor, nem sejtve a titkos megfigyelőt, egész a közelembe ért és épp lehajolt egy kankalin után, minden félelmet elfeledve előugrottam, leszakítottam a virágot és átnyujtottam neki. Zavartan nézett rám: „Szaniszló?..."

„Nem uram", dadogtam, „egy fiatalember áll Ön előtt, akinek a mai napon, már semmi kívánsága nincs, mivel oly szerencsés volt és láthatta Önt!"

Komolyan nézett rám és mintha villám lobbant volna fel szemében, amikor válaszolt: „Jól ért már a hízelgéshez, fiatalember. Ez elég baj Önnek!"

Zavaromat leküzdve feleltem: „Az én koromban nem szokás hízelegni .. A lelkesedés lángoló tüzét érezzük még és szívesen gyalogolunk akár tíz órát is, hogy..."

„Valóban? Tíz órát gyalogolt? Jó lábai lehetnek, kedves kölyköm... Tehát látni akart engem. Persze, hisz én vagyok egész Párizs csodaállatja. Mindenütt kérdik: látta már a bolond Jean Jaques-ot? Volt már Ermenonvilleben?..."

A napló közli, hogyan sikerült végre is legyőzni Rousseau bizalmatlanságát és komoly társalgásra bírni. Rousseau közeli haláláról beszél, a fiatalember tiltakozik az ilyen gondolatok ellen, hiszen Franciaországnak nagyobb szüksége van Rousseaura, mint valaha. Rousseau elgondolkozva válaszol

„Igen, Franciaország láthatárán felhők gyülekeznek. Remélem azonban, — mert ezt az országot úgy szeretem, mint a hazámat, — hogy a közeledő vihar nem tart soká és csakhamar ismét napfény árasztja el a francia földet. De ez már nem az én dolgom. Majd jönnek mások, hogy befejezzék a nagy művet, amelyért egész életemen át küzdöttem és szenvedtem. Szép munka vár ezekre... Az enyém befejeződött. Megdolgoztam a földet, elvetettem a magvakat, most már nőnek és fejlődnek — nélkülem."

Két óra hosszat beszélgetnek még és a fiatalember engedélyt kér végül, hogy gyakrabban meglátogathassa.

„Heves könyörgésemre, — folytatja a napló, — hogy legalább a jövő hónapban láthassam, szomorúan mosolyogva bólogatott: „A jövő hónapban... a jövő hónapban..." Szeme a jegenyéken nyugodott, amelyek a kis sziget partját állták körül. Mégegyszer felém bólin-

tott és én elfordultam, hogy ne lássa szememben a könynyeket."

A kopott ruhás fiatalember, aki ezt az utolsó találkozást naplójában meg örökítette, a párizsi egyetem joghallgatója volt. Neve: Maximillian Robespierre.

Rousseau 1778 július 2-án halt meg. Az ermenonvillei park tavának kis szigetén temették el. Holtteste ma a Pantheonban nyugszik.

TÁRSADALMI SZERZŐDÉS

ELŐSZÓ.

Ez az értekezés része egy nagyobb munkának; egykor megkezdettem, nem törődve azzal, hogy lesz-e elegendő erőm hozzá és régen abbahagytam. A már feldolgozott részekből készült kivonatok közül ez a legfontosabb s úgy hiszem, leginkább érdemli meg, hogy nyilvánosságra kerüljön. Minden más részletet megsemmisítettem.

ELSŐ KÖNYV

Azt szándékozom megvizsgálni, hogy szilárd és biztos alapokon nyugszik-e a kormányzat a társadalmak szervezetében, ha olyanoknak vesszük az embereket, amilyenek, viszont a törvényeket olyanoknak, aminők lehetnének. Igyekezni fogok, hogy ennél a vizsgálatnál állandóan egyesítsem azt, amit a jog megenged, azzal, amit a közérdek követel s így az igazság és a hasznosság ne kerüljön ellentétbe egymással.

Megkezdem a munkát anélkül, hogy a tárgy fontosságát bebizonyítanám. Megkérdezik majd tőlem, vajjon uralkodó vagy törvényhozó vagyok-e, hogy politikai kérdésekről merészelek írni? A válaszom: nem, sőt éppen ez jogosít fel, hogy erről a kérdésről írjak. Ha uralkodó vagy törvényhozó volnék, úgy nem pazarolnám időmet annak bizonyítására, hogy mit kell tenni: cselekednék, vagy hallgatnék.

Bármily csekély befolyással bírjon is a közügyekre egy szabad államban született egyszerű polgár, aminő én

vagyok, bár az általános szavazati jog révén részes az államhatalomban, — a szavazati jog egymagában is kötelez reá, hogy a közügyek iránt érdeklődjek. Ahányszor a kormányzatról gondolkodom, boldog vagyok, mert kutatásaim során egyre újabb okokat találok, miért kell hazám kormányzatát szeretnem.

I. AZ ELSŐ KÖNYV TARTALMA.

Az ember szabadnak születik és mégis mindenütt bilincsekben él. Sokan embertársaik urának hiszik magukat, bár még inkább szolgák, mint a többiek. Hogy ment végbe ez a változás? Erre a kérdésre, úgy hiszem, felelni tudok.

Ha csak az erőszakot és annak hatását venném figyelembe, úgy azt mondanám: amíg túlnyomó hatalom kényszerít engedelmességre egy népet, jól teszi, ha engedelmeskedik, amint azonban le bírja rázni a rabigát, úgy még jobban teszi, ha lerázza. Mert, ha a szabadságát ugyanazon jogcímen szerzi vissza, amelyen tőle elrabolták, úgy vagy jogosan szerezte vissza, vagy jogtalanság volt a szabadság elvonása. Csak a társadalmi rend szent joga lehet minden más jog alapja. Ez a jog egyáltalában nem a természetből fakad; így tehát szerződéseken nyugszik Ezért kell megismernünk ezeknek a szerződéseknek a természetét. De első kötelességem a fenti állítások bebizonyítása.

II. AZ ELSŐ KÖZÜLETEK.

A társadalmi közületek közül a legrégibb és egyedül természetes a család; ennek ellenére is a gyermekek csak addig maradnak az apával szoros kapcsolatban, amíg

ez létfentartásukhoz szükséges. Mihelyst megszűnik ez a szükséglet, felbomlik a természeti kötelék. A gyermekeknél megszűnik az apa iránti köteles engedelmesség, az apa nem tartozik többé a gyermekek eltartásáról ogndoskodni, — valamennyien egyformán visszanyerik függetlenségüket. Ha eddigi viszonyukat mégis fenntartják, úgy ez nem egy természeti állapot, hanem önkéntes megegyezés, a család további egyéttléte egyezményen alapul.

Ez az általános szabadság az ember természetéből következik. Ennek első törvénye megköveteli, hogy az önfenntartásról gondoskodjék; főgondja az, amivel önmagának tartozik, s mihelyst eléri a szellemi érettséget, kizárólag ő maga dönt afölött, hogy fennmaradásának melyek a legbiztosabb eszközei s így saját ura lesz.

Ezért tekinthetjük tehát a családot a politikai társadalmak első mintaképének. Az uralkodó az atya képmása, a nép a gyermekeké, mivel pedig mindannyian szabadnak és egyenlőnek születtek, szabadságukról csak saját előnyeik kedvéért mondanak le. Az egyetlen különbség az, hogy a családban az apát a gyerkmekek iránti szeretet kárpótolja az elszenvedett fáradozásokért, míg az államban a hatalom élvezete pótolja a szeretetet, amely az uralkodóból a nép irányában hiányzik.

Grotius tagadja, hogy minden emberi kormányzat a kormányzottak érdekében létesült volna; példakép a rabszolgaságra hivatkozik. Ismert módszerével a jogot a jog gyakorlásából származtatja. Elképzelhető egy ennél következetesebb elmélet is, de nem olyan, amely a zsarnoknak kedvezőbb lenne.

Grotius szerint tehát kétséges, hogy az egész emberi nem vajon nem száz embernek a tulajdona-e, vagy ez a száz ember is az emberiség egy része, bár művében inkább az első nézethez hajlik; Hobbesnek is ez a véleménye. Így tehát az emberiség hordákra oszlik s azok vezetői csak azért védelmezik saját hordájukat, hogy uralkodhassanak felettük.

Amint a pásztor a nyájjal szemben felsőbbrendű

lény, úgy emelkednek ki a népből az emberek pásztorai, az uralkodók. Ez volt Philo szerint Caligula véleménye és ebből a hasonlatból helyesen következtette, hogy vagy az uralkodó isten, vagy a nép barom.

Caligula végkövetkeztetése teljesen azonos Hobbes és Grotius elméletével. Előttük már Aristoteles is állította, hogy az emberek a természettől egyáltalában nem egyenlők, hanem egyrészük rabszolgaságra, másrészük uralkodásra születik.

Aristoteles azonban összetévesztette az okot az okozattal. Mindenki, aki rabszolgaságban születik, rabszolga lesz; ez feltétlenül igaz. A rabszolga bilincsei által mindent elveszt, még a szabadulás vágyát is, szereti a szolgaságot, miként Odysseus kísérői is jól érezték magukat elváltozott és állati alakjukban. Ha vannak is tehát olyanok, akik természettől rabszolgák, ez csak azért lehetséges, mert először már a természet ellenére rabszolgák lettek. Erőszak teremtette meg az első rabszolgát; aljasság és gyávaság biztosította a rabszolgaság fennmaradását.

Nem beszéltem még Ádám királyról, sem Noé császárról, annak a három hatalmas uralkodónak az atyjáról, akik felosztották maguk között a világot, — miként ezt a velük azonosnak tartott Saturnus fiai is tették. Remélem, hogy ezért a mértéktartásomért hálásak lesznek; minthogy e fejedelmek egyikétől, sőt talán annak legidősebb ágából származom, nem lehessen tudni, hogy jogcímem komolyságának bebizonyításával nem mutathatnék-e magamra, mint az emberiség törvényes királyára? De bármint is legyen, nem lehet tagadni, hogy Ádám a világ ura volt amint Robinson is az volt a saját szigetén, amíg egyedül élt ott és az ilyen uralomban az a legkellemesebb, hogy az uralkodó biztosan ül a trónján és nem kell sem forradalomtól, sem háborútól, sem összeesküvéstől félnie.

A legerősebb sem elég erős ahhoz, hogy örökké úr maradhasson, ha nem alakítja át erejét joggá, az engedelmességet pedig kötelességé. Ebből fakad az erősebb joga, egy olyan jog, amelyet látszólag gúnyból neveznek jognak, valóban mégis alapelvnek tekintenek. De miért nem magyarázzák meg soha ezt a kifejezést? Az erő testi-képesség, nem tudom megérteni, hogy a hatásaiból milyen erkölcsi kötelezettség származhat? Az erőszaknak engedni, — ez a kényszer cselekedete és nem az akaraté, s így legfeljebb észszerű lehet. Miként származhat tehát ebből kötelesség?

Vegyük egy pillanatig létezőnek ezt az állítólagos jogot. Meggyőződésem szerint ebből csak megoldhatatlan fogalmi zűrzavar keletkezhet, mert mihelyt az erőből származtatjuk a jogot, úgy elcseréljük az okot az okozattal; minden erő, amely túlnő az előbbi erőn, örökli annak jogát. Mihelyst azonban büntetlenül lehet az engedelmességet megtagadni, úgy ez már is jogosan történt és minthogy az erősebbnek mindig igaza van, az egyetlen feladatunk az, hogy erősebbek legyünk. De mit jelent egy olyan jog, amely az erő megszüntével érvénytelenné válik? Ha kényszerből kell engedelmeskedni, úgy, ha nem kényszerítenek engedelmességre, nem is vagyok köteles engedelmeskedni. Amint látjuk, a „jog" szócska nem teszi értékesebbé az erőszakot, semmi jelentősége sincs itt.

Engedelmeskedjetek a hatalom birtokosának! Ha ez azt jelenti, hogy engedj a túlerőnek és az erőszaknak, úgy helyes a parancsa, de felesleges. Elismerem, hogy minden hatalom Istentől ered; de tőle jönnek a betegségek is; az következne ebből, hogy nem szabad orvoshoz fordulni? Ha rabló támad meg az erdő mélyén, úgy engednem kell az erőszaknak és át kell adnom az erszényemet; de nem kényszerít erre a lelkiismeretem, ha védekezhetem. A nekem szegzett revolver végeredményben ugyancsak valamiféle hatalmat jelent.

Lássuk be hát, hogy az erőszak nem szülhet jogot s csak a törvényes hatalomnak vagyunk kötelesek engedelmeskedni. Így merül fel előttünk az első kérdésem újra és újra.

IV. A RABSZOLGASÁG.

Minthogy egyetlen embernek sincs természetes hatalma a hozzá hasonlók felett és minthogy az erőszakból nem fakadhat jog, az emberek feletti törvényes hatalom egyetlen alapja csak a szerződés lehet.

Ha valamely egyes ember, mondja Grotius, elidegenítheti a szabadságát s így ura rabszolgájává válhat, miért ne idegeníthetné el egy egész nép is a szabadságát és miért ne lehetne egy király alattvalója? E mondatban néhány kétértelmű fogalom található, amelyek közelebbi magyarázatra szorulnak. Vegyük először az „elidegeníteni" kifejezést. Elidegeníteni annyi, mint elajándékozni, vagy eladni valamit. Az az ember, aki másnak a rabszolgája lesz, nem ajándékozza el magát, hanem eladja magát, hogy így legalább a létfenntartása biztosítva legyen; ám miért adja el magát egy egész nép? Szó sincs arról, mintha a király biztosítaná az alattvalók létszükségletét, ellenkezőleg: ő él az alattvalóiból és Rabelais szerint egy királynak sok mindenre van szüksége. Vajjon az alattvalók azért ajándékozzák el személyüket, hogy a vagyonunkat is elvegyék tőlük? Nem tudom, mi marad így még nekik?

Azt mondják, hogy az önkényuralkodó biztosítja alattvalói számára a társadalmi békét; lehet, de mit nyernek vele, ha a kielégíthetetlen becsvágya által előidézett háborúk, a telhetetlen mohósága, ha miniszterei kényuralma több szenvedést okoz, mint amennyit a belviszályok teremtenének? Mit nyernek vele, ha a belső béke csak az egyik láncszeme a végtelen nyomorúságnak? A börtönben is nyugodtan lehet élni; de szükséges ez ah-

hoz, hogy jó érezzük magunkat? A Cyclops barlangjába zárt görögök is a legnagyobb nyugalomban éltek, amíg sor nem került rá, hogy felfalják őket.

Az az állítás, hogy valaki ellenszolgáltatás nélkül adja el magát, képtelen ostobaság, az ilyen cselekedet már csak azért is törvénytelen, mert aki ilyet tesz, annak nem lehet józan esze. Aki pedig egy népről állítja ugyanezt, az őrültnek mondja az egész népet, azonban az őrültségből nem származhat jog.

De még ha el is idegeníthetné magát mindenki, ezt gyermekeivel már nem teheti meg, azok szabad embernek születtek, a szabadság a saját tulajdonuk s afölött csak ők maguk rendelkezhetnek. Szellemi fejlettségük eléréséig az apjuk ugyan megállapodhat létfenntartásuk és jólétük biztosítása érdekében, de nem ajándékozhatja el visszavonhatatlanul és feltétlenül a szabadságukat, mert az ilyen elajándékozás ellentétben áll a természet céljával és túllépi az atyai jogkört. Hogy tehát valamely önkényű kormányzat jogszerűvé váljon, minden egyes nemzedékben meg kellene kérdezni a népet, hogy elfogadja-e, vagy elveti-e azt; így azután nem is lehetne többé, önkényuralom.

Lemondani a szabadságról azt jelenti, hogy lemondunk emberi voltunkról, emberi jogainkról, sőt kötelességeinkről is. Aki mindenről lemond, az nem kívánhat semmiféle kárpótlást. Az ilyen lemondás nem fér össze az emberi természettel és ha akaratunkat megfosztjuk minden szabadságától, úgy a cselekvésünk elveszíti erkölcsi értékét. Így tehát semmis és önmagának ellentmondó az olyan szerződés, amely az egyik oldalon korlátlan hatalmat, a másik oldalon feltétlen engedelmességet állapít meg. Nem nyilvánvaló-e, hogy semmi kötelezettségünk sincs azzal szemben, akitől jogunk van mindent követelni? Ez az egyetlen, kárpótlás és ellenszolgáltatás nélküli feltétel nem teszi-e semmissé az egész megállapodást? Mert micsoda jogai lehetnének rabszolgámnak velem szemben, ha minden, amije van, az enyém és azáltal,

hogy joga az én jogommá vált, az önmagammal szemben való saját jog csak üres szó.

Grotius és mások a rabszolgaság jogának másik forrását a háborúban látják. Minthogy szerintük a győztesnek joga van a legyőzöttet megölni, ez utóbbi eladhatja szabadságát életéért. És hogy ez az egyezmény annál is inkább jogszerű, mert mindkét félnek előnyöket nyujt.

Ám nyilvánvaló, hogy a legyőzött megölésének állítólagos joga semmikép sem a háborús állapotból származik. Már csak azért sem mert amíg az emberek eredeti függetlenségükben élnek, nincsenek egymással olyan állandó kapcsolatban, amely a béke vagy a háború állapotát idézhetné elő. A dolgok és nem az emberek viszonya idézi elő a háborút, s minthogy a háború nem személyes, hanem tárgyi viszonyokból keletkezik, így tehát sem a természetes állapotban, ahol nincs állandó tulajdon, sem a társadalmi állapotban, ahol minden a törvények uralma alatt áll, nem létezhet egyéni háború, vagyis ember ember elleni harca.

Az egyéni harc, a párbaj a véletlenül keletkező összeütközés: mind olyan cselekedetek, amelyek nem indokolják egy különleges állapot előidézését. Ami a főurak magánháborúit illeti amelyeket XI. Lajos rendeletei tettek lehetővé, mindaddig amíg a „treuga dei" meg nem szüntette úgy ezek a feudális rendszer visszaélései, amely valamennyi eddigi rendszer között a legesztelenebb, mert úgy a természeti jog alapelveivel, mint minden józan politikával ellenkezik.

A háború tehát nem egyének, hanem államok közötti viszonyt jelent, ahol az egyének csak véletlenül ellenfelek, még pedig nem mint emberek, nem is mint polgárok,*) hanem mint katonák, nem mint a haza alkotó ré-

*) A rómaiak, akik ismerték a háborús jogot és a világ minden nemzeténél jobban tisztelték azt, annyira lelkiismeretesek voltak e tekintetben, hogy tilos volt valamely polgárnak önkéntesként szolgálni, ha kifejezetten nem kötelezte magát az ellenség, még pedig egy határozottan megnevezett ellenség el-

szei, hanem mint annak védelmezői. Röviden: az állam ellensége csak egy másik állam lehet, nem pedig az egyes ember, mert amint bebizonyítottuk, különnemű dolgok között semminemű viszony nem állhat fenn.

Ez az elv összhangban is van a háborúról felállított minden elmélettel és minden kultúrnép állandó gyakorlatával. A hadüzenet nem is a főhatalomhoz, hanem a néphez intézett figyelmeztetés. Az idegen, legyen az király, magánegyén vagy akár az egész nép, ha hadüzenet nélkül lop, zskámányol vagy foglyokat ejt, — nem ellenség, hanem rabló. Ám az igazságos uralkodó még a háború folyamán is csak az államvagyont foglalja le, viszont kíméli a magánosok személyét és vagyonát; tiszteli azt a jogot, amelyen saját joga is alapszik. Mivel pedig a háború célja az ellenséges állam megsemmisítése, jogosan ölik meg azt, aki fegyverrel kezében védekezik; ám mihelyt leteszi a fegyvert és megadja magát, már nem ellenségünk, nem az ellenség eszköze, hanem pusztán csak ember, akinek élete fölött már nem rendelkezhetünk. Olykor úgy is meg lehet semmisíteni az államot, hogy egyetlen polgárát sem ölik meg; a háború csak a saját célja eléréséhez szükséges jogot adja meg. Grotius nem osztja ezt a nézetet; ám ez nem a költők rábeszélőképességéből, hanem a dolgok természetéből származik, az ész követelményeinek megfelelően.

Így tehát a hódítás joga kizárólag az erősebb jogán alapul. Ha pedig a háború nem szüli azt a jogot, hogy a legyőzött népet felkoncolhassák, akkor ez a jog, mivel nem illeti meg, nem adhat jogot a nép leigázására sem.

---

leni harcra. Amikor leszerelték azt a légiót, amelyben az ifjabb Cato, Popillius parancsnoksága alatt, újoncként szolgált, az idősebb Cato azt írta Popilliusnak: ha kívánja, hogy fia tovább szolgáljon, úgy eskesse újra fel, mert az első eskü hatálvát vesztette s így fia nem harcolhat az ellenség ellen. Lehet, hogy ezzel szemben Clusium ostromára, vagy más rendkívüli esetre hivatkoznak, de én itt csak a törvényeket és szokásokat veszem figyelembe. Minden nép közott legritkábban a rómaiak hágták át törvényeiket, de nincs még egy nép, amelynek ilyen szép törvényei lettek volna.

Csak akkor volt szokás az ellenséget megölni, ha belőle rabszolgát nem csinálhattak; ám a rabszolgaságba döntés joga nem származhat az ölés jogából és így egészségtelen csere az, ha szabadságával kell megvásárolnia életét, miután ehhez semmiféle jogunk sem volt. Nyilvánvaló, hogy ha az élet jogát a rabszolgaságból, a rabszolgaság jogát pedig az élet és halál jogából származtatjuk, úgy örökös körforgásba jutunk.

De még ha el is ismerjük azt a borzalmas jogot, hogy mindenkit megölhetünk, akkor is azt állítom, hogy a háborúban rabszolgává lett ember vagy elnyomott nép csak addig köteles urának engedelmeskedni, amíg hatalmával erre kényszeríteni bírja. Ha a győző a legyőzött életéért valamely kárpótlást fogadott el, úgy a legyőzött nem adta ajándékba az életét; ahelyett, hogy minden haszon nélkül megölje, a győző olykép tette ártalmatlanná, hogy hasznot hoz neki. Nem hogy erőszakkal kapcsolatos jogot nyert volna, sőt ellenkezőleg: a háborús állapot továbbra is fennmarad közöttük mivel egymásközötti viszonyuk is a háború következménye s a hadijog gyakorlása nem tételez fel semmiféle békekötést. Elismerem, hogy megegyeztek egymással, de ez az egyezség nem szüntetl meg a háborús állapotot, hanem annak fennmaradását jelenti.

Akármilyen szempontból vizsgáljuk meg tehát e kérdést, a rabszolgaság joga mindig semmis marad, nem csak, mert igazságtalan, hanem mert értelmetlen és céltalan is. E szavak: „rabszolga" és „jog" ellentmondanak egymásnak és kölcsönösen megsemmisítik egymást. Egyformán esztelen, akár egy másik embernek, akár egy egész népnek mondják: „Egyezségre lépek veled, amelyben minden teher a tied s minden jog az enyém, ezt az egyezséget addig tartom meg, amíg nekem tetszik, viszont neked ugyancsak addig kell megtartanod, amíg nekem tetszik."

V. MINDEN TÁRSADALMI SZERZŐDÉS EGY ŐS-SZERZŐDÉSBŐL SZÁRMAZIK.

Ha valónak ismerném is el mindazt, amit eddig megcáfoltam, azzal sem érnének el semmit az önkényuralom védelmezői. Mindig nagy különbség lesz a tömeg elnyomása és a társadalom kormányzása között. Bármennyi egyén is jusson egymás után valakinek az uralma alá, ott mindig csak urat és rabszolgát látok, nem pedig népet és uralkodót, mondhatjuk, hogy ez egy csoport, de nem, hogy társadalom, — ott nincs sem közjólét, sem államtest. Ha valaki le is igázná a fél világot, mindig csak magánegyén maradna és mihelyt az ő érdeke különválik a többiétől, pusztán csak magánérdek. Halála után a birodalma összefüggés nélküli részekre hull, miként a tölgyfa, ha tűz emészti, megsemmisül és hamuvá porlad.

Egy nép, — mondja Grotius, — elajándékozhatja magát a királynak. Szerinte tehát a nép már nép volt, mielőtt még elajándékozta magát. Az ajándékozás polgári tényked**és** és így közös tanácskozást tételez fel. Ezért lenne szükséges, mielőtt a királyválasztás tényét szemlélnők, vizsgálat tárgyává tenni azt a tényt, amely által a nép néppé válik, ez a tény szükségszerűen megelőzi a másikat, s így a társadalom tényleges alapja.

Valóban, ha nem létezne semmiféle előzetes megegyezés és a választás nem egyhangúlag történne, ki kötelezné a kisebbséget, hogy elismerje a választást? És honnan van joga százaknak, aki urat kíván maga fölé, csak tíz olyan ember nevében is határozni, akik ezt nem akarják? A szótöbbség törvénye maga is megegyezésen alapul és előzetes egyhangúságot feltételez.

VI. A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS.

Felteszem, hogy az emberiség a természeti állapotban a fejlődés olyan magas fokát érte el már, ahol az önfenntartást veszélyeztető akadályok, ellenállásuknál fogva, felülkerekednek azokon az erőkön, amelyeket az egyén azért kénytelen kifejteni, hogy megmaradhasson abban az állapotban. Az eredeti állapot ekkor már nem maradhat fenn tovább és az emberiség elpusztulna, ha létformáját meg nem változtatná.

Ám az emberiség nem hozhat új erőket létre, csak a meglevőket egyesítheti és irányíthatja. Fennmaradásának így tehát nincs más eszköze, mint hogy társulás által az erők olyan tömegét alkotja, amely le tudja győzni az ellenállást, s azt az erőtömeget egyetlen hatóerő révén megmozdíthatja és együttesen hatni engedi.

Ilyen erőtömeg csak többek együttműködéséből származhat. Minthogy azonban minden ember fennmaradásának főeszköze az erő, és a szabadság, miként ruházhatja rá ezeket másokra, anélkül, hogy magának ne ártana és ne hanyagolná el azt a gondosságot, amire önmagával szemben köteles? Vizsgálódásunk tárgyára vonatkoztatva, ezt a nehézséget a következőkép foglalhatjuk össze.

„Hogyan találhatunk olyan társadalmi alakulatot, amely teljes együttes erejével védi és őrzi minden egyes tagjának személyét és vagyonát, s amelyben minden egyes ember, bár a többivel egyesülve, csak önmagának engedelmeskedik és épp oly szabad marad, mint eddig volt?" Ez a főkérdés, — megoldását a társadalmi szerződésben találjuk.

E szerződés egyes pontjait a megegyezés természete úgy határozza meg, hogy a legkisebb változtatás által semmissé és hatálytalanná válnak. Ennek következtében, még ha nem is történt volna soha nyílt megállapodás, mégis mindenütt azonosak, mindenütt hallgatólagosan elfogadottak és elismertek e pontok, mindaddig, amíg csak a társadalmi szerződés megszüntével minden egyes ember

eredeti jogát és természetes szabadságát vissza nem nyeri, amivel egyidőben viszont elveszíti azt az egyezményesen alapuló szabadságot, amelyért annakelőtte a természeti szabadságról lemondott.

Helyesen értelmezve, e pontok valamennyien egyetlen pontra vezethetők vissza: a társadalom minden egyes tagja minden jogával együtt beleolvad az összességbe; azáltal, hogy különállása megszűnik, elsősorban mindenkinek a helyzete egyenlő lesz és mert egynelő, senkinek sem érdeke a másikét megnehezíteni.

Mivel pedig ez a beolvadás minden feltétel nélkül történik. az összeköttetés a lehető legtökéletesebb s egyetlen tagnak sem lehet azon túlmenő igénye. Mert ha az egyénnek még valami joga maradna, úgy egy közös főhatalom hiányában, amely az egyén és a közösség között ítélkezhetne, bármilyen vitás kérdésben mindenki a maga bírája lenne s csakhamar követelné, hogy minden kérdésben az lehessen; folytatódna a természeti állapot és a társadalmi egyesülés vagy zsarnoksággá, vagy fölöslegessé válna.

Végül pedig, ha minden egyén az összesség rendelkezésére bocsátja magát, ezzel nem rendelte magát alá senkinek és minthogy a társadalom minden tagjával szemben ugyanazt a jogot nyerjük. amit nekik önmagunkkal szemben elismerünk, a veszteségért kárpótlást kapunk és több erőt a meglevő állapot fenntartásához.

Ha tehát így minden nem lényegeset elhagyunk a társadalmi szerződésből, rájövünk, hogy az a következő szavakban foglalható össze: „Mindegyikünk alárendeli a személyét és teljes erejét a közakarat legfelsőbb hatóságának és minden egyes tagot az összesség elválaszthatatlan részének tekintünk."

A társadalmi szerződés az egyes szerződő felek helyébe azonnal egy eszmei össz-személyiséget helyez, ennek tagja minden szavazó s ezzel a ténnyel nyeri el egységét, közös személyiségét, életét és akaratát. E közjogi személyiséget, amely az egyének érvényesülésből ilyképen ala-

kul ki, az ókorban városnak nevezték, ma köztársaságnak, vagy állami közületnek. Tagjai passzív állapotában államnak, aktív állapotában főhatalomnak (államhatalomnak), míg más hasonló közületekhez viszonyítva egyszerűen hatalomnak nevezik. A társaság tagjainak összessége: a nép, egyenként, mint a legfőbb hatalom részesei: állampolgárok, az államtörvények iránti engedelmesség szempontjából pedig: alattvalók. E kifejezések gyakran egymásba olvadnak és elcserélődnek, elegendő, ha azokat meg tudjuk különböztetni egymástól, midőn eredeti értelmükben használják.

VII. AZ ÁLLAMHATALOM.

A fenti meghatározásból következik, hogy a társadalmi szerződés kölcsönös kötelezettséget foglal magában a közület és az egyén között, s így minden egyes egyén mivel mintegy önmagával szerződött, kétszeres kötelezettséget vállal: először mint az államhatalom részese az egyesekkel szemben és mint az állam tagja az államhatalommal szemben. Itt azonban nem alkalmazható az a magánjogi elv, hogy senkit sem kötelez az önmagával szemben vállalt kötelezettség, mert nagy különbség, hogy önmagunkkal vagy pedig azzal az egésszel szemben vállalunk kötelezettséget, amelynek tagja vagyunk.

Tekintetbe kell venni azt is, hogy a közös határozat, amely kötelezettséget róhat minden alattvalóra az államhatalommal szemben, még pedig annak a kettős viszonynak az alapján, mit vizsgálódásunknál láttunk, — ezzel ellenkező okokból az államhatalmat nem kötelezi önmagával szemben és ellenkeznék az állam természetével, ha az államhatalom olyan törvény alá rendelné magát, amely nem változtatható meg. Minthogy mindig ugyanabban a viszonyban látja magát, ebben az esetben nem különbözne egy önmagával szerződő magánegyéntől, ezért nyilvánvaló, hogy nincs, de nem is lehet olyan alaptör-

vény, amely az egész népet megkötné, ezt még a társadalmi szerződés sem teheti meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közület nem kerülhet másokkal minden más dologban olyan kapcsolatba, amely nem ellenkezik a szerződéssel, mert másokkal szemben ismét egyszerű, egyéni lénynek számít.

Minthogy azonban az állam vagy az államhatalom létét csak a szerződés szentségéből meríti. — másokkal szemben soha nem kötheti le magát oly irányban, amely az alapszerződés megváltoztatását vonná maga után, mint pl. az állam egy részének elidegenítése vagy egy más főhatalom uralmának elismerése. A létet adó szerződés megsértése önnön megsemmisítését jelentené és a semmiből nem származhat valami.

Mihelyst a tömeg ilymódon egyesült egy testté, nem bánthatjuk az egyes tagokat anélkül, hogy a testet meg ne sértenők és még kevésbbé lehet a testet megsérteni úgy, hogy a tagok ne szenvednének. Így köti össze kölcsönös segítségben a kötelesség és az érdek mindkét szerződő felet, s ugyanazoknak az embereknek kell e kettős viszonyban figyelemmel lenni arra, hogy az ebből folyó előnyöket egyesítsék.

Azonban a főhatalomnak, amely csak a részeit képező egyesekből áll, nincs és nem lehet az egyes egyénekkel ellentétes érdeke, ennélfogva az államhatalomnak az alattvalókkal szemben nincs szüksége biztosítékra, mert a testnek nem lehet szándékában saját tagjainak ártani; később látni fogjuk, hogy egyetlen egynek sem árthat. A főhatalom már léténél fogva az, aminek lennie kell.

Az alattvalók helyzete a főhatalommal szemben ismét más, mert az érdekközösség ellenére sincs a főhatalomnak semmi biztosítéka, hogy az alattvalók, teljesítik kötelességeiket, — ha csak nem rendelkezik olyan eszközökkel, amelyekkel engedelmességre szoríthatja őket.

Ténylegesen minden egyén, mint ember, különálló akarattal bírhat, s ez a közakarattal, amellyel mint ál-

lampolgár rendelkezik, ellentétes, vagy részben eltérő lehet. Egyéni érdeke mást követelhet tőle, mint a közérdek; önálló s a természettől független léte azt, amivel a köznek tartozik, önkéntes hozzájárulásnak tekintheti, amelynek elmaradása kevesebb kárt okoz a többinek, mint amily terhet jelent ránézve a teljesítés; az államot alkotó erkölcsi személyiséget, minthogy nem emberi lény, csupán egy eszmének vehetné és így az állampolgári jogokat élvezné anélkül, hogy az alattvalói kötelességeket teljesítené; ez olyan igazságtalanság lenne, amelynek elterjedése az állam megsemmisülését vonná maga után.

Hogy tehát a társadalmi szerződés ne üres formaság legyen, hallgatólagosan magában kell foglalnia egy kötelezettséget, s egyedül ez adhat erőt a továbbiakhoz, — mégpedig azt a kötelességet, hogy mindenkit, aki megtagadja az engedelmességet a közakarattal szemben, az egész közösség rákényszerítheti erre; ennek nincs más jelentősége, minthogy kényszerítik, hogy szabad legyen, mert az a feltétel, amely által a haza részesévé lesz, egyben meg is véd minden egyes polgárt a személyi függőségtől. Ez a feltétel az államgépezetnek erőt és mozgékonyságot kölcsönöz és jogszerűvé teszi az állampolgári kötelességeket, amelyek e nélkül értelmetlenek, zsarnokiak s a legkülönfélébb visszaélésre alkalmasak lennének.

VIII. AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁG.

A természeti állapotról az állampolgárságba való átmenet feltűnő változást idéz elő az emberben, amennyiben felfogásában az ösztön helyébe az igazságosság lép és cselekvéseiben az eddig teljesen hiányzó erkölcsi elem jelentkezik. Csak ekkor győzi le a kötelesség szava a testi hajlamot és a jog a vágyakat, s az ember, aki eddig csakis önmagával törődött, úgy látja, hogy kénytelen

más elvek szerint cselekedni és eszére hallgat, mielőtt hajlamait követné. Bár ebben a helyzetben le kell mondania sok előnyről, amelyet a természet nyujt, ezzel szemben igen fontos más előnyöket nyer, képességei megerősödnek és kifejlődnek, eszmevilága kiszélesedik, elvei megnemesednek, egész lelke olyan mértékben tökéletesedik, hogy — ha az új helyzettel való visszaélés olykor, az előbbi állapotnál is mélyebbre nem süllyesztené, — szakadatlanul áldania kellene azt a boldog percet, amely örökre kiszakította a természeti állapotából és egy erkölcs nélküli, oktalan állatból értelmes lénnyé, emberré változtatta.

A két állapot összehasonlítását vezessük vissza néhány olyan pontra, ahol a különbség a legszembeötlőbb. A társadalmi szerződés által ugyan az a veszteség éri az embert, hogy fel kell adnia természetes szabadságát, valamint korlátlan jogát mindarra, amit megkíván és elérhet, ezzel szemben elnyeri a polgári szabadságot és a tulajdonjogot minden fölött, ami birtokában van. Ha a két állapot előnyeinek mérlegelésével tévedésbe ne essünk, jól meg kell különböztetnünk a természetes szabadságot, amelyet csak az egyéni erő korlátoz, az egyetemes akarat által korlátozott polgári szabadságtól, ugyanis meg kell különböztetnünk a birtokot, amely csak az első birtokos erejének vagy jogának következménye, a tulajdontól, amely biztos jogi igényen alapul.

A mondottak után az állampolgárság előnyeihez sorolhatnók még az erkölcsi szabadságot is: ez által uralkodik az ember önmaga felett, mert a meztelen vágy ösztöne rabság, de szabadság az önalkotta törvényeknek engedelmeskedni. Ezzel a kérdéssel már sokat is foglalkoztam, a szabadság szó bölcseleti jelentősége nem e munka keretébe tartozik.

IX. A DOLOGI TULAJDON.

A közület keletkezese pillanatában minden tagja olymódon bocsátja rendelkezésére önmagát és minden erejét, amelynek egy részét a birtokában levő javak képezik, ahogy éppen van. Azáltal, hogy a birtok más kezekbe megy át, eredeti jellege nem változik s nem válik az állami főhatalom tulajdonává; minthogy azonban a közösség ereje sokkal nagyobb, mint bármely egyéné, az állami birtok a valóságban sokkal szilárdabb és biztosabb, anélkül, hogy jogosabbá válna, legalább is az idegenekkel szemben; mert az állam tagjai minden javával rendelkezik a társadalmi szerződésből kifolyólag, amely az államban minden jog kútforrása; ami azonban a többi államhatalmat illeti, azokkal szemben csak az első birtokbavétel jogán rendelkezik, amelyet az egyes egyének ruháztak rá.

Bár az első birtokló joga indokoltabb az erősebb jogánál, valódi joggá mégis csak a tulajdonjog megalkotása után válik. Természet szerint minden embernek joga van mindahhoz, ami neki szükséges, de a szerződés, amidőn valamilyen dolog tulajdonosává teszi, minden mástól elzárja. Tulajdonrészének megállapítása után csak erre szorítkozhat és nincs igénye idegen tulajdonra. Ezért tiszteli minden polgár annyira az első birtokbavétel jogát, ámbár ez a természeti állapotban igen ingatag. Ebben a jogban nem annyira a más tulajdonát ismerjük el, hanem azt, ami nem a miénk.

Hogy valamely földterületen az első birtokbavétel jogát megteremtsük, ahhoz általában a következő feltételek szükségesek: először, hogy azon a területen senki se lakjon, másodszor, hogy abból csak annyit foglaljunk el, amennyi a megélhetéshez szükséges, végül harmadszor nem szabad a földet pusztán formailag birtokba venni, hanem munka és megművelés által, mert ez az egyetlen jele a tulajdonnak, amelyet törvényes jogcím hiányában másoknak is tiszteletben kell tartani.

Vajjon nem értelmezzük-e túlságosan tágasan az első birtokbavétel jogát, ha a szükségletre és munkára alapítjuk? Nem lehet ezt a jogot korlátozni? Elegendő lenne, ha rátesszük lábunkat valamely közös területre, hogy azonnal annak urának tartsuk magunkat? Elegendő-e az erő, amellyel onnan másokat pillanatnyilag elűzünk, arra, hogy a visszatérés jogától megfosszuk őket? Hogyan szerezhet meg az egyén vagy egy nép valamely mérhetetlen területet és hogyan vonhatja el azt az egész emberiségtől másként, mint jogellenes birtokbavétellel, amikor másokat megfoszt lakóhelyüktől és az élelemtől, amelyet közösen nyujtott nekik a természet? Amidőn Balbao Nunez partra lépve, a kasztiliai király nevében birtokába vette a déli tengert és egész Délamerikát, elég volt-e ez arra, hogy az ott lakókat birtokuktól, megfossza és a világ összes uralkodóit onnan kizárja? Ily körülmények között csak a formaságok szaporodnak el hasztalanul és a katolikus király ezen az alapon egész egyszerűen az egész világot elfoglalhatta volna, amennyiben birodalmától utólag mindazt különválasztja, ami már előbb más uralkodók birtokában volt.

Könnyen érthető, mikép lesz az egyének egyesített, egymással szomszédos területéből államterület és miként lesz a főhatalom joga egyszerre személyi és dologi természetű azáltal, hogy az egyénekről az általuk lakott területre száll át, ami által a birtokosok még függőbb helyzetbe kerülnek és saját erejük válik hűségük biztosítékává Olyan előnyt biztosít ez, amelyet, úgy látszik, előző korok fejedelmei nem értettek meg. A perzsák, szittyák, makedomok királyának nevezték magukat, s így inkább embereik vezére, mint az ország urai lehettek. Ma már sokkal okosabban Franciaország, Spanyolország stb. királyának nevezik magukat és minthogy ezáltal az egész földterületet hatalmukba veszik, teljesen biztosak abban, hogy a lakosságon is uralkodnak.

Ebben az elidegenítésben az a különös, hogy a közület az egyesek javainak átvételével nem fosztja meg őket

javaiktól, hanem éppen ezáltal biztosítja a jogszerű birtoklást, — a birtoklást tényleges joggá, a használatot tulajdonnná változtatja. Mivel a birtokosokat most már állami tulajdon megőrzőinek tekintik, jogaikat minden egyes állampolgár tiszteletben tartja és az állampolgárok valamennyien, egész összességükben, megvédik őket az idegenekkel szemben: így a lemondás által, — amely nem csak a közösségnek, de még nagyobb mértékben az egyes egyénnek is hasznos, — szinte újból szereznek meg mindent, amit átadtak, — ez egy olyan paradoxon, amely könnyen magyarázható, amint később látni fogjuk, ha különbséget teszünk a főhatalom és a tulajdonos között ugyanazon földbirtok tekintetében.

Az is lehetséges, hogy az emberek társulni kezdenek, mielőtt még valamijük lenne és csak amikor később megfelelő területet szereznek, használják ezt közösen, vagy osztják fel egymás között, még pedig akár egyenlő részekben, akár a főhatalom által megállapított arány szerint. Bárhogyan is történjék ez a birtokbavétel, minden egyes egyén joga a saját telkét illetőleg alá van rendelve annak a jognak, amely a főhatalmat az egész terület fölött megilleti, mert különben a társadalmi szervezet nem lenne tartós és nem lenne erő az államhatalom gyakorlásához.

Ezt a fejezetet és egyben az első könyvet azzal a megjegyzéssel zárom, amely minden társadalmi szervezet alapját foglalja magában: az alapszerződés nem szünteti meg a termszézeti egyenlőséget, sőt ellenkezőleg a testi egyenlőtlenség helyébe, amelyet csak a természet hozhat létre az emberek között, erkölcsi és jogi egyenlőséget teremt úgy, hogy az emberek, bár testi és szellemi képességeikben különböznek is, a megegyezés és jog által valamennyien egyenlőkké válnak.*)

*) Rossz kormányzat alatt az egyenlőség csak látszólagos és csalékony, s csupán arra szolgál hogy a szegény nyomorban, a gazdag pedig jogtalan birtokában maradjon. A társadalmi állapot általában csak addig előnyös az emberekre nézve,

MÁSODIK KÖNYV

I. A FŐHATALOM ELIDEGENÍTHETETLEN.

Az eddig kifejtett alapelvek első és legfontosabb következménye az, hogy csak a közakarat irányíthatja az állam erejét létcéljának megfelelően, ami a közjóban található, mert ha a magánérdekek ellentéte tette szükségessé a társadalmak megalakítását, a társadalmak tényleges kialakulását mégis csak ugyanezen érdekek összhangja tette lehetővé. A különböző érdekek közös elemét a társadalmi kapcsolat alkotja, s ha nem lenne egy pont, amelyben az összes érdekek találkoznak, úgy nem létezhetne társadalom. Egyedül és kizárólag a közös érdek szerint kell a társadalmat kormányozni.

Azt állítom tehát, hogy a főhatalom, amely nem más, mint a közakarat gyakorlása, sohasem idegeníthető el, s hogy a főhatalmat, mint kollektív lényt, csakis önmagában találhatjuk. A hatalom ugyan átruházható, de nem az akarat.

Ha ténylegesen nem is lehetetlen, hogy az egyén akarata valamilyen pontban megegyezzék a közakarattal, az viszont már lehetetlen, hogy az összhang tartós és állandó legyen, mert az egyén akarata természete szerint előnyökre törekszik, a közakarat viszont az egyenlőségre, irányul. Sokal nehezebb biztosítékot találni erre az összhangra, még ha az állandó lenne is, mert ez az állandóság nem a rendszer, hanem a véletlen folyománya. A főhatalom ugyan kijelentheti: „Most azt akarom, amit ez vagy az az ember akar, vagy legalább is akaratának állít", — de nem mondhatja: „Holnap is azt fogom akarni, amit ez az ember akar", mert értelmetlen, ha a főhatalom a jövőre is megköti magát. Semmiféle közösségi

amíg mindenkinek van valami, de senkinek sincs túlságosan sok tulajdona.

akarat nem képes olyasmibe beleegyezni, ami az összesség javával ellentétes. Ha tehát a nép feltétlen engedelmességet ígér, úgy ezzel az ígérettel önmagát szünteti meg és nem nép többé, amint korlátlan úr lép fel, nincs többé főhatalom és attól kezdve megsemmisült az államközösség.

Ez nem azt jelenti, hogy az államfő parancsát nem tekintjük a közakarat parancsának, amíg az erre jogosult főhatalom ellent nem mond neki. Az általános hallgatásból is következtethetünk a közakaratra, amit majd még részletesen kifejtek.

II. A FŐHATALOM OSZTHATATLAN.

Ugyanazon ok, amleynél fogva a főhatalom elidegeníthetetlen, szól annak oszthatatlansága mellett is, mert vagy közös az akarat vagy nem,*) és pedig vagy az egész nép, vagy csak a nép egy részének akarata. Az első esetben az akarat kifejezése az állami főhatóság megnyilvánulása és törvényerejű, a második esetben csak magánakarat, vagy hatósági intézkedés s így legfeljebb rendelet lehet.

Minthogy azonban államférfiak nem bonthatják szét a főhatalmat elvi részeire, legalább tárgyi vonatkozásai szerint osztják meg, erőre és akaratra bontják: törvényhozó és végrehajtó hatalomra, ez utóbbit pedig pénzügyi, jogszolgáltatási, hadügyi, belügyi és külügyi ágakra, ezek a részek olykor összeolvadnak, majd ismét különválnak. Ezáltal a főhatalom egy fantasztikus, különféle részekből összeillesztett lénnyé válik; olyan ez, mintha több test alkotna egy embert s egyiknek csak szeme, a másiknak csak keze, a harmadiknak csak lába volna. Azt mesélik, hogy japán bűvészek a nézők szeme láttára feldarabolnak egy gyermeket és miután az egyes részeket

*) Az akarat közössége nem jelenti mindenkor az egyhangúságot, csak az összes szavazatok figyelembe vétele szükséges, minden kizárás megszünteti a közösséget.

egymásután feldobják a levegőbe, a gyermek újból élve és ép testtel esik vissza a földre. Ilyesféle a politikusok szemfényvesztése is, miután a társadalom testét, vásári csepűrágókhoz méltó bűvészkedéssel, darabokra bontották, nem tudni hogyan, ismét összeilleszteték.

Ez a tévedés csak az állami főhatalom homályos képzeletéből származhatott, amennyiben részének tekintették azt, ami csak következménye volt. Így például a hadüzenetet és a békekötést a főhatalom cselekedetének tekintették, bár nem így van, mivel egyik cselekedet sem törvény, hanem a törvény alkalmazása, sőt voltakép egy különleges cselekedet, amely a törvényes rendelkezéseket érvényre jutattja; ezt látni fogjuk, midőn a törvény szó fogalmát megállapítottuk.

A további osztályozások hasonló vizsgálatánál rájönnénk arra, hogy mindig csalódunk, ha a főhatalmat részekre osztottnak véljük, a részeknek hitt egyes jogok mind a főhatalom alá vannak rendelve és mindig egy magasabb akaratot tételeznek fel, amely ezekben a jogokban nyilvánul meg.

El sem lehet mondani, hogy mily homályt terjesztett a politikai tudomány terén a szabatosság hiánya, amikor is az írók az önmaguk által teremtett alapelvek szerint akartak ítéletet alkotni a királyok és népek kölcsönös jogairól: Grotius műve I. kötetének 3. és 4. fejezetében láthatjuk, hogy bonyolódik és zavarodik téves következtetésekbe ez a tudós és a fordítója, attól való félelmükben, hogy saját szempontjukból túl sokat vagy túl keveset mondanak és olyan érdekeket sértenek meg, amelyeket összhangba akarnak hozni egymással. Grotius, aki hazájával elégedetlen és Franciaországba menekült, XIII. Lajosnak akar udvarolni, művét is neki ajánlja és nem riad vissza attól, hogy a népet minden jogtól megfossza s e jogokat a legnagyobb leleményességgel a királyokra ruházza át. Ez teljesen megfelelt volna Barbeyrac ízlésének is, aki fordítását I. György angol királynak ajánlotta. Azonban II. Jakab előzése, amit ő szerényen lemondás-

nak nevez, óvatosságra intette, taktikázásra és eltérésekre kényszerítette, nehogy Vilmost trónbitorlónak tűntesse fel. Ha e két író a valódi alapelveket fogadja el, úgy az ellentmondások eltűntek volna és önmagukkal összhangban állanának, ám ugyanekkor abba a szomorú helyzetbe kerültek, hogy kénytelenek lettek volna megmondani az igazat és ezzel csak a nép kegyét nyerhették volna el. Az igazság nem juttat anyagi javakhoz és a nép nem adományoz sem követi állást, sem tanszéket és nem juttat kegydíjakat.

III. TÉVEDHET-E A KÖZAKARAT?

A fentiekből azt látjuk, hogy a közakarat mindenkor jogos és hogy mindig a közjóra törekszik, ám ebből még nem következik, hogy a nép határozatai mindenkor helyesek is. Mindig a javunkat akarjuk, de nem mindenkor ismerjük fel azt helyesen. A népet soha sem lehet megvesztegetni, de annál inkább vezethetik tévútra és ilyenkor azután rosszat akar.

Gyakran nagy a különbség az összesek akarata és a közakarat között, ez utóbbi csak a közjóra irányul, az előbbi pedig a magánérdekre, s csak az egyéni akaratok megnyilvánulásának összege. Ha azonban az akarat megnyilatkozásokból eltávolítjuk a pluszt és a minuszt, ami kölcsönösen keresztezi egymást,*) úgy az eredmény a közakarat marad.

Ha pedig valamely megfelelően felvilágosított nép

*) Minden érdek, mondja d'Argenson márki, „Consideration sur le gouvernement de la France" c. művében, különböző elveken alapul. Két külön érdek összhangja egy harmadikkal való ellentétből keletkezik. Hozzátehette volna, hogy az összes érdekek összhangja abból származik, hogy valamennyi, valamennyivel ellentétben áll. Ha nem lennének ellentétes érdekeink úgy az ellentállásra nem találó közakaratot aligha vehetnők észre. Minden magától menne és a politika nem lenne többé művészet.

határozathozásakor a polgárok között nem lennének szilárd kapcsolatok, úgy nagyszámú csekély elletnétből mindig a közakarat állana elő és a határozat mindig helyes lenne. Ha azonban pártok keletkeznek, ha kis társaságok jogtalan előnyöket szereznek a nagy tömeg kárára, úgy e csoportok akarata a saját tagjait illetőleg általános, az állammal szemben azonban egyéni akarat lesz, ekkor azt mondhatjuk, hogy már nem annyi a szavazók száma, mint az embereké, hanem csak annyi, ahány ilyen csoport van. Itt az ellentétek mennyisége kisebb, az eredmény azonban kevésbbé általános. Ha végül egy ilyen csoport annyira megnő, hogy a többit mind túlszárnyalja, úgy az eredmény nem kis különbségek összege, hanem egyetlen különbségé, ekkor a közakarat megszűnik és a győztes vélemény már csak magánakarat.

A közakarat helyes megnyilvánulásához szükséges, hogy az államban ne legyenek különálló csoportok és hogy minden állampolgár csak a saját egyéni véleményét nyilvánítsa ki.*) Ezért volt a nagy Lykurgos alkotmánya, amely ezeken az elveken nyugodott, olyan páratlan és fenséges a maga nemében. Ha pedig már léteznek ilyen külön csoportok, úgy szaporítani kell a számukat és egyenlőtlenségüket meg kell akadályozni, ahogy azt Solon, Numa és Servius Tullius tették. Egyedül és kizárólag csak ezekkel az elővigyázatossági rendszabályokkal érhetjük el, hogy a közakarat mindig nyilvánvaló legyen és a nép ne tévelygjen.

*) „Tény az", mondja Macchiavelli, „hogy olyik nézetellentét árt, olyik pedig használ az államnak, amelyek szakadást és pártoskodást szulnek, ártanak, amelyek sem szakadáshoz, sem pártoskodáshoz nem vezetnek, használnak. Minthogy az állam megteremtője nem akadályozhatja meg az érdekek összeütközését, legalább arra kell törekednie, hogy szakadás ne következzék be." Florenc története, VII könyv.

IV. A FŐHATALOM KORLÁTAI.

Ha az állam vagy a közület csak erkölcsi személyiség, amely tagjai egyesüléséből keletkezik és ha a legfőbb gondja önfenntartására irányul, úgy szüksége van egy általános kényszerítő hatalomra, amely a legcélszerűbben mozgatja és hasznosítja az egyes részeket az egész érdekében. Miként a természet hatalmat adott az embernek, hogy tagjait mozgathassa, úgy ruházza fel a társadalmi szerződés az államot korlátlan hatalommal saját tagjaival szemben és éppen ez a közakarattól irányzott hatalom az, amelyet, mint már említettem, állami főhatalomnak neveznek.

Az állam személyiségén kívül tekintetbe kell vennünk az államot alkotó egyes egyéniket is, akiknek élete és szabadsága független az államtól. Feladatunk most az, hogy pontosan megkülönböztessük az állampolgárokat és a főhatalmat*) kölcsönösen megillető jogokat, valamint azokat a kötelességeket, amelyeket az előbbiek, mint alattvalók, teljesíteni tartoznak, azoktól a természeti jogoktól, amelyekre mint embereknek van igényük.

Általában elismerik, hogy a társadalmi szerződés az egyesek hatalmából, vagyonából, s szabadságából csak annyit sajátít ki, amennyire a közületnek szüksége van, de azt is el kell ismerni, hogy ennek mértékét csak a főhatalom szabhatja meg.

Az állampolgár tartozik minden szolgálatot, amelyet az államnak teljesíthet, elvégezni, mihelyst a főhatalom megkívánja tőle, ezzel szemben a főhatalom sem terhelheti meg alattvalóit a közre haszontalan kötelezettségekkel, sőt ilyesmit nem is akarhat. mert az ész törvénye szerint épp oly kevéssé történhet valami ok nélkül, miként a természettörvény szerint sem.

---

*) Figyelmes olvasó, ha szabad kérnem, ne fedezz fel itt elhamarkodottan ellentmondást. A nyelv szegénysége következtében nem tudtam elkerülni, de várjuk meg csak a végét.

A társadalom egységéhez fűződő kötelezettségeink csak azért kötnek minket, mert kölcsönösek és mert olyanok, hogy mások érdekében csak úgy teljesíthetjük, ha önmagunkért dolgozunk. Miért lenne a közakarat mindíg helyes és miért akarja mindenki valamennyiünk boldogulását, ha nem azért, mert senki sincs, aki a „mindenki" szót ne venné magára és önmagára ne gondolna, amikor mindenki érdekében szavaz. Ez bizonyítja, hogy a jogegyenlőségnek s az igazságnak így keletkező képzete abból az előnyből ered, amelyet mindenki a maga számára követel, tehát az emberi természetből, bizonyítja továbbá, hogy a közakaratot csak akkor ismerhetjük el valóiában közakaratnak, ha úgy tárgyát, mint lényegét illetőleg is az, bizonyítja végül, hogy az összességre csak úgy vonatkoztathatjuk, ha az összességből ered és hogy természetes igazságát elveszíti, amint csak egyetlen meghatározott tárgyra irányul, mert idegen ügyek megítélésénél nem a méltányosság igaz elve vezet bennünket.

Amint az előzetes általános megegyezéskor nem szabályozott különös esemény vagy különös jog kérdése merül fel, az ügy vitássá válik, ez által jogi vita keletkezik, ahol az egyik fél az érdekelt magánegyének csoportja, a másik fél a közület, de nem ismerünk sem oly törvényt, amelyet követni kellene, sem oly bírót, aki jogosult lenne ebben a vitában dönteni. Nevetséges lenne ilyen esetben a dolgot a közakarat határozott döntésére bízni, amely végredményben csak az egyik fél nézete lehetne és ennek következtében a másik fél szemében csak idegen, egyedülálló, az adott esetben igaztalanságra hajló és tévedéstől nem ment akaratnyilvánításnak látszana. Amint az egyén akarata nem helyettesítheti a közakaratot, úgy az közakarat is megváltozik, mihelyst egyéni ügyről van szó és mint közakarat nem ítélkezhet sem az egyes ember, sem az egyes esemény felett. Ha pl. az athéniak hadvezért választottak vagy bocsátottak el, kitüntettek valakit, egy másikat megbüntettek és egy sereg különböző határozattal kivétel nélkül minden kormány-

zati teendőt elintéztek, úgy itt a tulajdonképpeni értelemben közakarat már nem létezett; nem állami főhatalomként, hanem mint hivatali hatóság intézkedtek. Ez természetes ellentétesnek látszik köznapi fogalmainkkal, türelmüket kérem, hogy nézeteimet kifejthessem.

Mindebből kitűnik, hogy az akaratot nem a szavazatok száma, inkább az együttes érdek teszi közakaratttá, mert ebben a rendszerben szükségkép mindenki aláveti magát azoknak a feltételeknek, amelyeket mások részére ír elő. Az érdekeknek és igazságnak csodálatos összhangja a közös megállapodásoknak méltányosságot kölcsönöz: ez minden magánügy megtárgyalásánál hiányzik, mert nincs közös érdek, amely a bíró és a fél nézetét összhangba hozná és kiegyenlítené.

Bármilyen irányból tekintsünk is vissza erre az elvre, mindig ugyanarra az eredményre jutunk, arra ugyanis, hogy a társadalmi szerződés az állampolgárok között olyan egyenlőséget teremt, amelyben egyforma feltételek mellett vállaltak kötelezettséget, de egyforma jogok is illetik meg őket. A szerződés természeténél fogva a főhatalom, vagyis a közakarat, minden hiteles cselekedete egyformán jelent előnyt vagy hátrányt minden állampolgárra nézve, úgy, hogy a főhatalom csak a nemzetet magát ismeri és nem különbözteti meg egymástól a nemzet tagjait. Mi is voltakép a főhatalom valamely cselekedete? Nem a nagyobb és kisebb kiegyenlítése, hanem a végtagok összhangja; jogszerű, mert alapja a társadalmi szerződés; méltányos, mert mindenkire kiterjed; hasznos, mert csak a közjóra irányul és végül állandó, mert biztosítékai az állam ereje és a legfőbb hatalom. Amíg az alattvalók az ilyen megegyezéssel elfogadott törvényeknek vannak alárendelve, nem engedelmeskednek másnak, mint saját akaratuknak, s ha feltesszük a kérdést, hogy meddig terjednek a főhatalmat és az állampolgárt kölcsönösen megillető jogok, úgy nem kérdezünk mást, minthogy meddig a határig képesek az állampolgárok önmagukkal szemben, minden egyes az összességgel szem-

ben és mindannyian minden egyessel szemben kötelezettséget vállalni.

Ebből kitűnik, hogy bármilyen korlátlan, szent és sérthetetlen legyen is a főhatalom, az egyetemes megállapodás határait nem lépi, de nem is lépheti át és hogy minden ember teljesen szabadon rendelkezhet az egyezmény által neki meghagyott javakkal és szabadsággal, úgy, hogy a főhatalomnak soha sincs joga több terhet róni az egyik állampolgárra, mint a másikra, mert az ügy ezáltal magánüggyé válik, amelynek eldöntésére már nem illetékes.

Ha elfogadjuk ezt a megkülönböztetést, úgy teljesen hamis az az állítás, hogy a társadalmi szerződésben az egyén ténylegesen lemondana valamiről, sőt ellenkezőleg: a szerződés által lényegesen megjavul a helyzete. Lemondás helyett előnyös cserét csinált, amennyiben egy bizonytalan és változásoknak kitett életmódot egy jobbal, és biztosabbal, a természetes függetlenséget a szabadsággal, a mások károsítását saját biztonságával és erejét mivel másokat leigázhatott, azzal a joggal cserélte fel, amelyet a társadalmi rend sérthetetlenné tesz. Még az államnak szentelt élete is állandó védelemhez jut és ha a haza védelmében életét kockáztatja, úgy legfeljebb csak azt adja vissza, amit tőle kapott. Vajjon nem tették-e meg ugyanezt, sokkal gyakrabban és még nagyobb veszélyek közt akkor, amikor a létfenntartáshoz szükséges dolgokat elkerülhetetlen harcokban, életük veszélyeztetésével védték meg? Szükség esetén természetesen mindenki köteles a hazáért küzdeni, de senkinek sem kell önmagáért harcolni. Végeredményében tehát nyertünk-e azzal, ha biztonságunk érdekében vállaljuk a veszedelmek egy részét, amelyeket nem kerülhetnénk el, ha a biztonságtól meg lennénk fosztva?

V. Az ÉLET ÉS HALÁL JOGA.

Azt kérdik, hogy az egyén, akinek nincs joga saját élete felett rendelkezni, miként ruházhatja át a főhatalomra ezt a jogot, amely nem illeti meg? Minden embernek joga van fenntartásáért saját életét kockára tenni. Vajjon öngyilkosnak bélyegeztek-e már valakit, aki kiugrott az ablakon, hogy a tűzvész elől meneküljön? Vagy öngyilkossággal vádolták-e már azt, aki a tengeri viharban elpusztult, mert a behajózáskor számolnia kellett ezzel a veszéllyel?

A társadalmi szerződés célja fenntartani azokat, akik a szerződést megkötötték. Aki a célt akarja, az elfogadja az eszközöket is és ezek az eszközök nem nélkülözhetnek bizonyos veszélyeket, sőt veszteségeket. Aki életét mások élete árán akarja fenntartani, az szükség esetén köteles a saját életét is feláldozni. Az állampolgár ezért nem bírálhatja a veszélyt, amellyel a törvény kívánságára dacolnia kell, s ha az uralkodó azt mondja: „halálod az állam érdekében szükséges", úgy meg kell halnia, minthogy eddig csak ezen feltétel mellett élt biztonságban és élete már nem kizárólag a természet ajándéka, hanem az állam által feltételesen engedélyezett adomány.

Nagyjában ugyanebből a szempontból nézhetjük a bűnözőkre kimondott halálos ítéletet is. Nehogy gyilkosság áldozatává váljunk, beleegyezésünket adjuk a halálos ítélethez, ha netán magunk gyilkosságot követnénk el. Ahelyett, hogy életünk felett rendelkeznénk, ebben a szerződésben csak az a célunk, hogy az életet megvédjük; semmiesetre sem lehet feltételezni, hogy a szerződő felek valamelyike már előre arra gondolt, hogy felakasztatja magát.

Ezenfelül minden gonosztevő azáltal, hogy a társadalmi szerződést megsérti, bűncselekménye következtében lázadó és hazaáruló, a törvény megsértése által többé nem tagja a társadalomnak, sőt nyílt háborút visel ellene. Ebben az esetben önfenntartása összeegyeztetlenné válik az állam fenntartásával, az egyiknek el kell

pusztulnia és ha a bűnöst kivégzik, úgy nem elsősorban mint polgár hal meg, hanem mint ellenség. A bűnper és az ítélet annak a felfogásnak a biztosítására szolgál, hogy az illető megszegte a társadalmi szerződést s ezért nem tagja többé az államnak. Mivel pedig, ha mással nem, ottartózkodásával a társadalom tagjának vallotta magát, mint szerződésszegőt száműzetés útján, vagy mint közellenséget a halállal ki kell közösíteni, mert ez az ellenség nem erkölcsi személyiség, hanem kizárólag csak ember és ilyen körülmények között a hadijog is megengedi a megölését.

Azt vethetik azonban ellene, hogy a bűnöző elítélése magáncselekmény. Legyen, elismerem azt is, hogy az ítélethozatal nem tartozik a főhatalom jogai közé, olyan jog ez, amelyet másokra átruházhat, de maga nem gyakorolhat. Gondolataim rendszeresen összefüggnek egymással, csak nem vagyok képes valamennyit egyidőben kifejteni.

A halálos ítélet gyakorisága mindig a kormányzat gyengeségének a jele. Nincs olyan gonosztevő, akit ne lehetne valahogyan hasznossá tenni. Nincs jogunk bárkit is megölni, még elijesztő példakép sem, kivéve, ha fennmaradása közveszélyes.

A bűnösnek a törvény által meghatározott s a bíró által kimondott ítélet alóli felszabadítása vagy megkegyelmezése csak azt illeti meg, aki törvény és bíró fölött áll, — tehát a főhatalom gyakorlóját, de még az ő joga sem áll vitán felül és csak ritkán élhet vele. Egy jól kormányzott államban nem büntetnek gyakran, nem mintha sokszor élnének a megkegyelmezés jogával, hanem mert csak kevés gonosztevő akad; az állam bomlásakor épp a bűntények nagy száma biztosítja büntetlenségüket. A római köztársaság korában sem a konzulok, sem a szenátus nem gondoltak soha kegyelem adására, még a nép sem osztott kegyelmet, bár olykor a saját ítéletét megváltoztatta. A gyakori kegyelem azt jelzi, hogy nemsokára már kegyelemre sem lesz szükség a büntettek elkövetéséhez és mindenki belátja, hogy hová vezet az ilyen felfogás.

De mégis úgy érzem, hogy szívem lázadoz és visszatartja tollamat, bízzuk a kérdés tárgyalását arra az igazra, ki még sohasem botlott és így még sohasem szorult kegyelemre.

VI. A TÖRVÉNY.

A társadalmi szerződés által létrehoztuk és élettel töltöttük el a politikai közületet, a következő feladat az, hogy a törvényhozás által tetterőt és akaraterőt kölcsönözzünk neki. Mert az első cselekedet, amely által a politikai közület megalakul és szilárdan egyesül, nem állapítja meg, hogy fennmaradása érdekében mit kell tennie.

Ami önmagában jó és rendszeres, az a dolgok természeténél fogva független az emberi megállapodástól. Minden igazság Istentől ered, egyedül ő az igazság forrása; ha az igazságot közvetlenül tőle kapnánk, úgy nem lenne szükségünk sem kormányra, sem törvényre. Kétségtelenül van egy egyetemes igazság, amely kizárólag az észből fakad; de ezt csak kölcsönösen fogadhatjuk el igazságként. Ha a dolgokat csak emberi szempontból szemléljük, úgy az emberek között az igazság törvényeinek nincs kötelező erejük és érvénytelenek, ha természetes megerősítést nem nyernek; csak a gonosz javára és az ember kárára szolgálnak, mert az igaz ember az igazság törvényeit mindenkivel szemben betartja, míg vele szemben senki sem követi azokat. Szükség van tehát bizonyos megállapodásokra és törvényekre, hogy összhangba hozzuk a jogokat a kötelességekkel és az igazságot visszavezessük sajátos területére. A természeti állapotban, ahol minden közös, nem kötelezhetem magam semmire és így nem is tartozom senkinek semmivel, másoknál csak annak a birtokát ismerem el, amire nekem nincs szükségem. A társadalmi állapotban, ahol a jogokat a törvény határozza meg, nem így van.

De végül is mi az a törvény? Amíg megelégszünk azzal, hogy e szóban csak metafizikai fogalmat lássunk, folytonosan szavakat csépelünk, anélkül, hogy tisztába jönnénk vele és ha meg is magyarázzuk a természettörvény fogalmát, még mindig nem tudunk semmit az államtörvényről.

Már mondottam, hogy a közakarat nem vonatkozhat egyéni esetekre. Az egyéni eset vagy érinti az államot vagy sem. Ha nem érinti az államot, úgy az állam akaratának egy része. Ebben az esetben az egész és a rész között olyan viszony alakul, amely belőlük két különálló lényt teremt, az egyik a rész, a másik a résszel kisebbedett egész. Ám az egész, amelynek egyrészét elvettük, már nem egész, s amíg ez a viszony meg nem szűnik, nem is létezik egész, hanem két egyenlőtlen rész; ebből következik, hogy egyik rész akarata sem lehet közakarat a másikkal szemben.

Mihelyst azonban az egész nép határoz el valamit az egész népről, csakis önmagára van tekintettel, s ha ebből jogviszony keletkezik, úgy az egész megoszlása nélkül, két különböző szempontból vett egész között jön létre. Ebben az esetben a tárgy maga, amely fölött határoztak, éppen olyan általános, mint az akarat, amelyik határoz; ezt az elhatározást nevezem törvénynek.

Ha azt mondom, hogy a törvény tárgya mindig általános, úgy ez alatt azt értem, hogy a törvény az alattvalókat általában, a cselekedeteket pedig elvontan veszi figyelembe, de sohasem tekinti az egyes embert és még kevésbbé az egyszeri cselekedetet. A törvény ennek ellenére is adhat kiváltságokat, ám névszerint nem adományozhatja senkinek; különböző állampolgári osztályokat létesíthet, sőt kijelölheti, hogy az illető osztályba tartozáshoz milyen tulajdonságok kellenek, de nem sorozhatja be ezt vagy azt valamelyik osztályba; megszervezheti a királyi kormányzatot és az örökös trónutódlást, de nem választhat királyt és nem nevezhet ki királyi családot. Egyszóval: ügyletek, amelyek egyes emberekre vonatkoz-

nak, nem tartoznak a törvényhozó hatalom feladatai közé.

Ebből az elgondolásból kiindulva azonnal láthatjuk, hogy nem lehet kérdezni: kit illet meg a törvényhozás, mert a törvények a közakarat ténykedései, azt se kérdezhetjük, hogy az urakodó törvények felett áll-e, mert ő is tagja a államnak, épp oly kevéssé kérdezhetjük, hogy lehet-e valaki szabad és mégis törvény által korlátozott, — mert a törvény nem más, mint saját akaratának írásba foglalása.

Világos az is, hogy — mivel a törvény az akarat egyetemességét összekapcsolja a tárgy egyetemességével, — bárki legyen is az egyén, aki önkényes parancsokat ad ki, a parancsból sohasem lesz törvény; sőt még amit az államfő egy bizonyos tárgyra vonatkozólag elrendel, még az se törvény, hanem csak rendelet, nem is főhatalmi, hanem csak hatósági intézkedés.

Ezért nevezem köztársaságnak a törvény által kormányozott államokat, bármily kormányformájuk legyen is, mert csak ezekben az államokban uralkodik az állam érdeke és minden állami ügy. Minden jogszerű kormányzat köztársasági.*) Hogy mi a kormány, azt később magyarázom meg.

A törvények tulajdonkép csak a polgári együttműködés előfeltételei. A nép a törvények alárendeltje, de egyben alkotója is; csak azok szabályozhatják az együttélés feltételeit, akik tényleges kapcsolatba léptek egymással. De mikép szabályozzák? Talán hirtelen lelkesedés nyomán beálló közös megegyezés alapján? Van-e a politikai közületnek olyan szerve, amellyel akaratát kifejezheti? Honnan szerzi a szükséges előrelátást, hogy a határozatokat már eleve megfogalmazza és ismertté te-

*) E kifejezés alatt nemcsak arisztokráciát vagy demokráciát értek, hanem minden a közakarat, azaz a törvények által vezérelt államot. A kormány akkor jogszerű, ha nem azonos az államfővel, hanem annak alá van rendelve, ebben az esetben a királyság is köztársaság. Ezt a harmadik könyvben igyekszem majd megvilágítani.

gye, vagy talán abban a percben jelenti ki, amikor már szükség van azokra? A vak tömeg, amely többnyire azt sem tudja, mit akar, mert ritkán ismeri fel, hogy mi üdvös reánézve, — mikép lenne képes egy olyan nagy és nehéz vállalkozást, amilyen a törvényalkotás munkája, önmaga elvégezniü Hangsúlyozom: önmaga! A nép mindig jót akar, de ezt egymaga nem ismeri fel. A közakarat mindig helyes, de nem mindig világos a vélemény, amely vezeti. A dolgokat néha olyannak kell bemutatni a nép előtt, mint amilyenek, máskor meg olyannak, aminőnek látnia kellene; a keresett helyes útra kell vezetni a népet, meg kell oltalmazni különleges akaratok félrevezetésétől, szemléltetőbbé kell tenni számára az időt és helyet, s a közeli kézzelfogható előnyök csábítását ellensúlyozni kell a távolibb, rejtett veszedelmek felmutatásával. Az egyén látja a jót, de nem követi, a nép akarja a jót, de nem látja. Mindkettő egyformán vezetőre szorul, az egyént kényszeríteni kell, hogy eszének rendelje alá az akaratot, a népet pedig rá kell vezetni arra, hogy mit akar. Ekkor a közület általános belátásából a vélemény és akarat összhangja áll elő és ennek eredménye az egyes részek összemüködése és végül az összeség legmagasabb fokú ereje. Ebből következik a törvényhozó szerv szükségessége.

VII. A TÖRVÉNYHOZÓ.

Hogy a nép jólétét leginkább előmozdító alapelveket megtalálhassuk, magasabbrendű szellemiségre van szükség, amely ismeri az összes emberi szenvedélyeket, de egyikét sem érzi; amelynek az emberi természet idegen és azt mégis alaposan ismeri; amelynek sorsa független tőlünk és mégis hajlandó a mi sorsukkal foglalkozni; végül, amely az idők folyamán csak a messze jövőben mutatkozó dicsőséget szerez és egy évszázadon át működik,

hogy a következő században*) élvezhesse munkája gyümölcsét. Isteni lényekre lenne szükség ahhoz, hogy törvényeket alkothassunk az emberek számára.

Ugyanazt a következtetést, amelyet Caligula a tényekből vont le, látjuk Platonnál a jogra vonatkozólag, hogy jellemezze a polgári és fejedelmi embert, akiket a kormányzásról írt könyvében ismertet. Ha igaz, hogy ritka a valóban nagy fejedelem, milyen ritka lehet a nagy törvényhozó? A fejedelemnek csak követnie kell a mintaképet, amelyet a törvényalkotó teremtett. A törvényalkotó mérnök, aki feltalálja a gépet, a fejedelem csak munkás, aki ezt megindítja és mozgásban tartja. „A társadalmak megalakításakor", mondja Montesquieu, „a közösség feje teremti meg az alkotmányt, s attól kezdve már az alkotmány lesz a közösség feje."

Akinek van bátorsága hozzá, hogy egy népet megszervezzen, annak képesnek kell lennie egyben az emberi természet megváltoztatására is, — minden egyént, az önmagában zárt és egymagában teljes egészet, a nagy összesség részévé kell átalakítania, ahonnan az egyén egy bizonyos fokig létet és lényeget nyer; át kell alakítania az ember mibenlétét saját megerősödése céljából és a természettől nyert csupán testi, független lét helyébe egy csak részleges szellemi létet kell helyeznie. Röviden: meg kell fosztania az embert sajátos erőitől és azok helyébe más, természetével ellentétes, csak mások támogatásával kihasználható erőket kell adnia. Mennél inkább elhalnak és megsemmisülnek a természeti erők és mennél nagyobbak és tartósabbak az újonnan szerzettek, annál biztosabb és tökéletesebb lesz a társadalmi szervezet. Ha tehát minden polgár csak az összes többivel együtt bír jelentőséggel és érheti el célját, s ha az összesség ereje már ugyanannyi vagy több is, mint valamennyi egyéné együttvéve, csak akkor mondhatjuk, hogy

*) Egy nép csak akkor lesz híres, ha törvényhozása már romlani kezd. Nem tudjuk, hány évszázadon át boldogították már Spártát Lykorgos törvényei, mielőtt Görögország többi részeiben elismerték azokat.

a törvényhozás a tökéletesség elérhető legmagasabb fokán áll.

A törvényalkotó helyzete az államban minden tekintetben rendkívüli. Ezt szellemi képességei is, de még inkább helyzete határozták meg. Állása sem hatósági, sem főhatalmi jelleggel nem bír. Ez a hivatal, amely a közösséget megszervezi, nem része az alkotmánynak: különleges és magasztos tevékenység, ennek nincs köze az emberi uralomhoz; mert ha az emberek uralkodója, nem állhat egyúttal a törvények felett is, hisz a törvények, mint szenvedélyének eszközei, csak igazságtalanságait örökítenék meg és sohasem tudná elkerülni azt, hogy magánérdekei ne homályosítsák el feladatának szentségét.

Amidőn Lykurgos megalkotta hazája törvényeit, legelőször is leköszönt királyi méltóságáról. A legtöbb görög államban idegenekre bízták a törvények megalkotását. A későbbi itáliai köztársaságok követték ezt a példát. Genf is így tett és az eredménnyel meg van elégedve.*) Róma fénykorában láthatta, hogy határai között a zsarnokság minden gonosztette, felújult és a bukás szélére került, mert egy kézben egyesítette a törvényhozást és a főhatalmat.

De még a decemvirek sem bitorolták azt a jogot, hogy saját hatalmuk teljességéből hozzanak törvényeket. „Hozzájárulástok nélkül", mondották a népnek, „egyetlen javaslat sem válhatik törvénnyé. Rómaiak, ti magatok alkossátok meg a törvényeket, amelyek boldogságtokat biztosítják".

A törvényalkotónak tehát nincs és nem is lehet törvényhozási jogosultsága és még ha akarná, akkor sem

*) Aki Calvint csak mint theologust ismeri, nem értékelheti teljes szellemi nagyságát. Genf bölcs rendeleteinek megalkotása, amiben kimagasló része volt, épp oly sok dicsőséget szerzett neki, mint vallási műve. Bármint alakuljanak is át idővel vallásos nézeteink, e nagy férfiú emlékét mindenkor áldani fogjuk, amíg csak haza- és szabadságszeretet él bennünk.

mondhatna le a nép erről az elátruházhatatlan jogról, mert az alapszerződés szerint csak a közakarat kötelezi az egyént és csak akkor lehet biztosan megállapítani, hogy az egyén akarata összhangban van-e a közakarattal, ha a nép szabadon szavazhat. Bár ezt már mondottam, megismétlése célszerű.

Igy tehát a törvényhozás munkájában két látszólag összeegyezhetetlen dolog egyesül: az emberi erőt meghaladó feladat és a teremtő hatalom, amely egyáltalában nem hatalom.

Ehhez járul még egy másik nehézség is, amit figyelembe kell vennünk. A bölcsek, akik saját nyelvükön szólnak a néphez s nem a nép nyelvén beszélnek, nem képesek megértetni magukat. De sok ezer olyan fogalom van, amelyet nem lehet a nép nyelvén kifejezni. Nagyon általános szempontok és túl távoli célok egyformán meghaladják a nép értelmi képességét. Minthogy mindenkinek csak az egyéni érdekeit szolgáló kormányzati terv felel meg, hogy milyen előnyöket nyujtanak neki a jó törvények által megkívánt állandó áldozatok. Hogy az alakulóban levő népnek megtessenek az állampolitika egészséges alapelvei és kövesse az állambölcselet tanításait, ehhez az lenne szükséges, hogy az okozat okká váljék, hogy a közösségi szellem, amelyet épp az alkotmánynak kellene megteremtenie, alkossa meg az alkotmányt és hogy az emberek már a törvények életbelépése előtt olyanok legyenek, amilyennek a törvények által kellene lenniök. Mivel pedig a törvényalkotó nem alkalmazhatja sem az erőszak, sem a meggyőzés fegyvereit, szükségszerűen egy más rangfokozatú, olyan elismert hatalomhoz kell fordulnia, amely kényszer alkalmazása nélkül is magával ragad és rábeszélés nélkül is meggyőz.

Ez kényszerítette minden korban a népek szülőit arra, hogy az ég közvetítését vegyék igénybe és az isteneket észszerűségből tiszteljék, s ezáltal az emberek, akikben úgy az állam, mint a természet törvényei uralkodnak és akik elismerik, hogy ugyanaz az erő teremti

az embert, mint az államot, önként engedelmeskedjenek és a társadalmi boldogság igáját megadással viseljék.

A köznapi emberek látókörén kívül magasabb belátás következtében a törvényhozó saját elhatározásait az istenekkel mondatja el s így az isteni tekintély segítségével ragadja magával azokat, akiket az emberi bölcseség meg nem győzött.*) De nem mindenki hivatása, hogy az isteneket szólaltassa meg, vagy hogy higyjenek neki, ha az istenek küldöttjének mondja magát. A lelki kiválóság az a nagy csoda, amely a törvényalkotó hivatottságát bizonyítja. Bárki véshet kőtáblákra, bárki állíthatja, hogy titokzatos kapcsolatban áll valamelyik istenséggel, vagy betaníthat egy madarat, hogy fülébe csipogjon, de feltalálhat más megtévesztő dolgokat is. Aki ilyesmihez ért, az maga köré gyüjthet egy csomó bolondot, de sohasem alkothat egy államot és kalandos műve vele együtt megy tönkre. Hitvány szemfényvesztés nem teremt tartós köteléket, erre csak a bölcseség képes. A ma is fennálló ősrégi vallási törvények és egy ezredév óta a félvilágon uralkodó izlám változatlan tanúságot tesznek alkotóik nagyságáról és ahol a gőgös bölcselet vagy a vak pártszellem csak szerencsés csalókat lát, ott az igazi államférfi azt a nagy és hatalmas szellemet csodálja bennük, ami elpusztíthatatlan intézményeket hoz létre.

Ám mindebből még nem kell Wartburtonnal**) együtt azt következtetni, hogy a politika és vallás céljai közösek, hanem csak azt, hogy a népek kialakulásánál egyik a másikat eszközül használja fel.

---

*) „Valóban" — mondta Macchiavelli, „a törvényalkotó mindig az istenségre hivatkozva csinálja a törvényeket, mert különben nem fogadnák el; a bölcs férfi sok olyan dolgot tud, amihez nem találhatók kézenfekvő érvek, hogy azt mások is bölcseségnek ismerjék el."

**) Híres angol theológus, született 1698-ban, meghalt 1779-ben. (A ford.)

Amint az építész nagyobb feladatok elvégzése előtt megfigyeli és megvizsgálja a talajt, hogy eléggé teherbíró-e, úgy az állam bölcs megalkotója sem azzal kezdi, hogy önmagában véve jó törvényeket hoz, hanem előbb megvizsgálja, hogy a nép, amelynek a törvényeket szánta, elbírja-e azokat. Ezért nem akart Plato Arkádia és Kyrenea népe számára törvényeket alkotni, — tudta, hogy mindkét nép gazdag és irtózik az egyenlőségtől, s azért találunk Krétában jó törvényeket és rossz embereket, mert Minos királynak a bűnök terhe alatt roskadozó néppel volt dolga.

Mint az emberek, a népek is könnyebben tanulnak fiatal korukban, öregségükben javíthatatlanok lesznek. Ha a népnél már rossz szokások jelentkeznek és előítéletek rabjává lesz, úgy veszedelmes és hiábavaló megjavítására törekedni, még azt sem tűri, hogy gyógyítás céljából nyuljanak sebeihez, hasonlít az együgyű és gyáva beteghez, akinek már az orvos láttán vacog a foga.

Amint bizonyos betegségek megzavarják az agyat és megsemmisítik az emlékezetet, úgy az államok életében is vannak időnként mozgalmas korszakok, amikor a forradalmak úgy hatnak a népre, mint bizonyos krízisek a magánegyénre; itt azonban a felejtés helyét a mult megtagadása foglalja el, — olyan korok ezek, amelyekben a lángba borított állam feltámad hamvaiból és visszanyeri fiatalkori erejét, miután nagynehezen megmenekült a halál karmai közül. Ezt látjuk a Lykurgos korabeli Spártában, ezt látjuk Rómában a Tarquiniusok elűzetése után, ezt látjuk korunkban Hollandiában és Svájcban az ottani zsarnokok kiűzése után.

Az ilyen események azonban ritkák, ezek kivételek, magyarázatukat egy rendellenesen fejlődő állam különleges alkotmányában találhatjuk. Nem történhetik meg ez kétszer ugyanannál a népnél sem, mert csak addig szabadíthatja fel magát a nép, amíg a barbárság állapo-

tában van, de nem képes többé erre, ha a polgárosodás elhasználta erejét. Ilyenkor a belzavarok megsemmisíthetik a népet, a forradalmak sem erősíthetik meg többé és mihelyst megszabadul láncaitól: széthull és megszűnik; ettől a perctől kezdve úrra és nem megszabadítóra van szüksége. Szabad népek, ne feledkezzenek meg az igazságról: „A szabadságot ki lehet vívni, de másodszor már nem lehet visszaszerezni!"

Különbséget kell tenni ifjúság és gyermekkor között; mint az embereknél, a népek életében is megvan az ifjúság, vagy mondjuk az érés korszaka, amelyet be kell várnunk, mielőtt a törvények uralma alá vetjük őket; csakhogy egy nép érettségét gyakran nehéz felismerni és ha korábban cselekszünk, eltévesztjük a célt. Az egyik nép már megszületésekor nevelhető, a másik még évszázadok mulva sem. Az oroszok sohasem lesznek valóban műveltek, mert nagyon is korán fogtak hozzá a nevelésükhöz. Péter cárban meg volt az utánzás tehetsége, de nem volt alkotó zseni, aki a semmiből teremt meg mindent. Némely alkotása jó volt, de a legtöbbet rossz helyen alkalmazta. Látta népe elmaradottságát, de nem látta, hogy magasabb műveltségre még nem érett; civilizálni akarta, amikor még fegyelmezésre volt szüksége. Péter cár azonnal angolokat és németeket akart belőlük csinálni, bár azzal kellett volna kezdenie, hogy igazi oroszokká alakítsa őket; az ő hibája volt, hogy alattvalói sohasem lehettek azzá, amivé lehettek volna, amennyiben elhitette velük, hogy már azok, amik még nem voltak. Épp így készíti elő tanítványait a francia főúri házak nevelője a semmittevésre. Az orosz birodalom azt fogja céljául kitűzni, hogy Európát leigázza, de maga kerül szolgaságba. A tatárok, jelenleg szomszédjuk vagy alattvalójuk, lesznek egykor úgy az ő, mint a mi uraink. Ezt a nagy fordulatot elkerülhetetlennek látom. Európa valamennyi uralkodója a legteljesebb egyetértésben sietteti a fejlődést.

XI. FOLYTATÁS.

Amint a természet határt szab a jólmegtermett ember növekedésének és ezeken a határokon túl csak óriásokat vagy törpéket teremt, úgy a legtökéletesebb összetételű állam terjedelmének is vannak korlátai, s ezen túl nem szabad növekednie, hogy jól lehessen kormányozni, — de nem szabad túl kicsinynek sem lennie, hogy fenntarthassa magát. Minden politikai szervezetben van egy maximális erő, ezt túllépni nem szabad és ettől gyakran épp a hódításokkal távolodik el. Mennél inkább tágul a társadalmi kötelék, annál lazább lesz és rendszerint egy kis állam aránylag erősebb, mint a nagy.

Ezer érv bizonyítja ezt a tételt. Mindenek előtt: nagy távolságok mellett nehézkesebb a közigazgatás, miképp ugyanaz a teher súlyosabb egy hosszabb emelőrúd végén. A rétegeződések szaporodásával kellemetlenebb az élet, mert először is minden városnak meg van a saját hatósága: ezt a nép fizeti, van továbbá kerületi hatóság, s ezt is a nép fizeti, minden tartománynak, kormányzati területnek, helytartóságnak és alkirályságnak is külön hatósága van s mennél nagyobb a terület, annál nagyobb a költsége, amit természetesen szintén a nép fizet, végtére ott van még a központi kormányzat, amely mindent elnyel. Ennyi állandó adóteher kimeríti az alattvalókat, a sokféle rétegeződés sem teszi jobbá a kormányzatot, sőt rosszabb a nép sorsa, mintha csak egyetlen hatósággal lenne dolga. Rendkívüli esetekre alig marad valami tartalék, s ha végül mégis a tartalékhoz kell nyulni, úgy az állam rendszerint a bukás szélén áll.

Ez még nem minden: nem csak a kormány lesz kevésbbé erős és mozgékony abban, hogy távoli vidékeken is kikényszerítse a törvények tiszteletét, az elnyomás mérséklését, a visszaélések megszüntetését, de a nép is kevésbé szereti az olyan feletteseket, akiket sohasem lát, kevésbbé szereti a hazáját, amely olyan nagy, mint a világ, kevésbbé szereti polgártársait, akik isme-

retlenek előtte. Sok, egymástól eltérő szokásaik folytán a világ különböző részein fekvő tartományokba nem alkalmazható egyazon törvény és nem felel meg egyazon kormányforma. Viszont különféle törvények nyugtalanságot és zavart okoznak, mert a népek ugyanazon uralom alatt és egymással szilárd kapcsolatban élve, egymást meglátogatják és összeházasodnak, de különböző szokásaik következtében sohasem biztosak abban, hogy hagyományaikat továbbra is tiszteletben tartják. Az egymásnak ismeretlen emberek ilyen nagy seregében, akiket a központi kormányzat egy helyen egyesít, a tehetség elkallódik, az erényt nem méltányolják, a gazságot nem büntetik .A munkával túlterhelt előljárók nem figyelhetnek meg semmit személyesen, alsóbbrangú hivatalnokok kormányozzák az államot. Végül az államhatalom fenntartásához szükséges rendszabályok vesznek minden erőt igénybe, mivel nagyon sok hivatalnok akarja magát a központi hatalomtól függetleníteni vagy semmibe veszi azt; a nép boldogítására nem marad már fölös erő, a veszedelmektől is alig védik meg. Ily módon gyengíti magát a túlságosan nagy terjedelmű test és végül saját terhétől szétzúzva omlik össze.

Másrészt az államnak biztos alapot kell nyujtania, hogy az elkerülhetetlen megrázkódtatásoknak ellentállhasson és kibírhassa az erőfeszítést, amelyre önfenntartása kényszeríti, mert minden népben van egy centrifugális erő, amelynél fogva a népek kölcsönösen hatnak egymásra és szomszédaik rovására növekedni akarnak. A gyöngéket így az a veszély fenyegeti, hogy csakhamar elnyelik őket és másképen nem tarthatják fenn magukat, minthogy valamennyivel egyensúlyi helyzetbe kerülnek, s így a nyomást minden irányban kiegyenlítik.

Amint látjuk, épp úgy szólnak érvek a növekedés, mint a korlátozás mellett és az államférfiúi erények nem legkisebbike az, amely megtalálja az állam fenntartásához legkedvezőbb arányt. Általános tételként kimondhatjuk, hogy a terjeszkedés elvének, mivel külső és vi-

szonylagos, az állam terjedelmének korlátozásával szemben csak alárendelt szerep jut, míg a korlátozás elve belső és feltétlen érvényű. Mindenekelőtt egészséges és erős alkotmány szükséges és inkább bízhatunk a jó kormányzat által teremtett erőkben, mint a nagy terület segédforrásaiban.

Voltak olyan különleges szervezetű államok is, amelyeket saját alkotmányuk kényszerített hódításokra és önfenntartásuk céljából kénytelenek voltak szüntelenül terjeszkedni. Bármennyire büszkék is lehettek erre a csodálatos kényszerűségre, ez olykor már nagyságuk tetőpontján megmutatta a kikerülhetetlenül bekövetkező bukást.

X. FOLYTATÁS.

Egy politikai közületet kétféleképpen mérhetünk meg: a terület nagysága vagy a lakosság száma szerint és a két mérték között található az állam nagyságát meghatározó helyes arány. Az emberek alkotják az államot és a föld táplálja az embert, az arány tehát akkor helyes, ha a föld elegendő a lakosság ellátására és csak annyi ember lakik ott, amennyit a föld táplálni képes. Ebben az egyenletben rejlik az adott néptömeg erejének maximuma, mert ha a terület túl nagy, úgy a határok védelme nehézkes, a megművelés hiányos és ennek ellenére is túltermelés áll elő, s ez a legjobb ürügy védelmi háborúkra. Viszont az ellenkező esetben az állam a szükségletek biztosításában a szomszédok kényétől függ, — ez pedig a legjobb ok támadó háborúkra. Minden nép, amely helyzeténél fogva csak a kereskedelem és háború között választhat, önmagában véve gyenge, szomszédaitól és az eseményektől függ, élete bizonytalan és rövid. A kis állam vagy másokat hódít meg és megjavítja helyzetét, vagy őt hódítják meg és megsemmisül. Csak a korlátozás, vagy a növekedés tarthatja fenn.

A terület nagysága és az ennek megfelelő lakosság száma közötti állandó arány nem számítható ki, mert nagyon különböző a föld minősége, termékenységének foka, termékeinek hasznossága, az éghajlat befolyása, nem egyforma a lakosok vérmérséklete sem, egy részük termékeny országban keveset, más részük terméketlen országban sokat fogyaszt. Tekintettel kell lenni még a nők változó termékenységére, az országnak a lakosságra kedvező vagy kedvezőtlen sajátságaira s végül arra a munkateljesítményre is, amelyet a törvényhozó, intézményei révén, elérni remélhet, amennyiben a megállapításait nem a jelenre, hanem a jövőbeli lehetőségre alapítja, nem a népesség mostani, hanem természetes módon elérhető jövendő számát véve figyelembe. Ezernyi eset van még, amikor az ország sajátságai megkívánják vagy lehetővé teszik, hogy nagyobb területet vegyenek igénybe, mint amilyen szükségesnek látszik. Hegyes vidékeken nagy terület kell, mert a természeti produktumok, a fa és a legelő, sokkal kevesebb munkát igényelnek: tapasztalat szerint itt termékenyebbek a nők, mint az alföldön és a hullámos talaj csak kevés sík területet hagy szabadon, holott növényi magvak termesztésére egyedül a síkság alkalmas. Ezzel szemben a tengerparton, még sziklák és terméketlen föveny közt is sűrűbben lakhatnak az emberek, mert itt a halászat pótolja nagy részben a mezőgazdasági termelést és több alkalom van arra, hogy a fölös népséget gyarmatokba telepítsék.

Egy nép megalkotásához szükséges e feltételeken kívül még azt is meg kell említenünk, ami ugyan nem teszi feleslegessé a többit, de nélküle valamennyi hatástalan maradna: békének és jólétnek kell uralkodni, mert az állam keletkezésének korszaka hasonlít egy hadsereg felvonulási ideiéhez, amikor is legkevésbbé képes ellentállani és legkönnyebben semmisíthető meg. Még a teljes bomlásban is könnyebb védekezni, mint a kialakulás idején, mert ekkor mindenki az őt megillető helvet keresi és nem gondol a veszélyre. Ha ilyen válságos időben hir-

telen háború, éhinség, forradalom tör ki, az állam menthetetlenül összeomlik.

Nagyon jól tudom, hogy sok kormányzat ilyen viharok közepette alakult ki, de akkor épp ezek a kormányok rombolják is szét az államot. A trónbitorlók mindig zavaros viszonyokat idéznek elő vagy használnak fel, hogy az általános rémület hatása alatt romlást hozó törvényeket vezessenek be, aminőket józan fővel sohasem fogadna el a nép. Az államalakítás időpontjának megválasztása a legbiztosabb jel, amelynek segélyével a törvényalkotó és a zsarnok művét megkülönböztethetjük egymástól.

Melyik nép alkalmas arra, hogy a törvények uralma alatt éljen? Az, amelyet a származás, az érdek vagy a megállapodás valamely közössége fűz egybe, de addig még nem hordta a törvények nehéz igáját; amelynek még nincsenek megrögzött szokásai és babonái; amelynek nem kell félnie attól, hogy váratlan támadással leigázzák; amely anélkül, hogy szomszédai viszonyaiba beavatkoznék, egymaga is ellentállhat bármelyiknek, vagy egyikük segélyével legyőzheti a többieket; amelynek minden tagja ismerheti a másikat, s ahol senkire sem kell nagyobb terhet róni, mint amennyit egy ember elviselhet; amely más népre nem szorul, de a többiek is megélhetnek nélküle;*) amelyik sem gazdag, sem szegény s megelégszik önmagával; amelyik egyesíti a régi népek szilárdságát az új népek tanulékonyságával. A törvényalkotás munkáját nem az teszi nehézzé, amit életbe kell léptetni, hanem amit ki kell irtani és a siker ritka-

*) Ha két szomszéd nép közül az egyik nem nélkülözheti a másikat, úgy ez az egyiknek nagyon kellemeteln, a másiknak rendkívül veszélyes helyzetet teremt. Ilyen esetben minden értelmes nemzet teljes erejével azon lesz, hogy megszabadítsa a másikat függő helyzetéből. A mexikói birodalom közepén fekvő Thlascala köztársaság inkább nélkülözte a sót, semhogy a mexikóiaktól vásárolta, vagy ajándékba elfogadta volna. Az okos thlascaliak felismerték a csapdát, amelyet a nagylelkűség mögé rejtettek. Szabadok maradtak és e kis állam segélyével zúzták szét végül azt a nagy birodalmat, amely teljesen közülzárta.

ságának az az oka, hogy nehéz a természetes egyszerűséget a társadalmi szükségletekkel egyesülve találni. Ritkán van együtt valamennyi feltétel, ezért is olyan kevés a jó alkotmányú állam.

Európában már csak egyetlen kis ország van, ahol jó törvényeket lehetne alkalmazni: Korzika szigete. A bátorság és kitartás, amellyel ez a hősi nép kivívta és megvédte szabadságát, valóban megérdemli, hogy valamely bölcs megtanítsa őket, miként őrizhetik meg szabadságukat. Valami azt sugallja nekem, hogy ez a kis sziget egykor még bámulatba fogja ejteni Európát.

XI. A TÖRVÉNYHOZÁS KÜLÖNBÖZŐ RENDSZEREI.

Ha megvizsgáljuk, hogy miből áll tulajdonkép az összesség legfőbb java, voltakép minden törvényhozás legfontosabb célkitűzése, rá fogunk jönni arra, hogy ez két dologra irányul: a szabadságra és az egyenlőségre; a szabadságra, mert az egyén bármilyen függősége ugyanolyan mértékben gyöngíti az államot is, egyenlőségre, mert nincs szabadság egyenlőség nélkül.

Kifejtettem már, hogy mi a polgári szabadság; egyenlőséget nem szabad úgy értelmezni, hogy mindenki teljesen azonos hatalommal és vagyonnal rendelkezzék, hanem, hogy az államhatalom nem alkalmazhat önkényesen erőszakot, a hatalom csak a törvénynek és hivatali rangnak megfelelően gyakorolható, s végül egy polgár se legyen olyan gazdag, hogy embertársait megvásárolhassa, se olyan szegény, hogy kénytelen legyen magát eladni.*)

*) Ha állandóvá akarjuk tenni az államot úgy az ellentétes végleteket a lehető legközelebb kell hozni egymáshoz, ne legyen se dúsgazdag, se koldus. A két, természetszerűleg egymástól elválaszthatatlan osztály, egyformán végzetesen hat a közjóra, az egyikből származnak a zsarnokság hívei, a másikból a zsarnokok, e két csoport teszi rendszerint alku tárgyává a szabadságot, — az egyik veszi, a másik eladja.

Ez egy oldalon a vagyon és a hatalom korlátozását, a másik oldalon a kapzsiság mérséklését tételezi fel.

Ezt az egyenlőséget némelyek megvalósíthatatlan álomnak tartják. Ha azonban a visszaélés nem küszöbölhető ki, abból még nem következik, hogy korlátozni sem lehet. És mert a dolgok rendje mindig az egyenlőség megszüntetésére irányul, éppen azért kell a törvényhozásnak a szabadság megerősítésére törekednie.

Ám minden jó alkotmány általános alapelvei országokként módosulnak azon viszonyok szerint, amiket úgy az adott helyzet, mint a lakosság jelleme határoz meg és e viszonyok alapján kell minden népnek a sajátságos alkotmányt kijelölni, s ez ha nem is önmagában véve, de az illető államra nézve a lehető legjobb. Ha például a talaj hálátlan és terméketlen, vagy ha az ország szűk a lakosság számára, akkor iparral és kézművességgel foglalkozzék és az így nyert termékeket cserélje be a neki hiányzó dolgokra. Ha azonban az ország gazdag síkságból és termékeny dombokból áll és a jó talaj ellenére kevés a lakosság, úgy elsősorban földmíveléssel foglalkozzék, mert az elősegíti a szaporodást, viszont tartózkodjék a kézművességtől, mert ez csak fokozná az elnéptelenedést, amennyiben az amúgy is kisszámú lakosságot néhány pontban tömöríti.*) Ahol nagykiterjedésű és használható tengerpart van, ott lepjék el hajókkal a tengert, foglalkozzanak kereskedelemmel és hajózással, ez pompás, de rövid létet biztosít. Ha a parton járhatatlan sziklákat ostromol a tenger, úgy maradjanak barbárok és éljenek a halászatból: életük nyugodt lesz, esetleg jó is, de feltétlenül boldog. Egy szóval, az általános alapelveken kívül minden népnél találunk körülményeket, amelyekre különleges figyelmet kell fordítani és ennek következtében törvényei más népre nem alkalmazhatók. Így például egykor a zsidóknál, újabban az araboknál, a vallás volt a

*) A külkereskedelem némely ága, mondja d'Argenton, általában csak látszólagos hasznot hoz az országnak, néhány magánembert, esetleg néhány várost gazdaggá is tesz, de a nemzet egésze nem nyer vele semmit és a népnek nincs haszna belőle.

legfontosabb, az athéniaknál a tudomány, Karthagoban és Tyrusban a kereskedelem, Rhodosban a hajózás, Spártában a katonáskodás és Rómában a bátorság. „A törvények szelleme" című mű egész sereg példával mutatja, hogy milyen ügyesen építi fel a törvényhozó az alkotmányt az adottságok bármelyikére.

Az állam alkotmányát az teszi valóban szilárddá és tartóssá, ha mind e tényezőket úgy vesszük figyelembe, hogy a természeti viszonyok és a törvények mindig ugyanabban a pontban egyesüljenek és a törvényhozás meggondolásából más elveket vesz alapul, mint amelyek a dolgok természetéből következnek, ha az egyik elv a szolgaságra, a másik a szabadságra irányul, vagy az egyik a gazdagságra, a másik a népesség szaporodására, az egyik a békére, a másik a hódításokra: úgy látni fogjuk, hogy a törvények fokozatosan érvénytelenné válnak, az alkotmány elfajul és az államban mindaddig nem szűnnek meg a zavarok, amíg vagy felbomlik, vagy átalakul és a legyőzhetetlen természet ezzel újból jogaiba lép.

XII. A TÖRVÉNYEK FELOSZTÁSA.

Hogy a népet megszervezhessük, vagy hogy közéletének a lehető legjobb formát adhassuk, különböző kapcsolatokra kell figyelemmel lennünk. Igy először is az egész szervezet önmagára gyakorolt hatására, azaz az összességhez való viszonyára, vagy az államfő kapcsolatára az állammal, ez a viszony, amint később látni fogjuk, a közbenső kapcsolatok révén alakul ki.

E viszonyokat szabályozó törvényeknek államtörvény a neve, de ha bölcs alkotások, indokolt az alaptörvény elnevezés is, mert ha minden államban csak egy helyes módja van a szervezésnek, akkor a nép, mihelyt rájött erre, kénytelen hozzá ragaszkodni; de ha a megalkotott rend rossz, miért tekintsük alaptörvénynek az olyan tör-

vényt, amely megakadályozza a jobb rend kialakulását? Ettől eltekintve, minden nép jogosan változtathatja meg vitás esetekben saját törvényeit, még ha azok a legjobbak is, mert ha kedve van önmagának kárt okozni, kinek lenne joga ezt megakadályozni?

Másodsorban figyelembe kell venni a tagok egymáshoz vagy az egész népességhez való viszonyát, ennek az első szempontból (a tagok egymás között) a lehető leglazábbnak, a második szempontból (tagok és az összesség) a lehető legszilárdabbnak kell lennie, úgy, hogy minden állampolgár az összes többitől teljesen független legyen, míg az államtól a lehető legnagyobb mértékben függjön, mindkettőt ugyanazon eszközzel teremtjük meg, mert csak az állam ereje biztosítja a tagok szabadságát. Ebből a második viszonyból származnak a polgári törvények.

Még egy viszonyt lehet figyelembe venni ember és törvény között: az engedetlenség és büntetés viszonyát. Ebből származnak a büntető törvények, amelyek alapjában nem is annyira törvények, mint inkább a törvény hatásos biztosítékai.

A törvények e három fajtájához járul még egy negyedik, — valamennyi között a legfontosabb. Olyan törvények ezek, amelyeket nem érctbe, és márványba, hanem a polgárok szívébe vésnek; ezek a törvények tekinthetők az alkotmány magvának, ezek azok, amelyek napról-napra erősebbek lesznek, s ha más törvények már elavulnak vagy feledésbe mennek, új életre keltik vagy újjal pótolják azokat; a népben fenntartják az alkotmányosság szellemét és a közhatalom helyébe észrevétlenül a szokás hatalmát helyezik. Az erkölcsökre a szokásokra, a gyakorlatra és mindenekelőtt a közvéleményre gondolok, vagyis a politikai művészet azon részeire, amelyeket az államférfiak általában nem ismernek, bár épp ezektől függ minden másnak a sikere. — arra gondolok, amivel a nagy törvényalkotók titokban sokat foglalkoztak, miközben látszólag még csak egyes rendeletekre szorítkoztak, bár mindez csak betetőzése annak a boltozatnak, amelynek záróköve a lassan fejlődő szokás.

A törvények különféle csoportjai közül csak a kormányformát meghatározó politikai törvények tartoznak vizsgálódásom tárgykörébe.

HARMADIK KÖNYV

Mielőtt a különböző kormányformákról beszélünk, vizsgáljuk meg e szó tulajdonképeni értelmét, mert eddig még nem adták kimerítő magyarázatát.

I. A KORMÁNYZAT ÁLTALÁBAN.

Előre kérem az olvasót, hogy ezt a fejezetet figyelmesen olvassa, mert nem értek hozzá, hogy olyanokkal is megértessem magam, akikből hiányzik a figyelem.

Minden szabad cselekedetnek két oka van, ezek egybehatnak a cselekvés létrehozásában: egy erkölcsi, az elhatározó akarat és egy fizikai, a végrehajtó erő. Hogy egy tárgyat felkeressek, ahhoz mindenekelőtt a járást kell akarnom, azután pedig a lábaimnak oda is kell vinni. Ha a béna futni akar, vagy ha a gyors mozgású ember nem akar mozdulni, mindketten egyhelyben maradnak. A politikai testnek is ugyanazok a mozgató elemei: itt is megkülönböztetjük az erőt és az akaratot, az utóbbit törvényhozó hatalom, az előbbit pedig végrehajtó hatalom néven. Ezek együttműködése nélkül semmi sem történik, vagy legalább is nem szabadna történnie.

Amint látjuk, a törvényhozó hatalom a népé és másé nem is lehet. Viszont a fentebb kifejtett elvek alapján könnyen beláthatjuk, hogy a törvényhozó összességet nem illeti meg a végrehajtó hatalom, mert ez csak egyéni jogviszonyokkal foglalkozik, ezek pedig nem tartoznak sem a törvény, sem a törvényeket kialakító főhatalom hatáskörébe, a főhatalom minden intézkedése törvény.

Ennek következtében az államhatalomnak egy külön megbizottra van szüksége, aki a két elvet magában egyesíti és a közakarat irányítása mellett működésbe hozza, aki összekötő kapocs az állam és az államfő között és aki az állam személyiségénél bizonyos fokig ugyanazt a feladatot vállalja, mint amit az embernél a test és lélek kölcsönhatása jelent. Ez a szerepe az államban a kormánynak, bár ezt gyakran helytelenül tévesztik össze a főhatalommal, holott a kormány csak eszköze annak.

Mi tehát a kormány? Az alattvalók és a főhatalom között kölcsönös kapcsolatot létesítő közvetítő szerv és az a feladata, hogy a törvényeket végrehajtsa és úgy a polgári, mint a politikai szabadságot fenntartsa.

Ennek a szervnek tagjait felsőbbségnek vagy uralkodónak nevezik, az egész szerv pedig a fejedelem nevet viseli.*) Igy tehát teljesen igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy a tény, amellyel egy nép urának aláveti magát nem szerződés. Ez csak megbízás, csak hivatal, az államfő a főhatalom nevében egyszerű hivatalnokként gyakorolja a ráruházott hatalmat, amit a főhatalom tetszése szerint korlátozhat, vagy visszavehet. Minthogy az ilyen jog elidgenítése a társadalmi közület természetével összeférhetetlen, ellenkezik a társulás céljával is.

Kormányzás vagy legfőbb igazgatás alatt a végrehajtó hatalom törvényszerű gyakorlását értem, míg fejedelemnek vagy felsőbbségnek nevezem azt az egyént, akit ezzel az igazgatással bíznak meg.

A kormányban találjuk meg azokat a közvetítő erőket, amelyeknek kapcsolatán alapul az egésznek az egészhez, a főhatalomnak az államhoz való viszonya. Ez utóbbit úgy képzelhetjük el, mint valamely állandó arány külső tagjainak egymáshoz való viszonyát, s ebben a kormány a középarányos. A kormány a főhatalomtól

*) Igy például Velencében a tanácsot „fenséges fejedelem"-nek szólítják még akkor is, ha a doge nincs jelen.

kapja a parancsot, ezt a népnek adja és hogy az állam egyensúlyban maradjon, az egyik szorzatnak, vagyis az önmagában vett kormányhatalomnak egyenlőnek kell lenni a másik szorzattal, vagyis a polgárság hatalmával, akik egyrészt a főhatalmat jelentik, másrészt pedig alattvalók.

De nem is lehet e három szerv közül egyiket sem megváltoztatni anélkül, hogy az arány azonnal meg ne változzék. Ha a főhatalom kormányozni, vagy a fennsőbbség törvényt alkotni akar, vagy ha az alattvalók megtagadják az engedelmességet, úgy rendetlenség lép a rend helyébe, a hatalom és akarat nem működnek összhangban és a felbomlott állam a zsarnokság vagy az anarkia áldozata lesz. Egyszóval, amint minden aránylatban csak egyetlen középarányos lehetséges, úgy minden államban csak egyetlen jó kormányzat létezhet; minthogy azonban ezerféle esemény változtathatja meg egy nép viszonyait, úgy nem csak más-más kormányzat lehet alkalmas különféle népeknél, de úgyanannak a népnek is különböző korszakokban különböző kormányzat lesz szükséges és hasznos.

Hogy némikép érthető képet nyujtsak arról a változó viszonyról, amely az aránylat szélső tagjai között fennállhat, a népesség számát veszem példakép, mert ezt a viszonyt lehet a legkönnyebben megmagyarázni.

Tegyük fel, hogy az államnak tízezer polgára van. A főhatalmat csak az összességben és egységesen láthatjuk, viszont minden egyes polgár, mint alattvaló csak egyénenként vehető figyelembe. Ezért tehát a főhatalom tízezred része illeti meg, bár annak teljesen alá van rendelve. Feltéve, hogy százezer emberből áll a nép, az alattvalók helyzete változatlan marad, mert mindenki egyformán képviseli a törvény teljes hatalmát, jóllehet a százezredrésznyire lecsökkent szavazata a törvényalkotásnál egy tized résszel kisebb befolyást gyakorol csak. Míg tehát az alattvaló mindig az egység marad, a főhatalom ereje az állampolgárok számának növekedésével

arányos. Ebből következik, hogy az állam növekedésével egyidőben csökken a szabadság.

Ha azt mondom, hogy az arány növekszik, úgy azt értem alatta, hogy távolodik az egyenlőségtől. Vagyis mennél nagyobb az arány mennyiségtani értelemben, annál kisebb lesz köznapi értelemben. Az első értelemben az arányt számszerint mérjük a kitevő segítségével, a második értelemben az azonosság alapján vizsgáljuk és a hasonlóság szerint értékeljük.

Mennél kevésbbé egyezik meg már most az egyéni akarat a közakarattal, vagyis a szokás a törvénnyel, annál inkább meg kell erősödnie a parancsoló erőnek. Hogy tehát valamely kormány jó lehessen, a népesség szaporodásához mérten egyre erősödnie kell.

Minthogy azonban másrészt az állam gyarapodása az államhatalom hordozóit több kísértésnek teszi ki és több eszközt ad arra, hogy a hatalommal visszaéljenek, azért a kormánynak több hatalmat kell kapnia a nép fékentartására, de ugyanakkor a fejedelemnek is, hogy a kormányt irányíthassa. Itt nem a felelőtlen hatalomról beszélek, hanem az állam egyes részeinek viszonylagos hatalmáról.

Ebből a kettős viszonyból következik, hogy a főhatalom, fejedelem és nép közötti viszony nem önkényes fogalom, hanem a politikai közület természetének szükséges következménye. Továbbá az is következik belőle, hogy mivel az egyik szélső tag, azaz a nép, mint alattvaló, változatlan és egységnek veendő, úgy ahányszor a négyzetes arány növekszik vagy csökken és így a középső tagnak is változnia kell. Ez bizonyítja, hogy nincsen önmagában kitűnő és feltétlenül jó kormányforma, hanem annyiféle lényegében különböző kormányforma létezhet, ahány különböző nagyságú állam van.

Ha nevetségessé akarnák tenni ezt az elméletet, úgy azt mondhatnák, hogy elméletem szerint csak négyzetgyököt kell vonni a népesség számából, így megkapjuk a középarányost és megalakíthatjuk a kormányt. Az fele-

lem erre, hogy a számokat csak példának használom s hogy a tekintetbe jövő viszonyokat nem csak a népesség számából állapíthatjuk meg, hanem általában a tevékenység összege szerint is, amelyet a legkülönfélébb okok idéznek elő; azt felelem, hogy ha a rövidség kedvéért pillanatnyilag a mennyiségtanból kölcsönzök is néhány kifejezést, mégis nagyon jól tudom, hogy erkölcsi értékeknél nem lehet számtani pontossággal dolgozni.

A kormány kicsiben ugyanaz, mint nagyban a politikai közület, amely őt magában foglalja: bizonyos képességekkel felruházott erkölcsi személyiség, cselekvő, mint az államfő, passzív, mint az állam és más hasonló viszonylatokra is felbontható. Ez utóbbi esetben új arány keletkezik és ebben a felbontás sorrendje szerint ismét egy újabb, mígnem a felbonthatatlan középarányoshoz jutunk, azaz egyetlen főszemélyhez, vagyis a legfőbb hatósághoz, és ezt a haladványban úgy képzelhetjük el, mint az egységet a törtek és az egész számok között.

Nehogy a kifejezések sokfélesége megzavarjon elégedjünk meg azzal, hogy a kormányt új testnek tekintsük az államban, amely úgy a néptől, mint az államfőtől különbözik és közvetítőként szerepel e kettő között.

A két test között az a lényeges különbség, hogy az állam önmagától van, míg a kormány csak az államfő révén létezik. Igy tehát az államfő uralkodó akarata nem más, vagy legalább is nem szabadna másnak lennie, mint a közakarat megnyilvánulásának, hatalma nem más, mint a benne összpontosult államhatalom; mihelyt önerejéből kezd el egy önkényes vagy független cselekedetet, az egész állam köteléke meglazul. Ha pedig az történne, hogy az államfőnek külön akarata lenne s ez hatékonyabbnak bizonyulna a főhatalomnál és a kezébe adott hatalmat arra használná fel, hogy különakaratának érvényt szerezzen, s ennek következtében két főhatalom lenne, az egyik jogszerint, a másik ténylegesen, — akkor a társadalmi egyesülés azonnal megszünne és a politikai test felbomlana.

Hogy azonban a kormánytest valódi létet és életet nyerjen, ami megkülönbözteti az államtesttől, hogy minden tagja összhangban működjék és rendeltetése céljainak megfelelhessen, szüksége van egy külön személyiségre, szüksége van arra, hogy tagjaiban az együvétartozás közösségi érzése éljen, szüksége van az önfenntartásra irányuló különleges erőre és akaratra. Ez a különálló lét összejöveteleket, tanácskozásokat, a mérlegelés és elhatározás képességét,, valamint jogokat és kiváltságokat tételez fel, amelyek kizárólag a fejedelmet illetik és a fensőbbség állását annál tiszteletre méltóbbá teszik, mennél több fáradtsággal jár. A nehézség ott található, hogy ezt az alárendelt egészet az állam egészében úgy kell elhelyezni, hogy saját szervezeti szabályzatának erősítésével ne hozza hátrányos helyzetbe a közös alkotmányt és hogy mindig meg lehessen különböztetni a saját fenntartására szolgáló különleges hatalmat az állam fennmaradását biztosító államhatalomtól, egyszóval, hogy állandóan kész legyen a kormányt a népért és nem a népet a kormányért feláldozni.

Jóllehet a kormány mesterséges teste egy másik mesterséges test alkotása és így tulajdonkép csak kölcsönzött és alárendelt élete van, mégis több-kevesebb erővel és gyorsasággal cselekedhet és úgyszólván kisebb vagy nagyobb mértékben egészséges lehet. Végül szervezetének alkata szerint bizonyos fokig el is térhet rendeltetése céljától, anélkül, hogy attól teljesen elfordulna.

E változásokból erednek azok a legkülönfélébb viszonyok, amelyeknek a kormány és állam között létezniök kell, azon véletlen vagy különleges kapcsolatok szerint, amelyek következtében az állam állandó átalakulásban van. Mert gyakran az önmagában véve legjobb kormány is legrosszabbá válik, ha viszonyait nem változtatja a politikai test hiányának megfelelően.

II. KÜLÖNFÉLE KORMÁNYFORMÁK MEGALAKITÁSÁNAK ELVEI.

Hogy e különbözőség általános okát megvilágíthassuk, meg kell különböztetni a fejedelmet a kormánytól, amiként az előbb az állammal és a főhatalommal tettük.

A legfőbb hatósági testület tagjainak száma lehet több vagy kevesebb. A főhatalom viszonyának aránya az alattvalókhoz, amint kifejtettem, annál nagyobb, mennél nagyobb a nép és e nyilvánvaló hasonlóság alapján ugyanezt mondhatjuk a kormány és a legfőbb hatóság egymásközti viszonyáról is.

Minthogy pedig a kormány erejének összessége csak az államével lehet azonos, sohasem változhat meg, ebből következik, hogy mennél nagyobb erőt használ fel saját tagjaival szemben, annál kevesebb marad, amivel a népre hasson.

Mennél több személyből áll tehát a legfőbb hatóság, annál gyengébb a kormány. Minthogy azonban ez a legfőbb alapelvek egyike, iparkodni fogok azt a lehető legvilágosabban megmagyarázni.

A legfőbb hatósági személyben három lényegileg különböző akaratot különböztethetünk meg: először minden egyes tag saját akaratát, amely csak magánérdekeire irányul; másodszor a legfőbb hatóság személyeinek közös akaratát, ez egyedül és kizárólag a fejedelem érdekét tartja szem előtt és rendi (hatósági) akaratnak nevezzük. A kormány szempontjából ez közakarat, míg az állam szempontjából, amelynek a kormány csak egy része, egyéni akarat. Harmadszor meg van benne a népakarat, vagy főhatalmi akarat, s ez egyetemleges úgy az államal, mint az ennek részét képező kormánnyal szemben.

Tökéletes törvényhozás mellett a különleges vagy egyéni akaratnak nincs jelentősége, a rendi akarat a kormány alá van rendelve és így a közakarat, vagyis a főhatalmi akarat mindig uralkodó lesz és minden más akaratnak irányt szab.

Rendszerint azonban ezek a különféle akaratok annál hatékonyabbakká válnak, mennél inkább egyesülnek. A közakarat a leggyengébb, második helyen áll a rendi (hatósági) akarat és a magánérdek foglalja el az első helyet, úgy hogy a kormányban minden tag elsősorban saját személyében, azután mint hatóság s csak utoljára szerepel állampolgárként — olyan sorrend ez, amely teljességgel ellenkezik a társadalmi rend követelményeivel.

Feltéve, hogy a kormány egyetlen kézben egyesül, úgy a magánakarat és a rendi (hatósági) akarat teljesen eggyé válnak és a rendi akarat belső ereje az elképzelhető legmagasabb fokát éri el. Mivel pedig az erő alkalmazásának mérve az akarat fokától függ és a kormány feltétlen ereje változatlan, ebből az következik, hogy egyetlen egyén kormánya a leghatékonyabb.

Ha azonban a kormányt a törvényhozó hatalommal egyesületnek tekintjük, ha a főhatalmat a fejedelemben látjuk megtetesülve és minden polgárt ugyanannyi hatósági személynek tekintünk, úgy a hatósági akarat, minthogy a közakarattal összevegyül, nem lesz hatékonyabb ennél és meghagyja a magánakarat teljes erejét. Ebben az esetben a kormány, bár abszolut ereje változatlan, viszonylagos erejének, vagy hatékonyságának legalsó fokán áll.

Ezek a kölcsönhatások tagadhatatlanok és még sok meggondolás támasztja alá azokat. Igy például megfigyelhetjük, hogy minden hatósági személy nagyobb hatást gyakorol a saját testületére, a kormánytestre, mint a polgár a polgárságra és hogy ennek következtében a magánakaratnak nagyobb befolyása van a kormány cselekedeteire, mint a főhataloméra; mert minden hatósági személy majd mindig kormányzati intézkedésekkel van elfoglalva, míg az állampolgároknak, egyenként tekintve, semmiféle főhatalmi teendőjük sincs. Mennél inkább növekszik az állam, annál jobban gyarapodik tényleges ereje, ha nem is a növekedés arányában; ha azonban az állam változatlan marad, úgy a kormány valóságos hatalma

nem növekszik, bármennyire szaporodjanak is a hatósági személyek, mert ez az erő az állam ereje s annak nagysága változatlan. Ilyen módon csökken a kormány viszonylagos ereje, illetve hatékonysága, anélkül, hogy tényleges ereje növekednék.

Bizonyos továbbá az is, hogy az ügyek elintézése annál lassúbb, mennél több ember foglalkozik vele és hogy ha túlságosan bízunk az értelmi képességben, — nem érvényesülhet a szerencse. Könnyen elszalasztjuk így a kedvező alkalmat és a túlságos fontolgatással veszélyeztetjük az eredményt.

Igy tehát bebizonyítottam, hogy a kormányzat annál lanyhább, mennél több hatósági személy van és előzőleg már kimutattam, hogy mennél nagyobb a népesség, annál erősebb a korlátozó hatalom. Ebből az következik, hogy a hatósági személyek viszonya a kormányhoz fordítottja annak a viszonynak, amelynek az alattvalók és a főhatalom között kell lenni, vagyis mennél inkább növekszik az állam, annál jobban kell a kormányzatot tömöríteni, még pedig úgy, hogy a népesség számának növekedésével egyidejűleg állandóan csökkenjen a hatósági személyek száma.

Különben is itt csak a kormány viszonylagos erejéről beszélek és nem a tényleges erőkről, mert mennél több a hatósági személy, annál jobban közeliti meg a testületi akarat a közakaratot, míg, amint már mondottam, ha csak egy hatóság van, akkor ez a testületi az egyéni akarat jellegét nyeri. Igy az egyik oldalon elveszítjük azt, amit a másikon nyerünk és a törvényalkotó művészete éppen abból áll, hogy meghatározza azt a pontot, ahol a kormány ereje és akarata, amelyek kölcsönhatásban állanak egymással, az államra nézve legelőnyösebb arányban egyesülnek.

III. A KORMÁNYFORMÁK FELOSZTÁSA.

Az első fejezetben láttuk, miért különböztetünk meg különböző kormányformákat tagjai száma szerint, ebben a fejezetben meg akarjuk vizsgálni, miként történik ez a felosztás.

A főhatalom elsősorban a népre, vagy a nép legnagyobb részére ruházhatja a kormányzatot, úgy hogy több a hatósági jellegű állampolgár, mint a magánszemély. Ezt a kormányformát demokráciának nevezik.

Vagy pedig csak kevesek kezére bízzák a főhatalmat, úgy hogy a közönséges állampolgárok száma nagyobb, mint a hatósági személyeké, ez az arisztokrácia.

Végül az is lehetséges, hogy az egész kormányzatot egyetlen személyre bízzák és minden más hatóság ettől a személytől nyeri hatalmát. Ez a harmadik forma a legáltalánosabb, ez a monarchia, vagy királyi kormányzat.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a formák, de legalább is az első kettő rendkívül fejlődésképesek és többféle lehetőséget engednek meg, mert a demokrácia az egész népet magában foglalja ugyan, de pusztán a felére is szorítkozhat. Az arisztokrácia viszont a fele néptől kezdve egy meg nem határozott kis számig szűkítheti köreit. Sőt még a királyság is megosztható. Spártának, alkotmánya szerint, állandóan két királya volt és a római birodalomban olykor egyszerre nyolc császár is uralkodott, anélkül, hogy a birodalom felosztásáról kellene beszélnünk. Ilyképen mindig van egy pont, ahol az egyik kormányforma átalakul egy másikba és látjuk, hogy e három elnevezés alatt annyiféle kormányforma lehetséges, ahány polgára van az államnak.

De tovább megyek: minthogy ugyanaz a kormányforma bizonyos tekintetben egyre újabb részekre oszolhat, amelyek közül az egyiket így, a másikat amúgy igazgatják, — a három kormányforma összekapcsolása által újabb formákat nyerhetünk, s ezek mindegyikét ismét megszorozhatjuk az alapformákkal.

Minden korban sokat vitáztak a legjobb kormányfor-

máról, de nem vették figyelembe, hogy bizonyos esetekben bármelyik lehet a legjobb, míg máskor ugyanaz a legrosszabb lehet.

Ha különböző államokban a legfőbb államhivatalnokok számának fordított arányban kell állnia az állampolgárok számával, úgy ebből az következik, hogy általában kis államoknak a demokratikus kormányzat, közepes nagyságúaknak az arisztokrácia, nagyoknak pedig a monarchia felel meg leginkább. Ez a szabály közvetlenül a felállított elvből következik. de ki tudná felsorolni valamennyi, kivételt képező, körülményt.

IV. A DEMOKRÁCIA.

Aki a törvényt alkotja, az bárki másnál jobban tudja, hogy mikép kell azt végrehajtani és értelmezni. Ennek következtében úgy látszik, mintha az lenne a legjobb alkotmány, amelyben a végrehajtó hatalmat a törvényhozó hatalommal egyesítik. Bizonyos tekintetben épp ez a demokratikus kormány hibája, mert nem különbözteti meg a megkülönböztetendő dolgokat és mert az egyazon személyben szereplő fejedelem és főhatalom mintegy kormány nélküli kormányzatot jelent.

Nem jó, ha ugyanaz hajtja végre a törvényeket, aki alkotta, az sem jó, ha a népesség figyelme elfordul az egyetemes céloktól, hogy egyéni célokra irányuljon. Semmi sem veszélvesebb, mint a magánérdek befolyása a közügyekben és kisebb baj, ha a kormány él vissza a törvényvekkel, mintha a törvényhozó korrumpálódik, ami pedig feltétlen következménye az egyéni célok figyelembevételének. Minthogy ebben az esetben az állam legbensejében romlott, minden javítás lehetetlen. Az a nép, amely sohasem él vissza a kormányhatalommal, sohasem lenne képes a szabadsággal visszaélni; nem kell kormányozni azt a népet, amelyik érti a kormányzást.

Ha szó szoros értelmében vesszük, úgy még sohasem

létezett valóságos demokrácia és sohasem is fog létezni. A természet rendjével ellenkezik, hogy a többség kormányozzon és a kisebbséget kormányozzák. Elképzelhetetlen, hogy a kormányzati ügyek elintézésére szakadatlanul gyűlést tartson a nép és nyilvánvaló, hogy erre a célra bizottságokat sem választhat a kormányforma megváltoztatása nélkül.

Ugy hiszem, felállíthatom azt az alapelvet, hogy valahányszor a kormányzati teendők több hatóság között oszlanak meg, a kevesebb személyből álló csoport előbb vagy utóbb nagyobb hatalomra tesz szert, ha nem más okból, már csak azért is, mert gyorsabban intézik el az ügyeket s ez természetes módon nagyobb hatalomhoz vezet.

De általában, mily sok összeegyezhetetlen dolgot tételez fel ez a kormányforma. Először is igen kis államot, amelyben a nép könnyen hívható egybe és minden polgárnak elegendő alkalma van az összes többit megismerni; másodszor rendkívül egyszerű szokásokat, amelyek szükségtelenné teszik a hosszas megfontolást és tanácskozást; továbbá a rang és vagyon lehető legteljesebb egyenlőségét, mert enélkül a jog és hatalom egyenlősége nem lenne maradandó; végül semmi vagy kevés fényűzést, mert a fényűzést, vagy a gazdagság következménye, vagy legalább is szükségessé teszi azt: nem csak a szegényt, de a gazdagot is megrontja. A gazdagot a vagyonnal, a szegényt az élvezetek megkívánásával, az államot az elpuhultság és hiúság színterévé változtatja s elvonja tőle valamennyi polgárát, hogy egy részüket mások rabszolgájává, valamennyit pedig az előítéletek rabjává tegye.

Ezért emelte a híres író (Montesquieu) az erényt a köztársaság alapelvévé, s valóban, erény nélkül a felsorolt feltételek nem maradandó hatásúak; minthogy azonban Montesquieu a szükséges megkülönböztetéseket elmulasztotta, e nagy elme nem pontos, sőt gyakran homályos — nem látta be, hogy a főhatalom mindenütt egyforma és ennek következtében minden jól szervezett ál-

lam alapelve ugyanaz, még ha nem is ismerjük fel egykönnyen.

Végül meg akarom még jegyezni, hogy egyetlen kormányt sem fenyegetik annyira polgárháborúk és belső zavarok, mint a demokráciát vagy népuralmat, mert egyik sem törekszik oly hevesen és szakadatlan a formák megváltoztatására és egyik sem követel annyi éberséget és bátorságot a meglevő állapot fenntartására. Ez az az alkotmány, amelyben a polgárnak erővel és kitartással kell rendelkeznie és minden nap lelke legmélyéből kell utána mondania azokat a szavakat, amiket egy lengyel vajda*) intézett a lengyel országgyűléshez: „Malo periculosam libertatem, quam quietum servitutem." (Inkább veszélyes szabadságot, mint nyugalmas szolgaságot.)

Ha létezne egy istenekből álló nép, úgy annak demokratikus kormányformája lenne. Ilyen tökéletes kormányzat nem emberek számára való.

V. AZ ARISZTOKRÁCIA.

Minthogy itt két szigorúan megkülönböztetett erkölcsi személyiséget látunk, mégpedig a kormányt és a főhatalmat, így tehát két közakarat is van, amelyik közül az egyik valamennyi polgárra, a másik csak a kormány tagjaira vonatkozik. Bár ennek következtében a kormány tetszése szerint szervezheti a belső közigazgatást, a néphez mégis csak a főhatalom, vagyis a nép nevében szólhat, amit sohase felejtsünk el!

Az első társadalmakat arisztokratikusan kormányozták. A családfők egymás között beszélték meg a közügyeket. A fiatalok ellentmondás nélkül elismerték a tapasztaltak tekintélyét. Ekkor keletkezik a pap, a vének, a szenátus elnevezés. Északamerika vad törzseit még ma is így kormányozzák, még pedig kiválóan.

*) A poseni vajda, Lesczinsky, a lengyel király és lotharingiai herceg apja.

Azonban mennél jobban felülmulta az alkotmányos egyenlőtlenség a természetit, annál többre becsülték a gazdagságot, vagy a hatalmat*) az élettapasztalatnál és így keletkezett egy választott arisztokrácia. Amikor pedig a vagyonnal együtt a hatalom is átszállt az utódokra és így patricius családok keletkeztek, a kormányhatalom örökletessé vált és húszéves szenátorok is akadtak.

Háromféle arisztokrácia van: a természetes, a választott és az örökletes arisztokrácia. Az első csak kezdetleges népeknél megfelelő, a harmadik minden kormányforma között a legrosszabb, a második viszont a legjobb: ez a tulajdonképeni arisztokrácia.

Azon az előnyön kívül, hogy benne a két hatalom el van különítve egymástól, a tagokat választják, s amíg a népuralomnál minden polgár születésénél fogva hatósági személy, az arisztokrácia ezt csekély számra korlátozza és ezek közül választanak,**) ami egyetlen biztosítéka annak, hogy a becsületesség, belátás, tapasztalat és mindaz, ami általában előnyt és közmegbecsülést nyujt, egy bölcs kormányzat zálogává váljék.

Sőt mi több, a gyülések megtartása is egyszerűbb, alaposabban tárgyalják meg az ügyeket és rendszeresebb, pontosabb az elintézés, az állam tekintélyét is jobban emelik külföldi hatalmakkal szemben a tiszteletreméltó szenátorok, mint az ismeretlen és lenézett tömeg.

Egyszóval az a legjobb és legtermészetesebb törvény, hogy a legbölcsebbek kormányozzák a tömeget, mihelyst meggyőződünk róla, hogy ez a kormányzat nem saját érdekét, hanem a közérdeket szolgálja. Ne szaporítsuk ok nélkül az eszközöket és ne bízzunk meg húszezer embert

*) Kétségtelen, hogy az „optimates" szó régen nem a legjobbakat, hanem a leghatalmasabbakat jelentette.

**) Rendkívüli jelentősége van a választási formák megállapításának, mert ha azt a fejedelemre bízzuk, úgy elkerülhetetlen a születési arisztokrácia uralma, ahogy az Velence és Bern köztársaságokban történt. Ezért van már rég felbomlóban az első míg az utóbbi csak szenátusának rendkívüli bölcsesége által tartja fenn magát; ez épp oly dicséretes, mint veszedelmes kivétel.

azzal, amit száz kiválasztott egyén sokkal jobban intézhet el. Amellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy itt kezdi a rendi érdek az államhatalmat nem teljesen a közakarat kívánsága szerint irányítani és egy másik ellenállhatatlan hajlam megfosztja a törvényeket a végrehajtó hatalom egy részétől.

Még egy előnye van az arisztokráciának: nem szükségel sem olyan kicsi államot, sem olyan egyszerű és becsületes népességet, mint aminő a demokráciában szükséges ahhoz, hogy a törvény végrehajtása szorosan a közakarat szerint történjék. Viszont olyan nagy nem lehet, hogy az egyes országrészekben elszórt hatóságok vezetői saját területükön a főhatalmat kezdhessék gyakorolni és előbb függetlenné, majd korlátlan uralkodóvá válhassanak.

Ha azonban az arisztokráciához néhány erénnyel kevesebb is elegendő, mint a népuralomhoz, úgy mégis más, őt jellemző erényeket kíván meg: mérsékletet a gazdagoknál és elégedettséget a szegényeknél; szigorúan vett egyenlőség itt nincs a helyén, még Spártában sem tudták azt megvalósítani.

Ha ez a kormányforma egyébként meg is tűr egy bizonyos vagyoni egyenlőtlenséget, úgy ennek csak az az oka, hogy az állam ügyeinek elintézését rendszerint olyanokra bízzák akik legkönnyebben szentelhetik erre egész idejüket, nem pedig az, amit Aristoteles állít,*) hogy minden előny a gazdagoknak jut. Ellenkezőleg nagy jelentőséggel bír, ha a népnek olykor ellenkező választás által mutassák meg: az érdem nagyobb előny, mint a vagyon.

*) Aristoteles ilyet nem állított. Rousseau félreérti a Politika egyes helyeit. (III. könyv XVI. fejezet és IV. könyv X. és XI. fejezet.) A ford.

VI. A MONARCHIA.

Eddig a fejedelmet olyan erkölcsi és kollektív személyiségnek tekintettük, akiben a törvény ereje összpontosul és aki az állam végrehajtó hatalmát képviseli. Most azonban ezt a hatalmat egy természetes, valóságos személy kezében látjuk, aki egyedül jogosult arra, hogy a hatalmat a törvény keretein belül gyakorolja. Az ilyen embert egyeduralkodónak vagy királynak nevezzük.

Más kormányformákkal ellentétben, ahol egy kollektív lény képviseli az egyént, itt az egyén lép a kollektív lény helyébe, úgy hogy a fejedelmet képező erkölcsi egység egyúttal fizikai egység is, akiben természettől fogva egyesül valamennyi képesség, amelyeket a törvény más formában oly nehezen egyesít.

Így tehát ugyanaz a rúgója a népakaratnak, mint a fejedelem akaratának, az állam közhatalmának, mint a kormány erejének, szóval mindennek; minden szál egy kézbe fut össze, minden ugyanarra a célra törekszik. Nincsenek ellentétes, egymást megsemmisítő erők és nem képzelhető semmiféle más olyan alkotmány, amelyben kisebb erőkifejtéssel nagyobb eredményt lehetne elérni. Archimedes, aki nyugodtan ül a parton és erőlködés nélkül bocsát vízre egy nagy hajót, az ügyes uralkodó képét idézi elém, amint hatalmas országait szobájából kormányozza és az egész gépezetet mozgásban tartja, bár ő maga látszólag meg sem mozdul.

Amint nincs több erővel rendelkező kormányzat, mint a királyság, úgy nincs olyan sem, amelyben az egyéni akaratnak nagyobb hatalma lenne és oly könnyen lehetne mások akaratán uralkodni. Igaz, hogy minden egy célra törekszik, de az a cél már nem a közjólét, sőt a kormány ereje maga is állandóan gyengíti az államot.

A királyok korlátlan hatalomra törekednek és a távolállók azt mondják, hogy ezt legkönnyebben úgy érhetik el, ha megnyerik a nép szeretetét. Ez a mondás nagyon szép és bizonyos tekintetben nagyon is igaz, csak

épp az udvarnál mulatnak rajta. Kétségtelen, a nép szeretetéből származik a legnagyobb hatalom, de ez a hatalom bizonytalan és feltételes, ezzel egy uralkodó sem elégszik meg. A legjobb uralkodó is arra vágyik, hogy ha úgy tetszik neki, gonosz lehessen, ám ez se veszélyeztesse a hatalmát. Hiába magyarázná meg neki egy öblös-hangú politikus, hogy a nép ereje az ő ereje is és így neki van a legnagyobb haszna belőle, ha a nép virágzó, nagyszámú és félelmetes, tudja jól, hogy ez nem igaz. Személyes érdekük elsősorban azt kívánja, hogy a nép gyenge és ellentállásra képtelen legyen. Az alattvalók teljes és állandó alávetettségét feltételezve, elismerem, a fejedelemnek előnyös lenne a hatalmas nép, mert a fejedelem ezzel a hatalommal, mint saját hatalmával rettegésben tarthatja a szomszédokat. Minthogy ez az előny mégis csak mellékes és alárendelt, a két feltevés viszont összeegyeztethetetlen, így természetes, hogy a fejedelmek mindig azt az elvet becsülik többre, amely hasznosabb rájuk nézve. Ez az, amit Sámuel oly nyomatékkal magyaráz meg a zsidóknak és amit Macchiavelli oly meggyőzően bizonyít. Macchiavelli úgy tesz, mintha a királyoknak akarna tanácsot adni, valójában, azonban a népet világosítja fel. Macchiavelli „Fejedelme" a köztársaságiak könyve.*)

Az általános viszonyok ismertetésével láttuk, hogy a monarchia csak nagy államokban alkalmazható, és a beható vizsgálat ezt még világosabbá teszi. Mennél nagyobb a hivatalnoksereg, annál kisebb lesz a szakadék a fejedelem és a nép között, viszonyuk annál jobban hasonlít az egyenlőséghez, úgy, hogy a demokráciában ez a viszony

*) Macchiavelli becsületes ember és jó polgár volt, minthogy azonban a Medici családtól függött, kénytelen volt hazája elnyomatásakor szabadságszeretetét eltitkolni. Már elvetemült hőse (Borgia Caesar) megválasztásával is elárulja titkos célját és a fejedelemről írt könyvének elvei, szemben a Titus Liviusról szóló elmeskedésekkel, valamint a „Florenci történet" tanaival, azt bizonyítják, hogy ennek a komoly politikusnak eddig csak felületes vagy romlott olvasói voltak. A római kúria indexre tette a „Fejedelemet", amire meg is volt az oka.

teljes egyenlőséggé változik. Viszont a szakadék abban az irányban tágul, amint a kormányzók száma csökken és tetőpontját akkor éri el, ha a kormány egyetlen kézben egyesül. Ekkor túlságos nagy távolság választja el a fejedelmet a néptől és az államban nincs meg a szilárd összefüggés. Hogy ezt az összefüggést megteremtsék, közvetítő elemekre, s hogy az űrt kitöltsék, fejedelmekre, főrendekre és nemességre van szükség. Mindez nem alkalmazható kis államoknál, mert azokat a sok rangfokozat tönkre tenné.

Bár egy nagy államot jól kormányozni már önmagában véve is komoly feladat, még sokkal nehezebb, ha egy embernek kell kormányoznia. Mindenki tudja mi lesz abból, ha a király erre nem hivatottaknak engedi meg, hogy a kormányzásba beleszóljanak.

Lényeges és elkerülhetetlen hibája a monarchikus formának, hogy amíg a köztársaságban a közvélemény szinte kivétel nélkül felvilágosult és tehetséges embereket emel a vezető tisztségekbe, akik becsületet szereznek hivataluknak, addig a monarchiában gyakran csak kis utopisták, kis cselszövők kerülnek oda, akiknek szerény képességük ugyan elég arra, hogy a legmagasabb állásokat elnyerjék, de állandóan nem rejthetik el tudatlanságukat a nép előtt. A nép sokkal kevésbbé téved választásában, mint a fejedelem. Ha azonban szerencsés véletlen folytán a finom szerencsevadászok által már csaknem teljesen tönkretett monarchiában egy uralomra termett férfi ragadja magához a kormányt, úgy mindenki csodálkozik, hogy milyen segítőeszközöket talál és kormányzása bekerül az ország történetébe.

Hogy egy monarchiát jól kormányozzanak, ahhoz szükséges lenne, hogy nagysága vagy kiterjedése a mindenkori uralkodó képességeihez igazodjék. Könnyebb hódítani, mint kormányozni. Megfelelő emelő segélyével egy ujjal kivethetjük sarkából a világot, hogy azonban hordozhassuk. Herkules vállára lenne szükségünk. Ha az állam jelentős nagyságú, úgy többnyire jelentéktelen a fejedelem. Ha azonban, bár ez ritka, az állam kicsiny az

uralkodójának, úgy ismét csak rosszul kormányoz, mert nagy tervekkel foglalkozik, közben elfelejtkezik a nép érdekeiről és a rosszúl alkalmazott nagy tehetségével, épp oly szerencsétlenné teszi a népet, akár egy korlátolt, jelentéktelen uralkodó. A királyságnak, a fejedelem tehetségéhez mérten minden új uralkodó alatt úgyszólván kitágulnia vagy összeszűkülnie kellene. Ez minden más kormányformát feleslegessé tenne, igaz ugyan, hogy a testületi kormány képességei egy bizonyos mértéket túl nem haladnak, az állam határai azonban ebben az esetben változatlanok maradhatnak, anélkül, hogy a kormányzat rosszabbá válna.

Egyetlen ember kormányzatában a legsebezhetőbb pont az utódlás folytonosságának hiánya, ami a két másik kormányformánál állandóan biztosítva van. A király halála után új királyra van szükség, a választásig terjedő időköz veszedelmes és a választás maga viharos. Ha az állampolgárok nem rendkívül önzetlenek és becsületesek, ami azonban nem nagyon egyezik ezzel a kormányformával, úgy a választást pártharcok és vesztegetés befolyásolják.

Mit tettek tehát, hogy e bajokat elhárítsák? Bizonyos családokban örökletessé tették a koronát és megállapították a trónöröklés sorrendjét, ami a király halálakor szükségtelenné tesz minden vitát s így a választási zavarok helyet az uralkodás folytonossága foglalja el. Inkább vállalták azt, hogy gyermekek és nem odaillő egyének kormányozzanak, semhogy jó királyok választásán csapjanak össze egymással. Nem gondoltak arra, hogy szinte mindig csak veszíteni lehet azon, ha ilyen lehetőségeket idéznek elő. Igaza volt az ifjú Dionysiusnak, aki atyjának, midőn egy hitvány tettéért szemrehányást tett neki: „Ilyen példát mutattam neked?" — Így válaszolt: „De nem is volt király a te apád!" (Plutarchos).

Minden oda hat, hogy a mások feletti uralkodásra nevelt emberből kiölje az igazság érzetét. Állítólag ugyan nagy gonddal készítik elő a fiatal hercegeket az uralkodásra, ám ennek a nevelésnek nem sok haszna látszik.

Jobban tennék, ha először is az engedelmesség művészetére tanítanák őket. A történelemből ismert legnagyobb királyokat nem nevelték uralkodásra, olyan tudomány ez, amelyet annál kevésbbé tanulunk meg, mennél tovább tanulmányozzuk, s inkább engedelmeskedés, mint parancsolás közben lehet elsajátítani. „Mert a leghasznosabban és leggyorsabban úgy különböztetheted meg a jót a rossztól, ha gondolkozol azon, hogy más fejedelem alatt mit kívánnál és mit nem." (Tacitus).

Az összefüggés hiányában ingataggá válik a királyi uralom. Minthogy az uralkodó vagy helyettese jellemre szerint más-más tervet követ, képtelen arra, hogy hosszabb ideig tartson ki egy állandó cél és következetes eljárás mellett. Az örökös ingadozás, — ez nincs meg más kormányformánál, ahol a fejedelem állandó, — az államot folytonosan az egyik elvtől a másikhoz, az egyik tervtől a másikhoz hajszolja. Azt is látjuk, hogy az udvarokban inkább a cselszövés, míg a testületi kormányzásban inkább a bölcseség uralkodik és szilárdabb, jobb tervekkel éri el célját; ezzel szemben a minisztertanács kebelében történő minden erőszakos változás az államban is forradalmat idéz elő, mivel minden miniszter és majd minden király azt az elvet valliák, hogy mindig az ellenkezőjét kell cselekedni annak, amit az előzők tettek.

Az összefüggés hiánya adja meg a nyitját a királypárti politikusok sokszor használt téves állításának. Ők ugyanis nem csak a polgári kormányzatot hasonlítják a családhoz s a fejedelmet a családfőhöz, aminek téves voltát már kimutattam, hanem ezeket a magas személyiségeket bőkezűen ruházzák fel mindazon erényekkel, amelyekre szükségük volna és abból a feltevésből indulnak ki, hogy a fejedelem valóban az, aminek lenni kellene, olyan feltevés, aminek következtében a királyi kormányzat minden mást felülmúl, mert kétségkívül a legerősebb és hogy a legjobb is legyen, csak a kormányakaratnak nagyobb összhangban kell lennie a közakarattal.

VII. VEGYES KORMÁNYFORMÁK.

Tulajdonképen nincs is egyszerű kormányforma. Az egyeduralkodónak alárendelt hivatalnokokra, a népkormánynak pedig államfőre van szüksége. A végrehajtóhatalom megoszlása következtében mindig van kisebb vagy nagyobb számú hatóság, s a különbség csak az, hogy egyszer a tömeg függ néhány embertől, máskor néhányan függnek a sokaságtól.

Néha azonban a megoszlás egyenletes, lehet ez azért, mert a lényeges alkatrészek kölcsönösen függnek egymástól, mint az angol kormányban, vagy mert minden rész hatalma ugyan független egymástól, de nem teljes mértékben, mint Lengyelországban. Ez utóbbi forma rossz, mert a kormányból hiányzik az egység és az államból a szilárd összefüggés.

Melyik kormányforma jobb: az egyszerű, vagy a vegyes? Ezt a kérdést mindenkor szenvedélyesen vitatták a politikusok, ugyanúgy kapunk rá feleletet, ahogy a kormányformák kérdésénél.

Az egyszerű kormányforma önmagában véve már csak egyszerűségénél fogva is a legjobb. De ha a végrehajtó hatalom nem függ eléggé a törvényhozó hatalomtól, azaz, ha a fejedelem és a főhatalom között nagyobb az összhang, mint nép és fejedelem között, úgy ezen a visszásságon a kormányhatalom megosztásával segíthetünk, mert ezáltal minden résznek csakhamar egyforma hatalma lesz az alattvalók felett, a főhatalommal szemben azonban valamennyien gyengébbekké válnak.

Ezt a visszásságot azzal is megelőzhetjük, ha közbenső hatóságokat teremtünk, amelyek az egységes kormányzat fenntartása mellett arra szolgálnak, hogy a két hatalmat egyensúlyban tartsák és mindkettő jogainak épségét megőrizzék. Ekkor a kormány már nem vegyes, hanem felemás.

Hasonlóképp lehet az ellenkező bajt is megszüntetni, amennyiben a lanyha kormánynál társhatóságokat létesí-

tünk, ez történik a demokráciákban. Az első esetben azért osztjuk meg a kormányt, hogy gyengítsük, az utóbbiban, hogy megerősítsük, mert az erő és gyengeség legnagyobb foka egyformán meg van az egyszerű kormányban, míg a vegyes formák közepes erőt biztosítanak.

VIII. NEM MINDEN KORMÁNYFORMA JÓ MINDEN ORSZÁGNAK.

Mivel a szabadság nem minden éghajlat gyümölcse, nem is éri el minden nép. Mennél többet gondolkodunk Montesquieu elve felett, annál inkább látjuk annak igazságát, mennél jobban tagadják mások, annál több alkalmunk van arra, hogy új érvekkel támasszuk alá.

Az állam, mint személyiség, a világ minden kormányzatában csak fogyaszt, de maga nem teremt semmit. Honnan veszi tehát azt, amit elfogyaszt? Tagjainak munkájából. Az egyén feleslege fedezi az állam szükségletét. Ebből következik, hogy a polgári állapot csak addig maradhat fenn, amíg a munka hozama meghaladja az egyén szükségletét.

Ez a felesleg azonban nem egyenlő minden országban. Némelyikben jelentős, másokban közepes, ismét máshol semmi, sőt néhol hiány mutatkozik. Ezt a különbséget az éghajlat termékenysége, a megművelés módja, a terménvek minősége, a lakosság ereje, a szükségletek kisebb vagy nagyobb foka és más hasonló körülmények idézik elő.

Másrészt a kormányok szervezete sem egyforma: egyik többet kíván, a másik kevesebbet. Ez a különbség azon az elven alapszik, hogy a közterhek annál nyomasztóbbak, mennél jobban eltávolodnak a forrástól. A terhek nagyságát nem a súlvuk szerint ítéljük meg, hanem az út szerint, amit meg kell tenniök, hogy ismét visszakerüljenek abba a kézbe, ahonnan származnak. Ha e körforgás gyors és jól szervezett, úgy nincs jelentősége annak, hogy sokat vagy keveset fizetünk, a nép mindig

gazdag és a pénzügyi helyzet kitűnő. Viszont bármily kevés adót fizessen is a nép, ha ez a kevés se jön vissza hozzá, a folytonos fizetés kimeríti, az állam sohasem lesz gazdag és a nép szegény marad.

Mennél többet gondolkozunk erről, annál inkább felismerjük a szabad állam és a monarchia közötti különbséget. A szabad államban minden a közjóra irányul, a monarchiában az állami és magánerők ellentétesen hatnak és az egyik csak a másik rovására gyarapodhat.

Igy tehát minden égtáj alatt, természetes okok segélyével meghatározhatjuk azt a kormányformát, amelyet az éghajlat megkövetel, sőt azt is megállapíthatjuk, hogy milyet kíván a lakosság természete.

Hálátlan és terméketlen vidékeket, ahol a termés nem éri meg a munkát, műveletlenül és kopáran kell hagyni, itt legfeljebb vad népek lakhatnak; olyan vidékeken, ahol csak a legszükségesebb termeszthető, barbár törzsek lakhatnak, itt minden alkotmány elképzelhetetlen; vidékek, ahol a munka hozadéka szerény, szabad népek számára alkalmasak; ahol pedig a gazdag és termékeny talaj kevés munkával bő termést ad, monarchikus kormány szükséges, hogy a fejedelem fényűzése elfogyassza az alattvalók túl nagy feleslegét, mert mindenképp jobb, ha a felesleget a kormány használja fel, mintha mindenki külön pazarolja el. Jól tudom, hogy vannak kivételek, de ezek csak megerősítik a szabályt, amennyiben előbb-utóbb elégedetlenséget idéznek elő s ezáltal terelik vissza a dolgok folyását természetes medrébe.

Az általános törvényeket mindig meg kell különböztetni a különleges okoktól, amelyek a törvények hatását befolyásolják. Még ha délen köztársaság köztársaság mellett létezne, északon pedig csupa zsarnokság, akkor is változatlanul igaz maradna, hogy az éghajlat hatása szerint a forró égöv alatt zsarnokság, a hideg égövben barbárság, a mérsékelt tájon jó alkotmány a legmegfelelőbb. Azt is belátom, hogy az elv elismerése mellett vitatkozni lehetne még alkalmazhatóságáról is, mondván, hogy vannak hideg és mégis nagyon termékeny, valamint déli és

amellett teljesen terméketlen országok. Ám ez csak azoknak jelent nehézséget, akik nem minden vonatkozásban vizsgálják meg a dolgot. Mint mondottuk, tekintetbe kell venni a munkát, a nép erejét, a fogyasztást stb.

Tegyük fel, hogy két egyenlő nagyságú terület közül az egyik hozadéka öt, a másiké tíz egység. Ha az előbbi lakossága négy, az utóbbi pedig kilenc egységet fogyaszt el, úgy a felesleg az elsőnél egy ötöd, a másodiknál egy tized rész. Minthogy pedig a fölöslegek fordított arányban állanak a hozadékkal, úgy az a talaj, amelyen csak öt egység terem, kétszer annyi felesleget ad, mint a tíz egységű.

De szó sincs itt kétszeres hozadékról és úgy hiszem, senki sem meri azt mondani, hogy hideg és meleg éghajlatú országok termékenysége általában egyenlő. Mégis, tegyük fel ezt és hasonlítsuk össze Angliát Sziciliával, Lengyelországot Egyiptommal! Ha még délebbre Afrikát és Indiát vesszük, északon ennek már nincs megfelelő ellentéte. De még ha egyenlőnek vesszük is a fenti országok hozadékát, milyen különbség van a föld megművelésében! Sziciliában jóformán csak meglazítják a földet, ezzel szemben mily sok fáradsággal jár az angliai földművelés. Ahol azonban több kéz szükséges ugyanazon eredmény eléréséhez, ott feltétlenül kisebb a felesleg.

Meg kell gondolni még azt is, hogy ugyanaz az embertömeg a forró égöv alatt kevesebbet fogyaszt. A forró égöv alatt csak a mértékletesség óvja meg az egészségét, európaiak, akik otthoni életmódjukat folytatják, mind vérhasban és emésztési betegségekben halnak meg. „Az ázsiaiakkal összehasonlítva", mondja Chardin, a híres utazó, „mi valamennyien húsevő állatok, valósággal ragadozó farkasok vagyunk. Némelyek a rossz termelési módnak tulajdonítják a perzsák mértékletességét, én azonban meg vagyok győződve róla, hogy az ország szándékosan termeszt keveset, mert a lakosságnak nincs többre szüksége. Ha a mértékletesség az ország terméketlenségének lenne a következménye, akkor csak a szo-

gények ennének kevesebbet, holott a mérsékletesség általános; de az egyes tartományok termékenysége szerint is többet vagy kevesebbet fogyasztanának, holott az egész országban mindenütt egyforma mértékletességet találunk. Nagyon büszkék egyszerű életmódjukra és azt hangoztatják, hogy csak arcszínüket kell megnézni és már is felismerjük, mennyivel egészségesebben élnek, mint az európaiak. A perzsák arcszíne valóban tiszta, bőrük szép, finom és síma, míg az ott él ő örmények arcszíne, akik európai módon élnek, durva és rezes, testük lomha és nehézkes."

Mennél inkább közeledünk az egyenlítőhöz, annál kisebb a népek szükséglete. Jóformán semmi húst sem esznek, rendszerint rizs, tengeri, köles, kaszava a táplálékuk. Milliók élnek Indiában, akiknek a táplálkozáshoz naponta csak néhány fillérre van szükségük. Még Európában is feltűnő különbséget tapasztalunk az északi és déli népek étvágya között. Egy spanyol nyolc napig tud megélni egy német ebédjéből. Azokban az országokban, ahol a nép többet eszik, az étkezésben jelentkezik a fényűzés, ez Angliában húsoktól roskadozó asztalokban nyilvánul meg, míg Olaszországban édességgel és virággal fogadják a vendéget.

Hasonló a ruházkodás fényűzése is. Ahol hirtelen és heves az időjárás változása, jobbak, de egyszerűbbek a ruhák, ott azonban, ahol csak a dísz kedvéért öltözködnek, inkább a csillogást, mint a hasznosságot nézik. Nápolyban naponta láthatunk arany-hímzésű ruhákba öltözött, de mezétlábas sétálgatókat. Ugyanígy van a lakás dolgában is, ahol nem kell félni az időjárás viszontagságaitól, minden gond a külső pompában merül ki. Párizsban és Londonban meleg és kényelmes lakást akarnak, Madridban káprázatos termek vannak, de az ablak nem záródik és az éjjli alvás valóságos patkányfészkek között történik.

A forró égöv alatt a táplálék tartalmasabb és nedvdúsabb, ez a harmadik különbség s bizonyára hatással van az előbbiekre. Miért fogyasztanak annyi főzeléket

Olaszországban? Mert ott a főzelék jó, tápláló és ízletes. Franciaországban, ahol öntözni kell a zöldséges kerteket, nem olyan tápláló és az étkezésnél alig van szerepe, itt épp oly sok föld és munka kell hozzá, akár a gabonához. Amint a tapasztalat mutatja, a berber (északafrikai) gabona, bár egyébként rosszabb a franciánál, sokkal lisztesebb, míg viszont a francia gabona nagyobb lisztartalmú az északibb vidékinél. Ebből azt következtetjük, hogy általában hasonló fokozatokat állapíthatunk meg az egyenlítőtől a sarkvidékig. Vajjon nem nyilvánvaló hátrány az, ha ugyanannak a terménymennyiségnek kevesebb a tápértéke?

Ezekhez a meggondolásokhoz hozzáfűzhetek még egyet, ez az előbbiekből folyik és megerősíti azokat, — azt ugyanis, hogy meleg égövi országoknak kevesebb lakóra van szükségük, mint a hideg égövieknek, bár többet tarthatnának el, ami kétszeres felesleget jelent a zsarnokság számára. Mennél nagyobb területet foglal el az azonos számú lakosság, annál nehezebb lesz a lázadás, mert egyrészt nem lehet azt gyorsan és titokban elhatározni, másrészt, mert a kormány mindig könnyen fedezheti fel a terveket és vághatja el az összeköttetéseket. Mennél sűrűbb tömegben lakik azonban egy nagy nép, annál kevésbbé képes a kormány a főhatalmat, vagyis a nép hatalmát magához ragadni, mert a nép vezetői épp oly biztonságban tanácskozhatnak szobájukban, mint a fejedelem az államtanácsban és a néptömeg épp oly gyorsan gyűl össze az utcákon, mint a katonaság a táborban. Ebben a tekintetben előnyösebb a kormánynak, ha nagy távolságokban hathat. A megszervezett központok segélyével a távolsággal növekszik az ereje, akár az emelőé.*) A nép ereje viszont csak egyesítve hat, ha szétterjed, elpárolog és elvész, akár a szétszórt puskapor, amely csak szemenként gyullad meg. A legkevésbbé népes országok a legalkalmasabbak a kényuralomra; vadállatok a sivatagban élnek.

*) Ez semmiképen sincs ellentétben a II. könyv 9. fejezetében a nagy államok határairól mondottakkal, mert ott arról a hata-

IX. A JÓ KORMÁNYZAT ISMERTETŐJELEI.

Ha egész általánosságban megkérdeznék, hogy melyik kormány a legjobb, úgy ezzel egy épp oly megoldhatatlan, mint határozatlan kérdést vetnek fel, vagy ha úgy tetszik, egy kérdést, amelyre ugyanannyi helyes választ adhatunk, ahányféleképp a népek relatív és abszolut helyzetében számba vehetjük.

Ha azonban azt kérdezik, hogy egy bizonyos népet jól vagy rosszúl kormányoznak-e, az más kérdés és erre már lehet válaszolni.

Mindazonáltal erre sincs még végleges megoldás, mert mindenki a saját módján akarja megválaszolni. Az alattvalók a közrendet dícsérik, a polgárok a személyes szabadságot; az egyik a vagyonbiztosságot becsüli többre, a másik az élet biztonságát; az egyik a legerélyesebb kormányt tartja jónak, a másik a legengedékenyebbet; ez büntetést követel, az pedig a bűncselekmény megelőzését; az egyiknek az tetszik, ha a szomszéd országokat rettegésben tartjuk, a másiknak, ha semmi közünk hozzájuk; az egyik örül, ha sok pénz van forgalomban, a másik kenyeret követel a népnek. De ha egyik vagy másik nézetben meg is egyeznénk, vajjon sokat érnénk-e ezzel? Az erkölcsi értéket nem lehet pontosan lemérni, hogy lehetne megegyezni az erkölcsi érték ismertetőjelében?

Mindig csodálkozom azon, hogyan lehet egy nyilvánvaló ismertetőjelet félreismerni vagy rosszakaratból meg nem ismerni. Mi voltakép a társadalmi egyesülés célja? Nem lehet más, mint tagjainak fenntartása és jóléte. És

---

lomról volt szó, amivel a kormány saját hatóságai ellentétben rendelkezik, míg itt az alattvalók feletti hatalomról beszélünk. A szerteszét szórt hatóságok kozpontokként szolgálnak, hogy a kormány távolból hathasson a népre, azonban olyan köportja nincsen, amelynek segítségével saját hatóságait befolyásolhatná. Az egyik esetben az emelő hossza erőt jelent, a másikban gyöngeséget.

mi a legbiztosabb jele annak, hogy élnek és boldogulnak? A nép szaporodása. Ne keressük semmi másban a sokat vitatott ismertetőjeleket. Minden más körülmény azonossága mellett feltétlenül az a kormnáy a legjobb, amelynél minden külsőleges eszköz — beolvasztás, vagy gyarmatosítás — nélkül a népesség folyton szaporodik. Az a kormány ellenben, ahol a nép fogy és kipusztul, a legrosszabb. Fogjatok a munkához, számolóművészek! Számoljatok, mérjetek, vessetek mindent egybe!**)

**) Ugyanezen elv alapján azt is megállapíthatjuk, hogy melyik évszázad tett legtöbbet az emberi nem jólétéért. Túlságosan megcsodálták azokat, amikor a művészet és tudomány virágoztak, anélkül, hogy a kultúra rejtett céljait és vészes hatásait felismerték volna. „Műveltségnek nevezték a tudatlanok, noha csak a szolgaság egy része volt." (Tacitus, Agricola, XXI.) A pipíros-bölcseség mögött soha sem akarjuk észrevenni az írókat eltöltő haszonlesést? Bármit mondjanak is: ha valahol a külső pompa ellenére csökken a népesség száma, úgy nem igaz, hogy minden rendben van, sőt még akkor sem tartom az ilyen századot a legdicsőbbnek, ha egy írónak százezer frank évi jövedelme lenne is. Nem a látszólagos nyugalmat és a hatalom birtokosának elégedettségét kell figyelembe venni, hanem az egész nép és elsősorban a legnépesebb osztály jólétét. A jégeső elpusztít ugyan egyes vidékeket, de nem ez az oka az éhínségnek. Csak tartós viszonyból fakad az igazi jólét vagy a valódi nyomor. Ha a rabiga mindenkit összetör, akkor minden megsemmisül; az uralkodók tetszés szerint bárkit elpusztíthatnak, „s békének nevezik azt, ha sivataggá tesznek egy országot". (Tacitus, Agricola XXX.) Amikor a főurak ellenségeskedése veszélyeztette Franciaország nyugalmát és Párizs püspöki helynöke is tőrrel zsebében ment az országgyűlésre, a nép mégis boldogan, nagy számban, becsületes és független jólétben élt. Görögország is a legborzalmasabb háborúk idején virágzott, a vér patakokban folyt és az ország mégis túl volt népesedve. „Köztársaságunk", mondja Macchiavelli, „a gyilokságok, üldözések, polgárháborúk közepette egyre hatalmasabbnak látszott, polgárainak erényei, jó erkölcsei, függetlensége nagyobb mértékben erősítették a köztársaságot, mint amennyire a viszályok gyengítették". — Mérsékelt indulat fokozza a lelki erőt és ami valóban elősegíti az emberi boldogságot, az nem annyira a béke, mint inkább a szabadság.

X. A KORMÁNY VISSZAÉLÉSEI ÉS ELFAJULÁSI HAJLANDÓSÁGA.

Mikép az egyéni akarat állandóan harcban áll a közakarattal, a kormány is folytonosan küzd a főhatalommal. Mennél szenvedélyesebb ez a küzdelem, annál több sebet kap az alkotmány és minthogy, itt nincs más területi akarat, amely a fejedelemmel szembeszállva, azzal megmérkőzhetnék, előbb vagy utóbb odáig fajul el a helyzet, hogy a fejedelem végül is elnyomja a főhatalmat és megszegi a társadalmi szerződést. Ez a hiba elválaszthatatlanul hozzá tartozik és már a politikai közület megalakulásától kezdve szakadatlan bomlasztóan hat, amint az öregkor és halál végül az embert is elpusztítja.

Általában két irány van, amelyben a kormányzat elfajul: a kormányzótestület összevonása és az állam felbomlása.

A kormány akkor tömörül össze, ha a nagyobb számról a kisebbre tér át, vagyis a demokráciáról az arisztokráciára és az arisztokráciáról a királyságra. Természetes hajlandósága vezeti erre.*) Ha a kis számból a nagyobbra térne vissza, úgy azt mondhatnók, hogy a kormányzat tágul, csakhogy ez a fordított átalakulás nem lehetséges.

Valójában csak akkor változik a kormányforma, ha a szerkezet elhasználása olyan fokot ért el, hogy eddigi formájában fenn nem tartható. A kitágulás okozta tová-

*) A velencei köztársaság lassú keletkezése és fokozatos fejlődése a lagunák között, figyelemre méltó példája az ilyen folyamatnak és amellett feltűnő, hogy a velenceiek tizenkét évszázad után is még mindig a fejlődés második fokozatán látszanak állani. Ami a régi hercegeket illeti, akiknek létezését hibájokul rójják fel, kétségtelenül be van bizonyítva, hogy ezek nem voltak valóságos államfők, bármit mondjon is a „Squittina della liuerta Veneta."

Bizonyára nem fogják elmulasztani némelyek, hogy ezzel szemben a római köztársaságra hivatkozzanak, miután ez teljesen ellenkezően fejlődött, amennyiben monarchiából arisztokráciává és arisztokráciából demokráciává változott. Nekem azonban erről más a véleményem.

bi gyengülés teljesen megsemmisítené az erejét és még kevésbbé maradna fenn. Amily mértékben romlott a szerkezet, úgy kell azt megújítani és elindítani, mert különben összeomlik az állam, amelyet fenntartott.

Az állam felbomlása pedig kétféleképen történhet. Először is úgy, ha a fejedelem már nem a törvények szerint kormányoz és bitorolja a főhatalmat. Ezt egy feltűnő változás követi, amennyiben nem a kormányzat, hanem az államköre szűkül. Ezt úgy értem, hogy a nagy állam felbomlik és egy új állam alakul ki benne, s ez csak a kormány tagjaiból áll, a nép szempontjából, an-

Romulus első alkotása vegyes kormányforma volt, s csakhamar zsarnoksággá fajult. Különleges okokból korán megsemmisült az állam, ahogy a gyermek is meghal olykor, mielőtt felnő. A köztársaság valójában a Tarquinusok elűzetésével kezdődik, bár nem nyert szilárd alakzatot, mert a patriciusokat meghagyták és így csak fél munkát végeztek. Tehát fennmaradt a születési arisztokrácia, a legrosszabb kormányforma és folytonos harcban állott a demokráciával, úgy hogy — amint ezt Macchiavelli bebizonyította, — a még hosszú időn át bizonytalan és ingatag kormányforma csak a tribunok által nyert szilárdságot, ettől kezdve volt igazi kormány és valódi demokrácia. Most már nemcsak a főhatalmat gyakorolta a nép, hanem hatóság és bíróság is volt; a szenátus csak alárendelt közigazgatási hatósággá vált, azzal a feladattal, hogy a kormányt mérsékelje és összpontosítsa, sőt maguknak a konzuloknak, még ha patriciusok, legfőbb hatóságok és háborúban korlátlan hatalommal rendelkező hadvezérek voltak is, Rómában nem volt más szerepük a népgyűléseken, minthogy elnököltek.

Ettől kezdve megfigyelhető, hogy a kormányban újból erős arisztokratikus hajlandóság jelentkezik. Minthogy a patriciusság önmagától megszunt, az arisztokráciát nem a patriciusok összességében láthatjuk, mint Velencében és Genuában, hanem a szenátus testületében, amely patriciusokból és plebejusokból állott, sőt a néptribunok tsetületében is, amióta magukhoz ragadták az aktív hatalmat, mert nem a nép a döntő tényező, — már pedig, ha a nép helyett a vezetők kormányoznak, az mindig arisztokrácia lesz, bárhogy nevezzék is.

Az arisztokrácia visszaélései okozták a polgárháborút és a triumvirátust. Sulla, Julius Caesar és Augusztus valóban tényleges uralkodók voltak, míg végül Tiberius zsarnoksága felbomlasztotta az államot. A római történelem tehát egyáltalán nem cáfolja tételemet, sőt inkább megerősíti.

nak csak zsarnoka és ura. Ha egyben a főhatalmat is magához ragadja a kormány, úgy megszegte a társadalmi szerződést és valamennyi egyszerű polgár, mivel természeti szabadságát visszanyerte, csak, kényszerből s nem kötelességből engedelmeskedik.

Ugyanez történik akkor is, ha a kormány tagjai a csak testületileg gyakorolható hatalmat egyenként magukhoz ragadják, ez is törvényszegés és még nagyobb zavarokat okoz. Most úgyszólván annyi fejedelem lesz, ahány hatósági személy s az állam, amely épp úgy oszlik meg, mint a kormány, megsemmisül, vagy átalakul.

Ha felbomlik az állam, úgy a hatalmi visszaéléssel bitorolt kormányokat egyformán anarkiának nevezzük. Ha mégis megakarjuk különböztetni: a demokrácia ochlokráciává, az arisztokrácia oligarkiává fajul. Hozzátehetném, még, hogy a királyságból tyrannus lesz, de ez a szó kétértelmű és magyarázatra szorul.

Általánosságban tyrannus alatt olyan királyt értünk, aki erőszakosan kormányoz, nem tekintve igazságra és törvényre. Szűkebb értelemben tyrannus alatt egy magánszemélyt értünk, aki jogtalanul bitorolja a királyi hatalmat. Így értelmezték a görögök a „tyrannus" szót; különbség nélkül alkalmazták minden jó vagy rossz fejedelemre, ha nem volt törvényes hatalma. Így tehát tyrannus és trónbitorló ugyanazt jelentik.*)

Hogy a különböző fogalmak különböző elnevezést nyerjenek, kényúrnak (tyrannus) mondom azt, aki a királyi hatalmat bitorolja és zsarnoknak (despota), aki főhatalmi jogokat bitorol. Kényúr tehát az, aki a törvé-

*) Mindenkit tyrannusnak tartunk és nevezünk, aki állandó hatalmat gyakorol egy olyan államban, amely eddig szabad volt." (Cornelius Nepos Miltiades, VIII. fejezet.) Ezzel szemben Aristoteles megkülönbözteti a tyrannust a királytól, s azt mondja, hogy a tyrannus a saját hasznát, a király viszont alattvalói jólétét tartja szem előtt, de nemcsak hogy általában más értelemben használja az összes többi görög író a tyrannus szót, amint azt főleg Xenophon „Hiero"-jában látható, hanem hanem Aristoteles megkülönböztetéséből is következnék, hogy a világ teremtése óta még egyetlen király sem uralkodott.

nyek ellenére ragadja magához a hatalmat, de a törvények szerint uralkodik, zsarnok az, aki túlteszi magát a törvényeken. Igy tehát a kényúr nem feltétlenül zsarnok is, míg a zsarnok mindig kényúr.

XI. A POLITIKAI KÖZÜLET HALÁLA.

Természeténél fogva a legjobb kormány is a fentebb tárgyalt irányba hajlik el, még ha oly jó alkotmánya is volna. Melyik állam számíthat örök életre, miután Spárta és Róma tönkrementek? Ha tartós államot akarunk is teremteni, nem gondolhatunk mindjárt az örökkévalóságra. Hogy sikert érhessünk el, nem szabad lehetetlen dologba fogni, s nem szabad azzal áltatni magunkat, hogy emberi műnek olyan szilárdságot adhatunk, ami emberi dolgokkal összeegyezhetetlen.

Miként az emberi test, úgy a politikai közület is már keletkezésekor elkezd haldokolni és magában hordja a romlás csíráját. De némelyeknek erősebb szervezetük van és ez teszi őket képessé arra, hogy hosszabb ideig tartsák fenn magukat. Az emberi test a természet alkotása, az állami szervezet emberi mű. Nem áll az ember hatalmában, hogy életét meghosszabbítsa, de módunkban van, hogy az állam életét a lehetőség szerint meghosszabbítsuk, amennyiben a hozzáillő legjobb alkotmánnyal látjuk el. A legjobban megszervezett állam is megszűnik egyszer, csak később, mint a többi, kivéve, ha egy előre nem látott véletlen idő előtt vesztét okozza.

A politikai élet alapelve a főhatalmi jog. A törvényhozó hatalom az állam szíve, a végrehajtó hatalom az agya, s ez irányítja az egyes részek mozgását. Az agyvelő megbénulhat és az ember mégis tovább él. Hülye lesz, de él, amint azonban a szív nem működik, bekövetkezik a halál.

Nem a törvények tartják fenn az államot, hanem a törvényhozó hatalom. A tegnapi törvény ma már nem kötelez, de a hallgatásból beleegyezésre lehet következtet-

ni és a főhatalom kénytelen szakadatlanul megerősíteni azokat a törvényeket, amelyeket nem helyez hatályon kívül, bár ehhez joga volna. Amit egyszer akaratának jelentett ki, az mindig akarata marad, legalább is addig, amíg meg nem változtatja.

Miért tiszteljük tehát annyira a régi törvényeket? Éppen azért, mert régiek. Fel kell tennünk, hogy csak az ősi akaratnyilvánítás kiválósága tartotta fenn ily hosszú ideig azokat. Ha a főhatalom nem ismerte volna el állandóan hasznosságukat, már ezerszer megváltozott volna. Ezért van az, hogy minden jól szervezett államban nem hogy gyengülnének a törvények, hanem egyre erősebbek lesznek, a mult megbecsülése tiszteletre méltóbbakká teszi. Ha azonban a törvények idővel veszítenek erejükből, úgy ez azt bizonyítja, hogy megszűnt a törvényhozó hatalom és az állam valójában nem él már.

XII. HOGYAN TARTJA FENN MAGÁT A FŐHATALOM?

Mivel a főhatalomnak egyetlen ereje a törvényhozó hatalom, csakis a törvény révén cselekedhet és minthogy a törvény a közakarat hiteles megnyilvánulása, a főhatalom csak akkor cselekedhet, ha a nép összegyűl. Az összegyűlt nép! mondják majd, mily regényes gondolat! Ma talán regényes gondolat, de kétezer év előtt nem volt ábránd. Az emberi természet változott volna meg?

Az erkölcsi világban a lehetőség határai nem oly szűkek, ahogy gondoljuk, csak a mi gyengeségeink, bűneink és előítéleteink szorítják össze. Köznapi lények nem hisznek a nagy emberekben, hitvány szolgalelkek gúnyosan mosolyognak a szabadság szó hallatára.

A történtekből következtessünk arra, ami még megtörténhet. A régi görög köztársaságokról nem is beszélek, de a római köztársaság, úgy hiszem, hatalmas állam és Róma maga nagy város volt. Az utolsó adóösszeírás szerint Rómában 400.000 fegyverforgató polgár, a népszám-

lálás szerint pedig az egész birodalomban 4,000.000 polgár élt; akiknek nem volt meg a polgárjoguk, valamint a külföldiek, asszonyok, gyerekek és rabszolgák nem számítottak.

Milyen nehézséget jelenthetett a főváros és környékének hatalmas tömegeit összehívni! Mégis alig volt hét, hogy a római nép össze ne gyűlt volna, sőt olykor egy héten többször is. Nemcsak a főhatalmi jogokat gyakorolta a nép, de részben a kormányzást is. Megtárgyalt bizonyos ügyeket, ítélkezett némely perben és az egész nép majdnem oly gyakran volt főhatalmi, mint magánegyéni minőségében a köztereken.

Ha vissza akarnánk nézni a nemzetek őskorára, úgy találnók, hogy a legtöbb régi kormányzat, — még a monarchikus is, mint pl. a makedon és a frank, — hasonló népgyűléseket tartott. De bármint is legyen ez az egyetlen letagadhatatlan tény már egymagában megcáfolja a vélt nehézségeket és azt hiszem, hogy a valóságból helyesen következtethetünk a lehetségesre.

XIII. FOLYTATÁS.

Nem elegendő, ha az összegyűlt nép a törvénykönyv elfogadásával teremti meg az alkotmányt, az sem elég, hogy állandó kormányt szervez, vagy hogy egyszer és mindenkorra szabályozza a hatóságok megválasztását. Szükséges, hogy a rendkívüli gyűléseken kívül, amelyeket előre nem látott események tesznek szükségessé, rendes és időszaki gyűlések is legyenek, s ezeket semilyen körülmények között ne lehessen eltörölni vagy elnapolni, úgy hogy a nép meghatározott napokon a törvény értelmében összegyűl, s ehhez külön felhívás nem szükséges.

De a törvényben megállapított gyűlési napokon kívül törvénytelen minden más gyűlés, ha ezt nem az erre kijelölt hatóságok hívták szabályszerűen össze és az ilyen gyűlésre szóló parancsot csak a törvény mondhatja ki.

A törvényes gyülések gyakoribb vagy ritkább összehívása oly sok körülménytől függ, hogy erre vonatkozólag nem lehet szabályt felállítani. Csak általában mondhatjuk, hogy mennél erősebb a kormány, annál gyakrabban lépjen fel főhatalomként a nép.

Mindez igen jó lehet egy önálló város-állam számára, — szól majd az ellenvetés, — de mit csináljunk, ha az államban több város van? Osszuk meg a főhatalmat, vagy központosítsuk azt egyetlen városba és a többit rendeljük alája?

Azt válaszolom erre, hogy sem az egyiket, sem a másikat ne tegyük. Először is a főhatalom egyszerű és oszthatatlan egység, amelyet nem bonthatunk meg anélkül, hogy meg ne semmisítsük. Másodszor pedig egy város épp úgy, mint egy nemzet, nem lehet törvényesen egy másiknak alávetve, mert a politikai test lényege az engedelmesség és szabadság összhangja, — e szavak: „alattvaló" és „főhatalom" azonos viszonyfogalmak, s az állampolgárban egyesülnek egységes fogalommá.

Azt felelem továbbá, hogy mindig baj az, ha több várost egyesítenek egyetlen politikai közületté és az ilyen egyesülés létrehozásánál nem szabad arra számítani, hogy elkerüljük a dolgok természetében rejlő visszásságokat. Annak azonban, aki csak kis államokat akar, nem lehet a nagy államok hibáit a szemére hányni. Miként biztosíthatunk azonban a kis államoknak elegendő erőt ahhoz, hogy a nagy államoknak ellentállhassanak, mint egykor a görög városok a perzsa királynak, újabban pedig Hollandia és Svájc az osztrák uralkodóháznak?

Ha nem sikerül az államot kellő határok közé szorítani, még mindig marad egy kiút és pedig az a megoldás, hogy egyáltalában nem ismerünk el fővárost, a kormány székhelyét sorban, valamennyi városba helyezzük el és ugyanúgy sorban tartjuk meg a népgyűléseket.

Az egész terület egyenletes népsűrűsége, a mindenkire egyformán kötelező törvények, az általános jólét és életöröm, — mindez együtt a lehető legerősebbé és leg-

lelkesebbé teszik az államot. Gondoljunk csak arra, hogy a városokat parasztházak romjaiból építették. Valahányszor egy új palotát látok, mindig úgy rémlik, mintha egy egész rombadőlt vidék jelenne meg szemeim előtt.

XIV. FOLYTATÁS.

Amikor a nép főhatalmi testületként gyűlik össze, a kormány minden rendelkezési joga szünetel, a végrehajtó hatalom fel van függesztve és a legutolsó polgár személye éppen olyan szent és sérthetetlen, mint a legfőbb államhivatalnoké, mert a képviseltek jelenlétében nem létezik képviselő. A római népgyűléseken csak azért törtek ki zavarok, mert nem ismerték, vagy elhanyagolták ezeket az alapelveket. Ilyenkor a konzulok csak a népgyűlés elnökei voltak, a tribunok csupán szóvivők és a szenátus semmit sem tett.

A hatalom szünetelésének időszaka, amikor a fejedelem egy magánál nagyobb hatalmat ismer el, — vagy legalább is el kellene ismernie. — mindig szörnyűséges a fejedelem számára, a fejedelmeknek mindig ellenszenvesek ezek a népgyűlések, amelyek a politikai közület védelemzői és a kormány megfékezői. Nem is kímélték sohasem fáradtságot, sem kifogást, se ellenállást, se ígéretet, csakhogy megutáltassák a polgárokkal. Ha a polgárság kapzsi, gyáva, kedvetlen, ha jobban szereti a nyugalmat, mint a szabadságot, úgy nem tud ellenállani a kormány egyre megújuló nyomásának. A kormány ellenhatásának fokozásával végül is teljesen megszűnnek a főhatalmi jogok és a legtöbb állam így sorvad el és megy tönkre.

A főhatalmi jog és a korlátlan kormányzat időszakai között néha még egy átmeneti hatalom is szerepel, s erről részletesebben kell beszélnünk.

XV. A KÖVETEK, VAGY A NÉP KÉPVISELŐI.

Mihelyt már nem a közszolgálat a polgárok főfoglalatossága és inkább pénzzel, mint saját személyükkel szolgálják az államot, úgy az állam már közel áll a bukáshoz. Zsoldosokat küldenek a harcba, ők maguk otthon maradnak, a tanácskozásokhoz követeket jelölnek ki és ők maguk ismét csak otthon maradnak. Renyheségük és pénzük azt eredményezi, hogy saját katonáik leigázzák, követeik pedig eladják a hazájukat.

A kereskedelem és ipar lázas tevékenysége, a kielégíthetetlen nyereségvágy, az elpuhultság és a kényelemszeretet végül odavezetnek, hogy minden személyes szolgálatot pénzzel helyettesítenek. Inkább lemondanak keresetük egy részéről, hogy annál háboríthatatlanabbul hajszolják az aranyat. Csak ide a pénzzel, nemsokára láncokat kaptok érte cserébe! A „pénzügy" rabszolgák szava az igazi közösségben ismeretlen. Egy valóban szabad állam polgárai mindent kezük munkájával végeznek és semmit a pénzzel. Eszükbe sem jut kötelességeik alól kibujni, annyira nem, hogy inkább még fizetnének csakhogy teljesíthessék kötelességüket. Én nem csatlakozom az általános nézethez, — szerintem a jobbágymunka inkább fér meg a szabadsággal, mint a sarc.

Mennél tökéletesebb az alkotmány, annál fontosabbnak tartják a polgárok a közügyeket, szemben a magánügyekkel. De valóban kevesebb is lesz akkor a magánügy, mert a közjólétben lényegesen nagyobb rész jut az egyéni jólétre és így az egyénnek sokkal kevesebbet kell a saját erejével kiküzdeni magának. A jól kormányzott államban mindenki részt vesz a gyűléseken; rossz kormányzatnál senkinek sincs kedve rá, mert nem érdeklik a gyűléseken történő dolgok. Előre tudják, hogy a közakarat nem érvényesülhet és mindenkit magánéletének gondjai foglalkoztatnak. A jó törvények jobbakat szülnek, a rosszak még rosszabbakat. Ha a közügyekre azt mondják: „mi közöm hozzá?" — úgy bizonyos, hogy az állam elvész.

A hazaszeretet ellanyhulása, a magánérdek előtérben kerülése, az államnak túlságos kiterjedése, a kormány visszaélései szülték azt a gondolatot, hogy a népgyűléseken csak követek vagy képviselők jelenjenek meg. Némely országban ezeket a követeket harmadik rendnek merik nevezni. Ez azt jelentené, hogy két osztály magánérdeke foglalja el az első és a második helyet, az államérdek pedig a harmadik helyre szorul.

A főhatalmat ugyanabból az okból nem képviselheti senki, amiért elidegeníteni sem lehet; lényegében a közakaratból áll és az akarat nem képviselhető. A nép követei tehát nem képviselik a népet és nem is képviselhetik; meghatalmazottak csupán, akik semmi lényegeset nem határozhatnak el. Minden törvény, amelyet a nép nem közvetlenül hagy jóvá, érvénytelen, mert nem is törvény. Az angol nép szabadnak hiszi magát, de nagyon téved; csak a parlamenti választások idején szabad, s ezek befejeztével ismét szolgaságban él. Ha tekintetbe vesszük, hogy e rövid idő alatt miként él a szabadságával, úgy meg is érdemli, hogy újból elveszítse.

A képviseleti rendszer az újabb korban keletkezett, s a feudális korszak igazságtalan és esztelen kormányformájának következménye, amelyben az emberi méltóságot lábbal tiporták és az emberi nevet meggyalázták. A régi népeknél, még ha monarchiák voltak is, a népnek nem voltak képviselői, még csak e nevet sem ismerték. Rendkívül jellemző, hogy Rómában, ahol a tribunok szinte szent személyek voltak, sohasem gondoltak arra, miszerint a tribunok a nép főhatalmi jogait bitorolhatják és az óriási tömeg élén soha meg sem kísérelték, hogy önhatalmúlag rendeljenek el népszavazást. Hogy milyen zűrzavar lehetett a néptömegek összegyűlésekor, azt elképzelhetjük, ha tudjuk, mi történt a Gracchusok idejében, amikor a polgárok egy része a háztetőkön állva szavazott le.

Ahol igazság és szabadság a legdrágább kincs, ott mit sem jelent az ilyen hiba. A rómaiak bölcs népénél

mindennek meg volt a maga értéke. A liktorok megtehették azt, amire a tribunok gondolni sem merészeltek; de nem kellett attól félni, hogy a liktorok képviselni akarnák a népet.

Hogy milyen alapon képviselték a tribunok időnként mégis a népet, annak megértésére elég azt tudnunk, miképen képviseli a kormány a főhatalmat. Mivel a törvény csak a közakarat megnyilvánulása, nyilvánvaló, hogy a nép törvényhozói hatalmát mással nem képviseltetheti, ellenben a végrehajtó hatalomnál, amely csak a közerő törvényes alkalmazása, képviselhető és kell is, hogy képviseljék. Ez mutatja, hogy a viszonyok alapos vizsgálata mellett úgy találnánk, csak kevés népnek vannak valódi törvényei. De bármint is legyen, annyi bizonyos, hogy a tribunosoknak sohasem volt részük a végrehajtó hatalomban: ha mégis megtették, úgy ez csak a szenátus jogainak bitorlásával történhetett.

A görögöknél mindent a nép maga végzett, amit neki kellett végeznie; állandóan gyűlésezett a köztereken. Hazájának éghajlata enyhe és nem ismerte a kapzsiságot; munkáját rabszolgák végezték, egyetlen gondja a szabadság volt. Minthogy azonban más nép sohasem rendelkezett ezekkel az előnyökkel, hogyan őrizhették volna meg ugyanazokat a jogokat. Zordabb éghajlatunk sokkal több szükségletet teremt,*) az év nagyobb felében nem lehet a köztereken ácsorogni, színtelen nyelvünk a szabadban majdnem érthetetlen, inkább nyereségre, mint szabadságra törekszünk és jobban félünk a nélkülözésektől, mint a szolgaságtól.

Hogyan! hát a szabadság, csak a szolgaságra támaszkodva volna fenntartható? Meglehet. A végletek mindig találkoznak egymással. Mindaz, ami nem a természeten alapul, főleg pedig a polgári társadalomban, létezhet

*) Hideg éghajlatú országokban a napkeleti népek fényfizését és elpuhultságát átvenni annyit jelentene, mint szándékosan bilincset rakni magunkra; azt jelentené, hogy a keleti rabszolgaságnál is súlyosabb szolgaságba süllyedünk.

olyan szerencsétlen helyzet, hol a népesség egyik része szabadságát, csak egy másik rész rovására tarthatja fenn; amikor az állampolgár, csak az által lehet teljesen szabad, ha a rabszolga a legvégsőbb szolgaságban sínylődik. Ez volt Spártában is a helyzet. Ti újkori népek ugyan nem tartotok rabszolgákat, hanem magatok vagytok azok. Az ő szabadságukat a magatokénak elvesztésével fizettétek meg. Hiába dicsekedtek a kultúra haladásával, én több becstelenséget látok benne, mint emberiességet.

Mindezekkel azonban nem akartam azt mondani, hogy a rabszolgatartás szükséges, vagy a rabszolgaság jogszerű állapot; hiszen már kimutattam ennek ellenkezőjét. Csak felsorolom azokat az okokat, miért élnek az újkori népek képviselőkkel — holott szabadnak vélik magukat, miért nem találunk ilyeneket az ókori népeknél. Bármit mondanak is, mihelyt a nép képviselőket választ, nem szabad többé és mint nép megszünt létezni.

Minden kerülményt megfontolva nem lelem meg az utat, miképen képes manapság a főhatalom jogainak gyakorlását megóvni, kivéve ha a közület kicsiny. De ha igen kicsiny, mások leigázzák. Később kifogom mutatni,* mikép lehet összeegyeztetni a nagy népek külerejét, egy kis állam fegyelmezettségével és jó igazgatásával.

XVI. A KORMÁNYALAKITÁS NEM SZERZŐDÉSKÖTÉS.

Amikor a törvényhozó hatalmat már teljesen megszervezték, a következő feladat a végrehajtó hatalom kialakítása; a végrehajtó hatalom intézkedéseivel csak az egyénre hat s lényegileg nem azonos a törvényhozó hatalommal, hanem természeténél fogva különbözik tőle. Ha meglenne annak a lehetősége, hogy a főhatalom, mint

*) Ezen kérdést jelen mű folytatásában volt szándékom feitegetni, mikor a külügyek tárgyalásánál a nemzetközi szerződésekhez értem volna. Egy még egészen új anyaghoz, melynek elvei még megállapítására várnak.

olyan, egyben a végrehajtó hatalmat is gyakorolja, akkor jog és a végrehajtás annyira összevegyülnének, hogy nem lehetne tudni, mi törvény és mi nem az; az ily módon megrontott politikai közület csakhamar az erőszak zsákmányává lenne, bár épp annak elhárítására alakult.

Minthogy az állampolgárok a társadalmi szerződés szerint valamennyien egyenlők, mindenki előírhatja, hogy mit tegyen az összesség, de senki sem kívánhatja, hogy más tegyen meg olyasvalamit, amit ő nem akar megtenni. Éppen ez a jog, amely az államtest életéhez és működéséhez feltétlenül szükséges, ruházza rá tulajdonkép a kormányhatalom létesítésekor a fejedelemre a főhatalmat.

Sokan vannak, akik ezt a ténykedést a nép és az államfő közötti szerződésnek tekintik, még pedig olyan szerződésnek, amelyben a két fél megállapítja, milyen feltételek mellett parancsolhat az egyik és köteles engedelmeskedni a másik. Azt hiszem, velem együtt mindenki azon a véleményen van, hogy nagyon különös lenne az ilyen szerződéskötés. Mégis megvizsgáljuk, hogy helytálló-e ez a vélemény.

Először is a legfőbb hatalmat sem megváltoztatni, sem elidegeníteni nem lehet; minden korlátozás egyenlő a megsemmisítéssel. Képtelen és önmagának ellentmondó állítás az, hogy a főhatalom felettest állíthat önmaga fölé; ha vállaljuk a kötelességet, hogy engedelmeskedni fogunk egy úrnak, ezzel a természeti szabadsághoz tértünk vissza.

Másrészt nyilvánvaló, hogy a nép és valamilyen személy közötti szerződés csak magánténykedés lehet; ebből következik, hogy ez a szerződés épp annyira nem szerződés, mint amennyire nem a főhatalom gyakorlása és így törvénytelen.

Végül is láthatjuk, hogy a két szerződő fél, viszonyát illetőleg, csak a természettörvény uralma alatt állana és így kölcsönös kötelezettségeinknek nem lenne biztosítéka, ami pedig a társadalmi állapotnak mindenkép ellentmond. Mivel a kötelezettség teljesítése egyedül attól függ,

aki a hatalommal rendelkezik, úgy épp oly joggal nevezhetnők szerződésnek azt is, ha valaki így szól a másikhoz: „Neked adom egész vagyonomat, azzal a feltétellel, hogy annyit adsz belőle vissza, amennyi neked tetszik."

Csak egy szerződés van az államban, még pedig a társadalmi szerződés, ez minden más szerződést kizár. Nem képzelhető olyan más közösségi szerződés, amely meg ne sértené azt.

XVII. A KORMÁNY MEGALAKITÁSA.

Hogyan kell értelmezni azt a tényt, amely által a kormányhatalom létrejön? Mindenekelőtt megjegyzem, hogy az egy összetett, illetve két különböző mozzanatból, mégpedig a törvény megalkotásából és végrehajtásából álló tényked és.

Az elsőben elhatározza a főhatalom, hogy ilyen vagy olyan szervezetű kormányt alakít: ez a tény nyilvánvalóan törvény.

A másodikban a nép kinevezi az előljárókat, akikre a meghatározott hatalmat bízza. Minthogy ez a kinevezés csupán egyénekre vonatkozó tényked és, nem újabb törvény, hanem folyománya az első mozzanatnak és kormányzati cselekedet.

Csak az a baj, hogy nehéz felismerni, miként lehet kormányzati cselekvésről szó, mielőtt még a kormány megalakult volna és miként válhat a nép, bár rendszerint csak főhatalom vagy alattvaló, bizonyos körülmények között fejedelemmé vagy hatósággá.

Itt ismét a politikai közület egyik csodálatos tulajdonságával találkozunk, ez képessé teszi a közületet, hogy látszólag ellentmondó hatásokat összhangba hozzon; itt látjuk, amint a főhatalom hirtelen demokráciává változik még pedig minden látható elváltozás nélkül és az állampolgárok, akki csupán az egymásközötti új viszony foly-

tán hatósági személyekké váltak, általános ténykedésből egyénire, a törvényalkotásból annak végrehajtására térnek át.

A vsizonynak ez a megváltozása nem kiagyalt okoskodás, amelyre példa sem akad. Naponta fordul elő az angol parlamentben: az alsóház egyetlen nagy bizottsággá alakul át, hogy az államügyeket alaposabban megvitathassa és amíg az előző pillanatban még főhatalmi gyülekezet volt, most egyszerű bizottsági üléssé vált. Utána önmagának, mint alsóháznak beszámol arról, hogy mit határozott, mint egyszerű bizottság és egyik hivatásának gyakorlásával újból megbeszéli azt, amit másik hivatásában már elhatározott.

A demokratikus kormány különös előnye tehát abban található, hogy voltakép a közakarat egyszerű elhatározása lépteti életbe. Az ideiglenes kormány hivatalban marad, ha olyan az alkata, amilyennek kívánták, vagy pedig a főhatalom nevében kinevezi a törvényes kormányt és akkor ismét minden rendben van. Lehetetlen a kormányt a törvénynek megfelelően valamely más módon megalkotni, a felállított alapelvek megsértése nélkül.

XVIII. A KORMÁNYTULKAPÁSOK MEGAKADÁLYOZÁSA.

Ezek a magyarázatok megerősítik a XV. fejezet tételeit, hogy a kormányalakítás nem szerződés, hanem törvény; hogy a végrehajtó hatalom birtokosai nem a nép urai, hanem annak szolgái s így a nép tetszés szerint kinevezheti és leteheti őket; hogy tehát velük kapcsolatban nem szerződéskötésről, hanem csak engedelmeskedésről szólhatunk és így az állam által rájuk ruházott hivatallal csak állampolgári kötelességüket teljesítik, s nincs joguk feltételekről vitázni.

Ha tehát valamikor megtörténne, hogy a nép akár egyetlen család monarchikus örökletes kormányát vezet-

né be, ezáltal nem vállalna semmiféle kötelezettséget, ezzel csak ideiglenes formát ad a közigazgatásnak mindaddig, amíg másféle berendezésre nem jön kedve.

Az ilyen változások ugyan mindig veszélyesek és nem szabadna az egyszer megalkotott kormányformához nyúlni, kivéve, ha a közjóval ellentétbe jön. Ez az elővigyázatosság azonban a politikai észszerűség szabálya, de nem jogi parancs és az állam épp oly kevéssé köteles uralkodóinál hagyni az államhatalmat, mint a hadvezéreinél a katonai rendelkezés jogát.

Az is kétségtelen, hogy ilyen esetekben a szükséges formaságokat sohasem lehet elég szigorúan betartani, hogy kellőkép kiemeljük a szabályos, törvényes cselekedet és a lázadó felkelés, valamint az egész nép akarata és egy párt lármája közötti különbséget. Semmiképp sem szabad nagyobb engedményeket tenni e súlyos helyzetben, mint amennyire a törvény legszigorúbb értelmezése mellett kénytelnek vagyunk, ám épp ebből a kétségtelen kötelességből meríti a fejedelem azt a lényeges előnyt, hogy nem nevezhetik jogbitorlónak és hatalmát mégis a nép akarata ellenére tartja meg; mert amíg látszólag csak a jogával él, igen könnyű lesz a jogot kiterjeszteni és a köznyugalom megvédésének ürügye alatt megakadályozni, hogy az eredeti rend visszaállítását célzó népgyűléseket megtartsák. A fejedelem a maga javára magyarázza a hallgatást, melyet épp ő nem enged megtörni és saját céljaira használja ki a rendellenességeket, bár ezt épp ő idézte elő, hogy így a rettegés csendjét beleegyezésnek nyilváníthassa és megbüntethesse azokat, akik beszélni merészelnek. A decemvirek, akiket eleinte csak egy évre választottak és később egy további évre állásukban megerősítették, — hasonló módszerrel kísérelték meg hatalmukat megszilárdítani: nem engedték meg a „comitia" összegyűlését: ugyanezen egyszerű eszköz segélyével ragadja magához előbb-utóbb a világ minden, közhatalommal felruházott kormánya a főhatalmat.

A fentebb említett szabályos időközökben összehívott

gyűlések a legalkalmasabbak arra, hogy e szerencsétlenséget elhárítsák, vagy legalább elodázzák, különösen akkor alkalmasak e célra, ha nem szükséges formális összehívás; így azután nem akadályozhatja meg a fejedelem azokat anélkül, hogy nyíltan törvényszegőnek ne nyilvánítaná magát.

Ezeket a gyűléseket, amelyeknek kizárólagos célja a társadalmi szerződés fenntartása, mindig két elmaradhatatlan indítvánnyal kell megnyitni, s ezeket külön-külön kell szavazás alá bocsátani.

Az első: Egyetért-e a főhatalom azzal, hogy a jelenlegi kormányforma fennmaradjon?

A második: Egyetért-e a nép azzal, hogy a kormányhatalmat továbbra is a jelenlegi kormány gyakorolja?

Mindennél feltételezem, — úgy hiszem, ezt bebizonyítottam már, — hogy nincs az államnak olyan alaptörvénye, beleértve a társadalmi szerződést is, amelyet ne lehetne hatályon kívül helyezni; mert ha valamennyi állampolgár összegyűlne és a társadalmi szerződést egyhangúlag hatályon kívül helyezné, úgy ez teljesen törvényes eljárás lenne. Grotius még azt is megengedhetőnek tartja, hogy bárki megszabadulhasson a fennálló állami kötelékből és ha kivándorol az illető országból, úgy miként vagyoni letétét, természeti szabadságát is visszakapja.*) Oktalan lenne, ha a polgárok összessége nem tehetné meg azt, amit minden egyes külön megtehet.

*) Jól értsük meg; ha az országban marad, úgy szabadulna kötelességei alól és abban a pillanatban bújna ki a szolgálatból, amikor a hazának arra a legnagyobb szüksége van. Ilyen esetben a távozás bűn és büntetést érdemel, mert ez nem jogos kivándorlás, hanem szökés.

NEGYEDIK KÖNYV

I. A KÖZAKARATOT NEM LEHET MEGSEMMISITENI.

Ameddig több ember, egyesülve, egy testnek tekinti magát, egyetlen akaratuk van, amelynek célja a közös fennmaradás és az általános jólét. Ennek következtében az állam minden mozgatóereje erőteljes és egyszerű, minden alapelve világos és érthető; nincsenek bonyolult, egymásnak ellentmondó érdekek; a közjólét mindenütt láthatóan az előtérbe lép és felismeréséhez csak a józan ész szükséges. A szabadság, egyetértés és egyenlőség ellensége a politikai szőrszálhasogatásnak. Őszinte és egyszerű embereket éppen egyszerűségük miatt nehéz becsapni; csalékony és megvesztegető ígéretekkel szemben közömbösek; annyi ravaszság sincs bennük, hogy túllehessen járni az eszükön. Ha látjuk, hogy a világ legboldogabb népénél egy tölgyfa alatt a parasztok serege intézi az államügyeket és mindig nagy bölcsességgel határoznak, úgy nehéz nem gyűlölni más népek ravaszkodását, akik annyi agyafurtsággal és titkolódzással teszik magukat előbb híressé, majd nyomoruttá.

Az előbbi módon kormányzott államnak csak kevés törvényre van szüksége és mennél szükségesebbekké válik új törvények alkotása, annál általánosabban ismerik el annak helyességét. Aki először indítványozza, csak kimondja azt, amit mindnyájan rég éreztek s nem cselszövésekre és szózuhatagra van szükség, hogy törvényerőre emelkedjék az, amit magában már mindenki megtenni kész, mihelyst biztos abban, hogy a többiek követik példáját.

Főleg az a körülmény vezeti félre a túlokosakat, hogy ők kizárólag olyan államokat ismernek, amelyeknek keletkezésük óta rossz alkotmányuk volt s így lehetetlennek tartják az ilyen állam fennmaradását. Azzal szóra-

koznak, hogy mindenféle ostobaságot találnak ki, amit egy ügyes szélhámos, vagy egy ügyes útszéli szónok elmesélhet ugyan a párizsi vagy londoni csőcseléknek, azt azonban nem tudják, hogy a berniek tébolydába zárták volna Cromwellt, és hogy a genfiek a beauforti herceget nyilvánosan megkorbácsolták volna.

Mihelyst meglazul a társadalmi kötelék és az állam feltűnően gyengülni kezd, mihelyst a magánérdek lép fokozatosan az előtérbe és kis csoportok kezdik befolyásolni a nép egészét: a közérdek károsul és ellenségei támadnak; nem uralkodik egyetértés; a közakarat nem valamennyiük akarata; ellentmondások és viták hallatszanak és a legjobb vélemény sem győzhet hosszadalmas szócsaták nélkül.

Egyszóval, ha a bukáshoz közel álló állam már csak képleges és jelentéktelen alakiságokban él; ha a társadalmi kötelék minden szívben szétszakad; ha a közjólét szent nevét nyíltan a legaljasabb haszonlesés viseli, — akkor elnémul a közakarat is; titkos indítóokok által vezérelve, annyira nem állampolgárhoz méltóan szavaznak, mintha az állam sohasem létezett volna és törvény elnevezéssel csalárd módon olyan rendeleteket léptetnek életbe, amelyek magánérdekeket szolgálnak.

Az következnék ebből, hogy a közakarat megszűnt, vagy meghamisították? Nem, a közakarat változatlanul ugyanaz: megmásíthatatlan és becsületes, — de más hatalmasabb tényezők leigázták. Mindenki, aki saját érdekét különválasztja a közérdektől, belátja, hogy teljesen még sem szakíthatja el; de az általános nyomorért való felelősség reá eső részét csekélynek és jelentéktelennek látja azzal az egyedül lehetséges boldogsággal szemben, amelyet elérni remél. Ettől a remélt boldogságtól eltekintve, már csak saját érdekében is épp oly buzgón törekszik a közjóra, mint bárki más. Még ha szavazatát pénzért el is adja, nem rombolja szét magában a közakaratot, hanem csak elleplezi. Az így elkövetett hiba csak a kérdés elváltoztatásából áll; egész másra válaszol, mint

amit kérdeztek tőle. Ahelyett, hogy szavazatával ezt mondaná: „az államra nézve előnyös" — azt mondja: ennek vagy annak a férfinak, ennek vagy annak a pártnak előnyös, ha ezt vagy azt a javaslatot elfogadják. Igy tehát a közrend törvénye a nép gyűléseitől nem annyira a közakarat megőrzését, hanem inkább azt követeli meg; gondoskodjanak róla, hogy a népakaratot mindenben megkérdezzék és az valóban választ adjon.

Itt még különféle megjegyzéseket tehetnénk arról az egyszerű jogról, hogy minden főhatalmi kérdést szavazás alá kell bocsátani, s hogy ettől a jogtól semmiféle okból nem foszthatják meg az állampolgárokat; beszélhetnénk még az indítványozás, a javaslat beterjesztés, a tárgyalás jogáról, csupa olyan jogról, amelyet a kormány mindenkor csak a saját tagjai részére igyekszik fenntartani; de e fontos kérdések tárgyalása külön értekezést kívánna s e műben nem terjeszkedhetem ki mindenre.

II. A SZAVAZÁSRÓL.

Az előző fejezet megmutatta, hogy a közügyek tárgyalási módja biztos jele az uralkodó erkölcsi felfogásnak és a politikai közület egészségének. Minél nagyobb összhang uralkodik a gyűléseken, vagyis minél inkább megközelítik a hozott határozatok az egyhangúságot, annál jobban érvényesül a közakarat, míg hosszadalmas viták, ellentétek és zajos jelenetek a pártérdek növekedését és az állam hanyatlását jelzik.

Mindez kevésbbé szembetűnő, ha az alkotmány két vagy több rendet ismer el, mint Rómában a patriciusokat és a plebejusokat, akiknek viszályai még a köztársaság legdicsőbb korszakában is gyakran megzavarták a gyűléseket. Ez azonban nem valóságos, hanem csak látszólagos kivétel; a politikai közület tökéletlensége következtében így szinte két állam van az államban; ami nem érvényes együtt mindkettőre, az áll mindegyiknél különkülön. És valóban, még a legviharosabb korszakban is

nyugodtan és nagy szótöbbséggel fogadták el a néphatározatokat, hacsak a szenátus nem avatkozott bele; ahogy az állampolgároknak csak egyféle érdeke volt, úgy volt egy akarata a népnek is.

Ha ellenkező irányban rajzoljuk meg a kört, ugyanilyen egyetértést találunk, amikor ugyanis a rabságba süllyedt polgároknak sem szabadságuk, sem akaratuk nincs. Ebben az esetben a félelem és a hízelgés a szavazást közfelkiáltássá változtatja át; nem tanácskoznak többé, hanem csak istenítenek vagy elátkoznak. Ily gyalázatos módon szavazott a szenátus a császárok korában s közben néha mulatságosan óvatos volt. Tacitusnak is feltűnt, hogy Otho császár korában a szenátorok, miközben Vitelliust átkokkal halmozták el, ugyanakkor lármát csaptak, hogy ha netán mégis hatalomra jutna Vitellius, ne tudhassa, ki mit mondott.

E sokoldalú vizsgálódásból adódnak azok az elvek, hogy miként kell a szavazatokat összeszámolni és egybevetni, aszerint, amint a közakarat többé-kevésbbé könnyen ismerhető fel és az állam közel vagy távol áll a pusztulástól.

Csak egyetlenegy törvény van, amelyet természeténél fogva egyhangúlag kell elfogadni: a társadalmi szerződés, mert nem létezik önkéntesebb tény a polgári egyesülésnél. Minthogy minden ember szabadnak és a maga urának születik, senki, semmiféle ürügy alatt sem teheti akarata ellenére alattvalójává. Aki kijelenti, hogy a rabszolga fia rabszolgának született, azt mondja ezzel, hogy nem embernek született.

Ha tehát a társadalmi szerződés megkötésekor néhányan ellentmondanak, úgy ez a szerződést nem teszi érvénytelenné, de kizárja magából az ellenzőket; ezek idegennek számítanak. Ha azonban az állam végleges megalakulása után is ott maradnak, úgy ez beleegyezésüket jelenti: valamely állam területén lakni annyi, mint alávetni magát a főhatalomnak.*)

*) Természetesen itt csak a szabad állapotról van szó;

Az ősi szerződést kivéve, a szavazatok többsége mindig kötelezi a többit is; ez a szerződés közvetlen következménye. De feltehetik a kérdést: hogyan lehet valaki szabad és mégis kénytelen magát mások akaratának alárendelni? Hogyan lehetnek az ellenkező nézetűek szabadok, ha ugyanakkor olyan törvényeknek tartoznak engedelmsekedni, amelyeket ők nem szavaztak meg?

Azt felelem: rossz a kérdés feltevése. Az állampolgár minden törvényhez beleegyezését adja, ahhoz is, amelyet akarata ellenére fogadnak el, sőt azokat is elismeri, amelyek megbüntetik, ha meg merné sérteni valamelyik törvényt. Az állam tagjainak állandóan érvényes akarata, a közakarat által lettek állampolgárok és szabadok.*) A népgyűlésen tett javaslatnál nem az a fontos, hogy elfogadják-e vagy elvetik, hanem az a kérdés, hogy összhangban áll-e a közakarattal, vagyis a szavazók akaratával kinyílvánul-e a közakarat. Ha tehát az én véleményem marad alul, úgy ez csak annyit jelent, hogy tévedtem és nem az volt a közakarat, amit én annak hittem. Ha az én egyéni véleményem győzött, úgy egész mást tettem, mint amit szándékomban volt; épp ebben az esetben nem cselekedtem szabadon.

Itt természetesen fel kell tennünk, hogy a szótöbbség a közakarat egyéb jellemző tünetét is felmutatja. Ha ezek nem találhatók meg, úgy nincs többé szabadság, bármely párthoz tartozzunk is.

Amikor fentebb bebizonyítottam, mikép lehet a nyil-

---

mert különben a család, a vagyon, a lakhely hiánya, a kényszerűség, az erőszak stb. akarata ellenére is visszatarthat valakit, s ilyenkor az ott tartózkodás még nem jelent hozzájárulást a szerződéshez vagy akár annak megsértéséhez.

*) Genuában a börtönök kapuja felett és a gályarabok láncain olvasható a „szabadság" szó; szépen és helyesen alkalmazzák itt a génuai köztársaság jelszavát. Valóban mindenütt csak a közönséges gonosztevők gátolják meg az állampolgárokat abban, hogy szabadok lehessenek. Olyan országban, ahol ezek az elemek valamennyien a gályán volnának, a legteljesebb szabadság uralkodnék.

vános tanácskozásoknál a közakarat helyébe az egyéni akaratot csempészni, megadtam egyben egy visszaélés megakadályozásának leghatásosabb módját is; erről később még részletesebben beszélek. Ugyanúgy rámutattam azokra az elvekre is, amelyek szerint megállapítható, hogy a közakarat megnyilvánulását jelentő szavazatoknak mi az arányszáma. Egyetlen szavazat megsemmisíti az egyenlőséget, egyetlen ellenfél az egységet, ám az egyhangú és az eldöntetlen eredmény között többféle, egyenlő megoszlás lehetséges, s ezek nagysága mindenkor a politikai közületek helyzetétől és szükségletétől függ.

Két általános alapelvet lehet felállítani e viszony szabályozására. Az első így szól: mennél fontosabbak és komolyabbak a határozatok, érvényességükhöz annál nagyobb szótöbbség szükséges. A másik pedig ez: mennél sürgősebb a tárgyalás alá vett ügy, annál kevésbbé kötelező a szavazatok megoszlására vonatkozó szabály; ha azonnal kell határozni valamiben, úgy elegendő egyetlen szavazatnyi többség is. Az első alapelv inkább a törvényhozási, a másik inkább a közigazgatási eljárásnak felel meg. De bárhogy is tekintsük, a két elv egybekapcsolása teremti a legkedvezőbb viszonyokat, amelyek a szótöbbség megállapításához szükségesek.

III. A VÁLASZTÁSOKRÓL.

A fejedelem és a hatóságok választásánál, — mint már mondottam, ezek összetett ténykedések, — kétféle eljárás lehetséges, még pedig vagy a tulajdonképpeni választás, vagy a kisorsolás. Mindkettőre találunk példát a különféle köztársaságoknál és még ma is ennek bonyolult keverékét találjuk a velencei doge választásánál.

„A sorsolás általi döntés", mondja Montesquieu (A törvények szelleme, II. könyv, 2. fejezet), „megfelel a demokrácia lényegének". Szívesen elismerem, de miért van ez így? „A sorsolás", folytatja Montesquieu, „olyan

választás, amely senkit sem bánt meg; minden állampolgárnak reménye marad arra, hogy hazájának szolgálhasson". Ez azonban nem magyarázat.

Ha figyelembe vesszük, hogy a hatóságokat nem a főhatalom, hanem a kormány választja, úgy megértjük, hogy miért felel meg inkább a sorsolás a demokrácia lényegének, amelynek igazgatása annál jobb, mennél egyszerűbb intézkedésre van szükség.

Az igazi demokráciákban a tisztviselői állás nem kitüntetés, hanem súlyos teher, s ezzel igazságosan nem terhelhetjük meg jobban az egyiket, mint a másikat. A törvény csak azt kötelezheti ilyen teher viselésére, akit a sors kijelöl. Így mindenki egyforma helyzetben van, a választás nem emberi akarattól függ és nincs olyan különleges befolyás, amely a törvény egyetemességét sértené.

Az arisztokráciában a fejedelem választja az államfőt, a kormány saját erejéből tartja fenn magát és ezért itt helyén való a választás.

A velencei doge választásának példája nem áll ellentétben ezzel a megkülönböztetéssel, sőt inkább megerősíti azt; ez a bonyolult eljárás megfelel a vegyes kormányzatnak. Mert tévedés azt hinni, hogy Velence kormányzata valóban arisztokratikus. Ha a népnek ott nincs is része a kormányzásban, viszont a nemességből áll a nép. Sok szegény nemes sohasem jut hivatalhoz és nemességükből nincs más hasznuk, mint az exellenciás cím és hogy résztvehetnek a nagytanácsban. Minthogy ez a nagytanács épp oly népes, mint a genfi általános gyülés a nagytanács tagjainak nincs több joguk, mint az egyszerű genfi polgárnak. Eltekintve a két köztársaság egyéb nagy különbségeitől, kétségtelen, hogy a genfi polgárság hű képmása a velencei patriciusoknak, a mi benszülött lakosságunk a velenceinek és a parasztságunk az ottani szárazföldi lakosságnak; egyszóval bárhogy nézzük is ezt a köztársaságot, nagyságától eltekintve, kormánya semmivel sem arisztokratikusabb, mint a genfi. Az egész kü-

lönbség abból áll, hogy nálunk nincs szükség sorsolásra, mert az elöljárókat nem életfogytiglan választják.

Egy valóságos demokráciában a sorsolással való választás kevés nehézséget okozna. Minthogy a demokráciában úgy a szokások, mint a képességek, úgy az alapelvek, mint a vagyoni viszonyok tekintetében teljes egyenlőség van, a választás eredménye majdnem érdektelen. Ám, amint mondottuk, valódi demokrácia még nem létezett.

Ha a választást és sorsolást vegyesen alkalmazzák, úgy a választást olyan állások betöltésénél kell gyakorolni, amelyek különleges képességeket kívánnak, mint pl. a katonai tisztségek; a sorsolás viszont ott hasznosabb, ahol a józan ész, az igazságérzet, és a tisztesség egyedül is elegendő, mint a bírói hivataloknál, mert ezek a tulajdonságok egy jó alkotmányú országban minden polgár közkincsei.

Monarchikus államban se sorsolás, se választás nincs a helyén. Minthogy az uralkodó rendszerint az egyetlen fejedelem és az egyetlen főhatóság, helyetteseit csak ő nevezheti ki. Amikor a saint-pierrei apát azt javasolta, hogy szaporítsák a francia királyi tanácsosok számát és a jövőben válasszák őket, nem volt tisztában azzal, hogy a kormányforma megváltoztatását indítványozta.

Még néhány szót kellene szólanom a népgyűlési szavazatok leadásáról és összegyűjtéséről, de felállítandó tételeimnél talán sokkal világosabban mutat rá erre a római államigazgatás történelmi fejlődése. Az értelmes olvasónak érdemes kissé részletesebben megismerni, hogyan intézték el az állami és magánügyeket kétszázezer főnyi népgyűléseken.

IV. A RÓMAI COMITIA.

A legrégibb időkből nincsenek megbízható adataink, sőt nagyon valószínű, hogy e kor történetének legnagyobb része a mesék világába tartozik és többnyire épp a legtanulságosabb történelmi emlékek hiányoznak, így elsősorban az állam keletkezésére vonatkozók. A forradalmak okait közvetlen tapasztalatból ismerhetjük meg; de mivel ma már nem keletkeznek nemzetek, erre vonatkozólag csak feltevésekre szorítkozhatunk.

A bevett szokások legalább arról tanuskodnak, hogy van valami alapjuk. Az ősidőkről szóló mondák közül azokat kell a legbiztosabbnak tekinteni, amelyeket a legnagyobb valószínűség és a legkomolyabb okok támogatnak. Ezt az elvet igyekeztem követni, amikor azt kutattam, hogyan gyakorolta legfőbb hatalmát a föld legszabadabb és leghatalmasabb népe.

Róma alapítása után a kialakuló köztársaság, azaz Róma alapítójának a hadserege, amely albánokból, szabinokból és idegenekből állott, három csoportra oszlott és a hármas szám alapján nyerték a tribus nevet. Minden tribus ismét tíz curiára oszlott, a curiák decuriákra s ezek élén a curio, illetve decurio nevű elöljárók állottak.

Minden tribusból még száz főnyi lovas, illetve lovag csapatot válogattak ki, ez a centuria; ebből látható, hogy a felosztás, amely egy kis helységben teljesen felesleges lett volna, elsősorban katonai jellegű volt. Csak jövendő nagyságának megsejtése indíthatta arra Róma kis városát, hogy már jóelőre világvároshoz illő alkotmányt adjon magának.

Ez az első beosztás azonban csakhamar elégtelennek bizonyult. Míg az albánok (Ramnenses) és szabinok (Tatienses) állandóan ugyanannyian maradtak, az idegenek (Luceres) tribusa új telepesek állandó áradatával egyre növekedett, úgy, hogy végül ez utóbbiak többen voltak, mint a másik két csoport együttvéve. E veszedelmes aránytalanságon Servius Tullius új beosztással segí-

tett, amennyiben a törzsek szerinti osztályozás helyett azokat a városrészeket vette alapul, ahol a tribunok laktak. Az eddigi három tribusból négyet alakított, s ezek mindegyike a domb nevét viselte, amelyen lakott. Miután így megszüntette a fennálló egyenlőtlenséget, megakadályozta azt is, hogy a jövőben ilyesmi megismétlődjék; és hogy ez a beosztás ne csak a városrészekre, hanem az emberekre is vonatkozzék, megtiltotta az egyik városrészből a másikba való átköltözést, ami a törzsek elkeveredését is megakadályozta.

Megkettőzte továbbá a lovagok három régi centúriáját és a régi név alatt tizenkét újjal gyarapította, — ez igen egyszerű és okos módja volt annak, hogy véglegesen biztosítsa a lovagi osztály és a nagy tömeg közötti különbséget, az utóbbiak fellázadása nélkül.

Servius Tullius a négy városi tribushoz még tizenötöt csatolt és ezeket vidéki tribusoknak nevezte, mert az ugyancsak tizenöt kerületre beosztott vidéki lakosságból álltak. Később mégegyszer ennyi járult hozzá és végül is a római nép 35 tribusra oszlott, ami a köztársaság végéig megmaradt.

A vidéki és városi tribusok megkülönböztetésének figyelemre méltó eredménye volt, amely példátlan a történelemben és amelynek nem csak az ősi szokások fennmaradását, hanem hatalmának gyarapodását is köszönhette. Azt lehetett volna elvárni, hogy a városi tribusok csakhamar magukhoz ragadják a hatalmat és a dicsőséget, s nem mulasztják el a vidékiek elnyomását; de épp az ellenkezője történt. Tudjuk, mennyire szerették a régi rómaiak a falusi életet. Ezt az előszeretet a bölcs törvényhozó nevelte beléjük, aki a földműves munkát és a harci gyakorlatot a szabadsággal egyesítette, viszont a művészeteket, az ipart, a cselszövényt, a gazdagságot és a rabszolgaságot mintegy a városba száműzte.

Mivel Róma minden híres férfia falun lakott és földművelésből élt, megszokták, hogy csak ott keressék a köztársaság támaszait. A földművelők osztálya, amelyhez a

legkiválóbb patriciusok tartoztak, köztiszteletben állott. Egyszerű, szorgos életmódjukat többre becsülték a városiak tétlen és elpuhult életénél és sokan, akik a városban csak szerencsétlen proletárok lettek volna, mint földművesek tekintélyes polgároknak számítottak. Nem ok nélkül teremtették meg bölcs őseink, mondotta Varro, faluhelyen az erőteljes és hősies férfiak tevényét, akik a háborúban védelmeznek, a békében táplálnak minket. Plinius határozottan kijelenti, hogy a vidéki tribusokat a hozzátartozó személyek miatt becsülték, míg a gyávákat büntetésből, megbélyegzésképen, a városi tribusokba osztották. Mikor a szabin Appius Claudius Rómában akart megtelepedni, elhalmozták a tisztelet minden jelével és egy vidéki tribusba osztották be, amely később Appius Claudius családi nevét vette fel. Végül a szabadon bocsátott rabszolgák is mind városi és sohasem vidéki tribusokba kerültek és a köztársaság egész fennállása alatt sohasem volt példa arra, hogy egy szabados hivatali méltósághoz jutott volna, még ha római polgár lett is.

Ez az elv igen kitűnő volt, csak annyira túlzásba vitték, hogy idővel az alkotmányt is megváltoztatta, még pedig hátrányos módon.

Először is a cenzorok, miután már rég bitorolták az állampolgároknak, egy tribusból a másikba való önkényes áthelyezésének jogát, megengedték, hogy bárki, bármilyen tribusba irathassa be magát. Ez az eljárás nem vezetett jóra és leghatásosabb eszközétől fosztotta meg a cenzort. Ehhez járult még egy másik körülmény is. Minthogy a befolyásos és gazdag polgárok mind vidéki tribusokba iratkoztak, míg a polgárjogot nyert szabadosok a nagy tömeggel együtt alkották a városi tribusokat, — a tribusoknak nem volt többé körülhatárolt területük, hanem úgy összekeveredtek, hogy tagjaikat csak a lajstromok alapján állapíthatták meg. Így azután a tribus fogalma területiből személyessé vált és már csak látszat életet élt.

Továbbá az is megtörtént, hogy a városi tribusok,

minthogy helyben voltak, gyakran több képviselővel jelentek meg a comitián és eladták az államot mindenkinek, aki kész volt megvásárolni a városi tribusban levő csőcselék szavazatát.

Minthogy pedig az államalkotó minden tribust tíz curiára osztott, a város falai között élő római nép harminc curiából állt, mindegyiknek megvoltak a saját templomai, istenei, tisztviselői, papjai és ünnepe, az úgynevezett compitala, ami a vidéki tribusok paganalia-jára hasonlított.

Servius Tullius új beosztásában nem lehetett a harminc curiát az általa felállított négy tribus között egyenletesen felosztani, ám mélyreható változást nem akart csinálni, így váltak tehát a curiák a tribusoktól függetlenné és így kapott Róma lakossága még egy különleges csoportosítást. Minthogy pedig a vidéki tribusokban egyáltalában nem voltak curiák, a tribusok teljesen polgári intézménnyé váltak és más katonai rendszerük alakult ki, amely Romulus katonai beosztását teljesen feleslegessé tette. Bár így minden állampolgár valamely tribusnál volt beírva, még sem tartozott mindenki a curiákhoz.

Servius Tullius még egy harmadik beosztást is vezetett be, amely az előző kettővel nem függött össze és hatása által a lefontosabbá vált. Az egész római népet hat osztályra (classis) osztotta, nem a származás, nem a rokonság, hanem a vagyon szerint, úgy, hogy az első osztályokba a gazdagok, az utolsóba a szegények, a középsőbe pedig a szerényebb vagyonuak kerültek. Ez a hat osztály ismét 193 alosztályra oszlott, a centuriákra és úgy voltak csoportosítva, hogy a centuriáknak több mint a fele az első osztályba jutott, míg az utolsó osztály teljes egészében csak egy alosztálynak számított bár egymagában Róma lakosságának több mint a felét tette ki.

Hogy a nép ne ismerhesse fel egyközönyen ennek a beosztásnak a jelentőségét, Servius Tullius katonai külsőt adott neki. A második osztályba két fegyverkovács centuriát osztott be, a negyedikbe pedig két várépítő centuriát;

minden osztályban kivéve az utolsót, különválasztotta a fiatalokat az öregektől, vagyis a harcképeseket az idősektől, akiket magas koruk mentesített a katonai szolgálat alól; ez a megkülönböztetés sokkal jobban megkívánta a cenzust, a népszámlálást, mint a vagyoni különbség; végül elrendelte, hogy a gyűléseket a Mars-mezőn tartsák meg, ahol minden hadköteles fegyveresen tartozik megjelenni.

Az utolsó osztályt azért nem osztotta be fiatalokra és öregekre, mert a csőcseléket nem akarta abban a tiszteletben részesíteni, hogy a hazáért fegyvert foghassanak; csak akinek saját tűzhelye volt, annak lehetett joga a haza védelmére. A sok csavargó között, ki ma a királyok hadseregének díszei.*) talán egy sincs, akiket abban a korban, amikor a katonák még a szabadság védelmezői voltak, ne kergettek volna el szégyenszemre a római cohorsból.

Mindamellett még az utolsó osztályban is megkülönböztették a proletároktól a capite censi-t. A proletárok még sem voltak teljesen vagyontalanok, az államot legalább polgárokkal gyarapították és végszükség esetén katonáskodtak is. A capite censi-be tartozókat, akiknek egyáltalában semmijük sem volt, épp csak meglehetett őket számlálni, nemlétezőknek tekintették és elsőízben Marius fanyalodott besorozásukra.

Bár nem döntöm el, hogy ez a harmadik beosztás önmagában véve jó volt-e, vagy rossz, mégis állíthatom, hogy csak a rómaiak ókori egyszerű szokásai, önzetlenségük, a földművelés szeretete, a kereskedelem és a nyereségvágy megvetése valósíthatták ezt meg. Hol van ma olyan nép, amelynél a mohó kapzsiság, a cselszövés, az állandó átalakulás, a vagyon folytonos eltolódása csak húsz éven át is lehetővé tenne egy ilyen alkotmányt, anélkül, hogy teljesen tönkre ne menne? Azt is meg kell még jegyezni, hogy Rómában a közvélemény és a cen-

*) Rousseau itt a korabeli zsoldoshadseregekre céloz, amelyet a világ minden részéből szedtek össze. (A ford.)

zura, amelyeknek még a fenti intézményeknél is nagyobb hatalmuk volt, azok visszásságait némikép enyhítették és nem egy gazdag embert utasítottak váratlanul a szegények osztályába, ha gazdagságát nagyon fitogtatta.

Mindebből könnyű belátni, miért beszélnek mindig csak öt osztályról, bár valóban hat volt. Minthogy a hatodik sem katonákat nem adott a hadseregnek, sem szavazókat a Mars-mezőnek,*) s a köztársaságban semmire sem használták, rendszerint figyelembe sem vették.

Ezek voltak a római nép különféle beosztásai. Nézzük meg, milyen volt a hatásuk a népgyűlésekre. A törvényes formában összehívott népgyűléseket comitiának nevezték; rendszerint a Forumon vagy a Mars-mezőn tartották meg a gyűlést és a három beosztási rendszer szerint, amelynek alapján összehívták őket, curiák, centuriák és tribusok gyűlését különböztették meg. A comitia curiata Romulus, a comitia centuriata Servius Tullius és a comitia tributa a néptribunok alkotása. Csak a comitiák fogadhatták el véglegesen a törvényeket, csak itt választhatták meg a hivatali személyeket; s minthogy nem volt oly polgár, aki ne tartozott volna egy curiába, egy centuriba és egy tribusba, ebből következik, hogy egyetlen polgárt sem zártak ki a szavazatból, a római nép így tehát mindenkép valóságos főhatalom volt.

Hogy a comitiákat törvényesen hívják össze és hogy határozataik törvénverővel bírjanak, három feltételt kellett teljesíteni: először az összehívó hatóságnak vagy tisztviselőnek a szükséges felhatalmazással kellett bírnia; másodszor a comitiát csak egy törvényesen megengedett napon tarthatták meg; harmadszor az auguroknak kedvező jóslatot kellett mondaniok.

Az első feltétel okát nem kell bővebben magyarázni; a második rendészeti intézkedés; így például tilos volt a

*) Marsmezőt mondok, mert ott gyülekeztek centuriánként a comiták; a másik két beosztás szerint a Forumon vagy máshol gyűlt össze a nép s ebben az esetben a capite censi épp oly befolyással és hatalommal bírt, mint a vezető polgárság.

comitiát ünnep- vagy vásári-napokon megtartani, amikor a vidékiek üzleti ügyekben jöttek Rómába és így nem értek rá egész nap a Forumon tartózkodni. A harmadik feltétel segélyével tartotta féken a szenátus a büszke és nyugtalan népet, kellő időben fojtotta el a lázongó tribusok tüzét, bár ezek nem egy módot találtak arra, hogy a kényszert lerázzák magukról.

Nem csupán a törvények elfogadása és a hatósági személyek megválasztása függött a comitiák szavazatától. Minthogy a római nép a legfontosabb kormányzati teendőket magához ragadta, bátran állíthatjuk, hogy ezeken a gyűléseken dűlt el Európa sorsa. A kérdések sokfélesége, amelyekről a gyűlésnek tárgyalnia kellett, szabta meg az adott esetben felvett, különböző formákat.

Hogy a különböző formákat helyesen ítélhessük meg, elegendő, ha azokat összehasonlítjuk egymással. A curiák megalkotásával Romulusnak az volt a célja, hogy a szenátust a néppel, a népet a szenátussal ellensúlyozza, miközben ő maga mindkettő felett uralkodott. Ezzel a formával a népnek adományozta a többségi hatalmat, hogy egyensúlyba hozza őket a patriciusokkal, akiknek a befolyás és a vagyon hatalmát hagyta meg. Mindazonáltal előnyösebb helyzetben voltak a patriciusok, akik, egészen a monarchia szellemében clienseik révén befolyásolták a szavazattöbbséget. A patriciusok és cliensek csodálatraméltó intézménye a politika és az emberiesség mesterműve volt, ezek nélkül nem tarthatta volna fenn magát a köztársaság szellemével oly ellentétes patronátus. Rómáé a dicsőség, hogy e szép példát adta a világnak, anélkül, hogy bármikor is visszaéltek volna vele és még sem talált sehol követőkre.

Minthogy a curiális beosztás a királyok alatt Servius Tulliusig állott fenn és az utolsó Tarquinius uralmát nem tekintették törvényesnek, a királyság idejebeli törvényeket később leges curiata-nak nevezték.

Mivel a curiák csak a négy városi tribusra szorítkoztak és ezen felül csupán a római csőcselék tartozott hoz-

zájuk, sem a patriciusokat vezérlő szenátusnak, sem a tribunoknak nem volt inyére, akik bár plebejus származásuak voltak, de a jómódú polgárság fejeként számítottak. Ezért hozták rossz hírbe a curiákat, akik végül annyira süllyedtek, hogy csupán a harminc liktoruk gyűlt össze és intézte el mindazt, ami a comitia curiata feladata lett volna.

A centuriák szerinti felosztás oly előnyös volt az arisztokráciának, hogy az első pillanatban meg sem értjük, miért nem a szenátus került ki mindig győztesen ezekből a gyűlésekből, ahol a consulokat, a censorokat és a többi curiális méltóságot választották. A 193 centuriából, amely a római nép mind a hat osztályát alkotta, az első osztály 98 centuriát foglalt magában és minthogy a szavazatokat centuriánként számították össze, már az első osztály meghaladta az összes többi osztály szavazatát. Ha az első osztály valamennyi centuriája egyformán szavazott, úgy nem is folytatták a szavazatok megszámlálását; amit a számbelileg legkisebb csoport határozott, az szerepelt a tömeg határozataként és így joggal állíthatjuk, hogy a comitia centuriata az államügyek elintézését inkább a vagyonok többsége, mint a szavazatok többsége szerint döntötte el.

Ezt a túlzott befolyást két körülmény ellensúlyozta: először is a tribunok rendszerint, a plebejusok pedig többnyire igen számosan az első osztályba tartoztak és így a patriciusok befolyását mérsékelték. A második körülmény az volt, hogy a centuriák nem sorban szavaztak le, mert különben mindig az első centuriával kellett volna kezdeni, hanem sorsolással jelöltek ki egyet és ez kezdte meg a választást, mire a többit mind valamely más napra hívták össze, amikor is sorban lefolytatták a szavazást és többnyire jóváhagyták az első nap döntését. Így fosztották meg a rangot attól, hogy példájával másokat befolyásolhasson és a példaadást a demokrácia elveinek megfelelően a sorsra bízták.

Ennek a szokásnak még egy előnye volt: a vidéki

polgároknak volt idejük a két választási nap között az ideiglenes többségben levő jelölt érdemeit megtudakolni és szavazatukat így már teljes tájékozottsággal adhatták le. Utóbb, a választás menetének meggyorsítása ürügyén, eltörölték ezt a szokást és a két választási szakasz ugyanazon a napon folyt le.

A tribus szerinti gyűlések voltak tulajdonkép a római nép tanácsgyűlései. Csak a tribunok hívhatták össze; magukat a tribunokat is ott választották és ott szavaztak le a közindítványokról (plebiscitum). A szenátusnak itt nem volt szavazati joga, sőt a gyűlésen meg sem jelenhetett; minthogy pedig a szenátorok kénytelenek voltak olyan törvényeknek is engedelmeskedni, amelyeknél nem is szavazhattak, ebben a tekintetben a szenátorok kevésbbé voltak szabadok, mint a legjelentéktelenebb polgár. Ez az igazságtalanság egy nagyon sajnálatos félreértésen alapult és már egymagában is elegendő lett volna arra, hogy semmissé tegye azokat a testületi határozatokat, amelyek hozatalában nem mindenki vehetett részt. Ha ugyanis állampolgárjogára hivatkozva minden szenátor részt vett volna ezeken a gyűléseken, csak mint magánegyének léphettek volna fel ott s így nem befolyásolhatták volna lényegesen a személyenként történő szavazást; a legegyszerűbb proletár is ugyanannyit jelentett, mint a szenátus elnöke.

Látjuk tehát, hogy a szavazatszedést szabályozó rendszeren kívül, amely egy nagy nép különféle beosztásából származott, mely beosztás sohasem süllyedt közönyös formasággá, hanem mindegyiknek meg voltak a sajátos hatásai, aszerint a cél szerint, amely miatt alkalmazták.

Minden további részletezés nélkül is kiviláglik az előbbi magyarázatból az, hogy a tribusok szerinti gyűlés a népkormányzat számára, míg a centuriák szerinti az arisztokrácia számára volt előnyösebb. Azok a curiális gyűlések pedig, amelyekben kizárólag a római csőcselék volt többségben, mivel csak a zsarnokságnak és mindenféle gonosz szándéknak szolgáltak, annyira rossz hírbe

kerültek, hogy a lázadások tervezői sem merték felhasználni őket, mert ezzel túlkorán elárulták volna szándékukat. Tény az, hogy a római nép teljes fensége csak a centuriák gyűlésein nyilatkozott meg, ahol a nép teljes számmal volt jelen, minthogy a curiák gyűlésein a vidéki tribusok, a tribusok gyűlésein a szenátorok és patriciusok hiányoztak.

A szavazatok összegyűjtése a rómaiaknál eleinte épp oly egyszerű volt, mint összes szokásaik, ha nem is olyan egyszerű, mint Spártában. Mindenki fennhangon adta le szavazatát s egy írnok sorban feljegyezte. Minden tribus szótöbbsége adta a tribus szavazatát s a tribusok szavazatainak többsége volt a nép határozata. Ugyanez volt az eljárás a curiáknál és a centuriáknál. Ez a szokás jó volt mindaddig, amíg a polgárság közt a becsület uralkodott és mindenki szégyelt volna egy igazságtalan dolog vagy egy becstelen ember mellett kiállani; amikor azonban a nép megromlott és a szavazatokat vásárolták, előnyösebbnek találták a titkos szavazást, hogy a szavazatok vásárlói kezükben tartsák és hogy a csalóknak ne kelljen árulókként szerepelni.

Tudom, hogy Cicero elítéli ezt a változtatást és részben ennek tulajdonítja a köztársaság bukását. Bár tudom, mily nagyjelentőségű Cicero kijelentése, mégsem osztom nézetét; ellenkezőleg úgy hiszem: az állam romlását épp az siettette, hogy nem vezettek be több ilyen változást. Ahogy az egészséges ember életmódja nem való a betegnek, épp úgy nem lehet a leromlott népet ugyanazokkal a törvényekkel kormányozni, amelyek egy kifogástalan népnek jók. E tétel helyességét mindennél jobban bizonyítja a velencei köztársaság fennállása, amelynek árnyképe még ma is él, mert törvényeit gonosz emberek számára alkották.

A nyílt szavazás eltörlése után kis táblákat osztottak szét a polgárok között, erre írhatta mindenki szavazatát, amelyet senki más nem ismerhetett; ezenkívül a táblácskák összeszedésére, a szavazatok összeszámlálására, a választási eredmény megállapítására, stb. új törvényes rend-

szert dolgoztak ki, ami nem akadályozta meg, hogy az ezekkel a munkálatokkal megbízott tisztviselők becsületességét olykor kétségbe ne vonják. Hogy pedig a pártharcoknak és a szavazatvásárlásnak véget vessenek, rendeleteket bocsátottak ki, — hatástalanságukat épp nagy számuk bizonyítja legjobban.

A köztársaság utolsó szakaszában sokszor voltak kénytelenek rendkívüli intézkedésekhez folyamodni, hogy a törvények hiányosságait pótolhassák; néha csodákat találtak ki, s így sikerült is félrevezetni a népet, de nem a vezetőket; máskor azonnalra hívták össze a gyűlést, hogy a jelölteknek ne legyen idejük áskálódni; ismét máskor az egész ülést szónoklatokkal töltötték ki, ha félni kellett attól, hogy a már befolyásolt nép vészterhes határozatokat hoz. Azonban a becsvágy végül is minden intézkedést hiábavalóvá tett és a számbelileg nagy nép, a régi szabályokra támaszkodva, a sok visszaélés ellenére is folytatta a hatóságok választását, a törvényhozást, a perek eldöntését, magán- és közügyek elintézését, mégpedig szinte ugyanolyan könnyedséggel, mintha azt maga a szenátus végezte volna.

V. A TRIBUNÁTUS.

Ha az állam törvényes szervezetű alkatrészeit nem lehet egyensúlyban tartani, vagy ha elháríthatatlan okok e részek kölcsönös viszonyát állandóan zavarják, úgy egy különleges hatóságot kell alkotni, a többitől független testületet, hogy a részek közötti arányt helyre hozza; ez kapocs vagy közbenső szerv lesz a fejedelem és a főhatalom között, sőt szükség esetén egyidejűleg mindnyájuk között is.

Ez a testület, amelyet tribunátusnak neveznek, a törvény és törvényhozó hatalom éltető ereje. Néha a főhatalmat védi a kormány ellen, mint ezt Rómában a néptribunok tették; néha a kormányt erősíti a néppel szem-

ben, mint a tízek tanácsa Velencében, néha pedig mindkét irányban egyensúlyt tart fenn, mint az ephorok Spártában.

A közületnek nem lényeges alkateleme a tribunátus s ezért sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalomban nem részesedhet; ám épp ezáltal növekszik a hatalma, mert bár maga semmit sem tehet, viszont mindent megakadályozhat. Mint a törvények védelmezőjét jobban tisztelik és becsülik, akár a fejedelmet, aki a törvényeket végrehajtja, vagy a főhatalmat, amely a törvényeket alkotja. Ez leginkább Rómában látható, ahol a büszke patriciusok, akik mindenkor megvetették a népet, kénytelenek voltak a nép egyik egyszerű tisztviselője előtt meghajolni, akiknek pedig se hatalma, se befolyása nem volt.

Ha a tribunátust bölcs korlátok közé szorítják, úgy a jó alkotmány legszilárdabb támasza lesz, ha azonban a kelleténél csak valamivel is több hatalmat kap, úgy mindent halomra dönthet. Nem természete a gyöngeség s ha egyszer létrehozták, úgy nem lesz kevesebb, mint aminek lennie kell.

Viszont zsarnoksággá fajul, ha magához ragadja a végrehajtó hatalmat, amelyet csak irányítania szabadna és ha hatályon kívül akarja helyezni a törvényeket, amelyek megőrzését bízták rá. Az ephorok túlságos hatalma veszélytelen volt, amíg Spárta megtartotta tiszta erkölcseit, de amint a romlás megkezdődött, fokozta a romlottság terjedését. Agis királynak a zsarnokok által kiontott vérét utódja megbosszulta: úgy a bűn, mint a büntetés egyformán siettették a köztársaság bukását és Kleomenes után voltaképp nem is létezett már Spárta. Hasonló módon rohant vesztébe Róma is: a tribunok mértéktelen hatalma, amelyet önkényűleg ragadtak magukhoz, végül is arra szolgált, hogy a szabadság érdekében hozott törvények felhasználásával a császároknak segítsenek a szabadság eltiprásában. Ami a velencei tízek tanácsát illeti, úgy az egy vésztövrényszék, — a patriciusoknak épp oly félelmetes, mint a népnek, egy vésztörvényszék, amely nem a törvényeket védi, hanem elsősorban arra szolgál,

hogy a törvényeket meggyalázza és a titok leple alatt olyan csinyeket kövessen el, amelyekről senki sem mer tudomást venni.

Miként a kormány, a tribunátus is gyengül, ha tagjainak számát növelik. Amikor a római néptribunok, előbb kettő, majd öt, ez utóbbi számot kétszeresére akarták emelni, a szentáus nem akadályozta meg ezt, mert biztos volt abban, hoyg korlátok közé szoríthatja őket, egyiket a másik ellen játszva ki, — ami meg is történt.

Egy ilyen félelmetes testület túlkapásait úgy lehetne a legkönnyebben megakadályozni, amire azonban még egyetlen kormány sem gondolt, ha nem engedjük folytonos tevékenységében élni, hanem bizonyos időközöket szabunk meg, amikor szünetelni kénytelen. A közbenső idők ne legyenek oly hosszúak, hogy újabb visszaélések kaphassanak lábra; törvényileg úgy kellene szabályozni, hogy szükség esetén az időközöket meg lehessen rövidíteni.

VI. A DIKTATURA.

A törvények szilárdsága, — ami megakadályozza, hogy az eseményekhez alkalmazkodjanak, — bizonyos körülmények között veszélyessé válhat és adott esetben az állam pusztulását okozhatják. A formák rendje és lassúsága időt kíván, amit olykor nem engedhetünk meg. Ezerféle eset történhet, amikre a törvényhozó nem gondolt és a legbölcsebb előrelátás az, ha beismerjük, hogy nem gondolhatunk minden eshetőségre.

Nem lehet tehát célunk az állami berendezéseket oly merevvé tenni, hogy azok hatályát sohase függeszthessük fel. Még Spárta is hatályon kívül helyezte olykor a törvényeit.

Csak a legnagyobb veszély teszi jogossá a közrend megbontását s így csak akkor szabad felfüggeszteni a törvények szent hatalmát, ha ezt a haza üdve megköveteli. Az ilyen ritka és nyilvánvaló esetekben a közrendről kü-

lön határozat gondoskodik, amelyben a közrend megóvását a legméltóbbra bízzák. Ez a megbízás, a veszély minősége szerint, kétféleképen történhet.

Ha a baj elhárítására elég a kormánytevékenység fokozása, úgy azt a kormány egy vagy két tagjára bízzák, így nem rontják le a törvény tekintélyét, hanem csak a végrehajtás formáját változtatják meg. Ha azonban olyan a veszély, hogy a törvények gépezete akadályozná a védekezést, úgy egy legfőbb hatóságot neveznek ki, aki minden törvényt felfüggeszt, és ideiglenesen megszünteti a főhatalmat. Ilyenkor nem kétséges a közakarat, mert a nép főcélja nyilván arra irányul, hogy az állam ne semmisüljön meg. A törvényhozó hatalom ideiglenes felfüggesztése tehát nem azonos a végleges megszüntetéssel; aki a törvényhozást elnémította, nem szólaltathatja meg; aki uralkodik felette, nem képviselheti; hatalma mindenre kiterjed, csak törvényeket nem hozhat.

A római szenátus akkor alkalmazta az első eljárást, ha ünnepélyes formában megbízta a konzulokat, hogy gondoskodjanak a köztársaság üdvéről; a másikat pedig akkor, ha a konzulok egyike diktátort nevezett ki,*) amire Alba Longa mutatott példát Rómának.

Minthogy a közerkölcsök a köztársaság ifjúkorában még sok olyan óvintézkedést feleslegessé tettek, amelyek máskor szükségesek lettek volna, ezért nem féltek sem attól, hogy a diktátor nem gyakorolja hatalmát, sem attól, hogy kísértésbe jön hatalmát a megszabott időn túl is megtartani. Ellenkezőleg; az ilyen nagy hatalom csak tehernek tünt fel a megbízott szemében, s ezért iparkodott tőle lehetőleg minél hamarább megszabadulni; úgy látszott, mintha nehéz és veszélyes feladat lenne a törvények helyét elfoglalni.

Nem azért kifogásolom, hogy az első időkben oly gyakran vették igénybe ezt a legfőbb hatósági tekintélyt, mert a visszaélés lehetőségét látom, hanem mert ezáltal az emberi méltóságot vélem veszélyeztetve. Ha választá-

*) A kinevezés éjjel és titokban történt, mintha szégyennek tartották volna azt, hogy valakit a törvények fölé helyeznek.

sok megtartására, felszentelésekre, és mindenféle alakiságra használják fel, úgy félni kell attól, hogy igazi szükség esetén nem kelt eléggé félelmetes hatást, az emberek hozzá szoknak, egy tisztséget látnak benne, amelyet üres ünnepségeknél alkalmaznak s végül csak puszta címnek tekintik.

A köztársaság vége felé a már óvatosabbá vált rómaiak épp oly takarékosan bántak a diktaturával, amily bőkezűek voltak vele annak előtte; ez az eljárás is értelmetlen volt. Könnyű belátni, hogy félelmük alaptalan volt, mert épp a főváros gyengesége szolgált biztosítékul az ott élő hatóságokkal szemben: mert a diktátor megvédhette bizonyos esetekben a szabaságot, de nem sérthette meg; mert Róma rabláncát nem magában Rómában, hanem a hadseregben kovácsolták. Az a csekély ellenállás, amelyet Márius Sulla ellen és Pompejus Caesar ellen fejtett ki, világosan bizonyítja, hogy mit lehetett várni a törvényes belső hatalomtól, a külső erővel szemben.

Ez a tévedés nagy hibák forrása volt. Igy például nagy hiba volt az, hogy Catilina összeesküvésekor nem neveztek ki diktátort; mivel csak a város belső része és legfeljebb egy-két tartomány forgott veszélyben, könnyű lett volna a törvényesen kijelölt korlátlan hatalmú diktátornak az összeesküvést megsemmisíteni, míg a diktátor kinevezése nélkül csak oly szerencsés véletlenek összetalálkozása fojtotta el azt, aminőkre a józan emberi ész sohasem számíthatott.

Ehelyett a szenátus megelégedett azzal, hogy egész hatalmát a konzulokra ruházza s ennek következtében volt kénytelen Cicero, mikor cselekedni akart, a legfontosabb pontban hatalmát túllépni. És ha az öröm első kitörésében helyeselték is ezt a magatartást, később mégis teljes joggal kérték számon tőle a törvénytelenül kiontott vért, amit egy diktátornak nem vethettek volna a szemére. De Cicero ékesszólása mindenkit magával ragadott és minthogy ő maga, bár római volt, saját dicsőségét a hazánál is jobban szerette, az állam megmentésére nem a legtörvényesebb és legbiztosabb eszközt kereste, hanem el-

sősorban olyant, amely leginkább biztosította, hogy minden dicsőség az övé lesz.*) Jogosan ünnepelték Róma megmentőjeként, de épp oly joggal büntették meg, mint a törvény megszegőjét. Bármily ünnepélyesen hívták is vissza, ezt voltakép kegyelmi ténynek kell tekinteni.

Bármikép is ruházzunk fel valakit diktátori hatalommal, a leglényegesebb az, hogy a tartalmát rövid időre korlátozzák és sohase hosszabbítsák meg. A válságos fordulat, amelyik kinevezését szükségessé tette, amúgy is rövidesen az állam pusztulásához, vagy megmentéséhez vezet és a feltétlen szükségességen túl a diktátor vagy zsarnokká vagy feleslegessé válik. Bár Rómában a diktátorokat hat hónapra nevezték ki, a legtöbben már hamarabb lemondottak. Ha hosszabb lett volna a határidő, úgy talán, kísértésbe jönnek, hogy meghosszabbítsák, mint a decemvirek tették egyéves hivatali megbízatásukkal. A diktátornak csak annyi ideje volt, hogy a feladatát megoldja; arra már nem volt ideje, hogy más tervekkel is foglalkozzék.

VII. A CENZORI HIVATAL.

Amint a közakarat a törvények által, úgy a közvélemény a cenzori hivatal által nyilvánul meg. A közvélemény a törvény egy faja, amelynek betartására a cenzor vigyáz, aki azt épp úgy csak egyéni esetekre alkalmazhatja, akár a felsőbbek.

A cenzori hivatal tehát nem a közvélemény ura, hanem tolmácsa s mihelyst elfeledkezik erről, határozatai érvénytelenek és hatálytalanok.

Értelmetlen lenne a nép erkölcseit imádata tárgyaitól különválasztani, mert egyazon alapelven nyugszanak és szükségszerűen összevegyülnek. A föld valamennyi népét nem a természet, hanem a vélemények vezetik az élet örömeinek megválasztásában. Csak helyes véleményt kell adni az embereknek, úgy erkölcseik maguktól meg-

*) Nem számíthatott erre, ha egy diktátor kijelölését javasolja, mert nem merészelte volna önmagát kinevezni, abban viszont nem bízhatott, hogy konzultársa őt nevezi ki.

javulnak. Mindig a szépet szeretjük, vagy legalább is azt, amit szépnek tartunk, bár épp ennek a megítélésében tévedünk a leggyakrabban; ezért kell véleményeinket helyesbíteni. Aki az erkölcsök felett ítél az a becsület felett is ítél, aki pedig a becsület felett ítél, az mások véleményét veszi alapul.

Egy nép nézetei az alkotmányból fakadnak. Bár a törvény nem gyakorol befolyást az erkölcsökre, azok mégis szinte a törvényhozás termékei. Ha a törvényhozás ereje gyengül, elromlanak az erkölcsök. Ilyenkor már a cenzorok ítélete sem érheti el azt, amit a törvény ereje nem vihet keresztül.

Ebből következik, hogy a cenzori hivatal legfeljebb megóvhatja az erkölcsöket, de nem támaszthatja fel azokat. Addig kell cenzorokat kinevezni, amíg a törvény ereje ép; amint pusztul az erő, minden reménytelenné válik; a törvényre alapított intézményeknek nem lehet ereje ott, ahol a törvénynek magának sincs.

A cenzori hivatal úgy védi meg az erkölcsöket, hogy megátolja a vélemények elfajulását, a törvény bölcs alkalmazása által fenntartja tisztaságukat, sőt olykor, ha még kialakulatlanok, határozott irányt szab nekik. Franciaországban az volt az általános szokás, hogy a párbajoknál segédeket alkalmaztak; ezt egy királyi leirat következő szavai szüntették meg: „Ami azokat illeti, akik annyira gyávák, hogy segédeket visznek magukkal..." Minthogy ez az ítélet megegyezett a közvéleménnyel, azonnal mértékadóvá vált. De mikor egy hasonló rendelet a párbajt magát is gyávaságnak bélyegezte, — ami ellenkezett a közvéleménnyel, — ez az ítélet az általános gúny tárgya lett, mert ebben a kérdésben a közönségnek meg volt a maga véleménye.

Más alkalommal azt állíthatom, hogy a közvéleményre nem lehet kényszert gyakorolni és ezért nincs nyoma sem a kényszernek a közvélemény képviseletére rendelt ítélő hivatalokban. Nem lehet eléggé megcsodálni, hogy milyen művészettel használták fel ezt az erőt, amely napjainkban szinte teljesen veszendőbe ment, a rómaiak, de

még inkább a lakedemonok.

Ha Spártában egy rossz erkölcsű férfi a tanácsban valami helyeset javasolt, úgy az ephorok figyelembe sem vették, hanem egy erkölcsös életű férfit utasítottak, hogy ugyanazt a javaslatot újból terjessze elő. Milyen megtiszteltetés az egyiknek, milyen megszégyenítés a másiknak, s amellett egyetlen dícsérő vagy becsmérlő szós sem hangzott el! Néhány iszákos samosi bemocskolta az ephorok hivatali helyiségét; már másnap közhírré tettek egy rendeletet, amely szerint a samosiaknak szabad ocsmányul viselkedni. A legszigorúbb büntetés sem lehetett volna annyira megszégyenítő, mint az ilyen büntetlenség. Ha Sparta kijelentette valamiről, hogy az tisztességes, vagy tisztességtelen, úgy egész Görögország magáévá tette ezt a véleményt.

VIII. A POLGÁRI HITVALLÁS.

Kezdetben nem voltak más királyok, mint az istenek és nem volt más kormányforma, mint a theokrácia. Egy nézeten voltak Caligulával és nagyon helyes következtetéseket vontak le. Az érzelmek és fogalmak hosszadalmas átalakulása szükésges ahhoz, hogy az emberek végre egy magukfajtájut fogadjanak el uruknak és elhitessék magukkal, hogy így minden jó lesz.

Abból, hogy isteneket állítottak minden politikai közület élére, az következett, hogy annyi isten volt, ahány állam. Két idegen és majd mindig elelnséges érzelmü nép nem hódolhatott hosszabb ideig egyazon úrnak; két hadsereg, ha megütközik egymással, nem engedelmeskedhet ugyanannak a hadvezérnek. Igy keletkezett a népek különválásából a sokistenüség, ebből viszont a vallási és polgári türelmetlenség, amelyek, mint azt később bebizonyítom, lényegileg azonosak egymással.

A görögök téveszméje, hogy a barbár népeknél saját isteneiket ismerték fel, egy másik téveszme következmé-

nye volt: ugyanis minden más nép természetes urainak tekintették magukat. De azt már nevetségesnek tartanók, ha ma valaki azonosnak tekintené a különféle nemzetek isteneit; mintha Moloch, Saturnus és Kronos egy és ugyanaz az isten lehetne! vagy mintha a főniciai Baál, a görög Zeus és a latin Jupiter egyetlen lény lenne! mintha bármi közös vonás is lehetne olyan képzeletbeli lényekben, akik más-más nevet viselnek.

Ha azt kérdik, hogy miért nem voltak vallásháborúk*) a pogány-korban, amikor pedig minden államnak saját vallása és saját istenei voltak, — úgy erre azt felelem, hogy épp azért nem voltak vallásháborúk, mert minden államnak meg volt a saját vallása és a saját kormányformája, így tehát istenei, valamint törvényei között nem tett különbséget. A nemzeti háború egyben vallásháború is volt és az istenek hatalmi köre, hogy úgy mondjam, csak a határokig ért. Az egyik nép istenének semmi joga sem volt egy másik nép felett. A pogány isteneknek nem voltak irígyek; megosztották egymás között a világ uralmát.

Még maga Mózes és az izraeliták is gyakran e nézetnek hódoltak, mikor Izrael istenét emlegették. Az igaz, hogy a kanaáni isteneket semmibe sem vették, mert magát a népet is megvetették és enyészetre kárhozottnak és leigázandónak tekintették. De nézzük csak hogyan beszélnek azon szomszéd népek isteneiről, kiket tiltva volt megtámadniok. „Nem illetnek e azok téged törvényesen, amit Chamos a te istened elfoglalt?" Így szólt Japhta az ammonitákhoz. (Szepessy ford. Bir. XI. 24.) „azonképen foglaljuk el mi is azt, amit az Ur ami istenünk győzedel-

*) Teljesen nyilvánvaló, hogy a Phocia elleni úgynevezett szent háború nem volt vallásháború. Ennek a célja az volt, hogy a templom megszentségtelenítőit megbüntesse és nem, hogy a hitetleneket meghódítsa.

mesen elnyert."*) Ebben nézetem szerint Chamos jogainak és az Izrael istene jogainak egyenlő volta határozottan el van ismerve. De midőn zsidók, a babyloni királyok, majd később syriai királyok által leigázva makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy csak saját istenüket ismerik el, ez a vonakodás a győzők által lázadásnak lett minősítve és számukra a történelemben megörökített üldözéseket eredményezte, amelyre a kereszténység előtti időkből más példa nem ismeretes.**)

Minthogy minden vallás csak azon állam törvényeivel volt szoros kapcsolatban, amely azt előszabta, nem létezett más út valamely nép megtérítésére, mint a meghódítás. A hódítók egyben hittérítők is voltak. Mivel a kitérés kötelező volt a legyőzöttek számára, a térítőknek előbb győzelmet kellett aratni és csak azután lehetett szó vallásváltoztatásról. Nem az emberek harcoltak az istenekért, hanem — mint Homerosnál — az istenek küzdöttek az emberekért; mindegyik fél a maga istenéhez fohászkodott győzelemért és háláját új oltárok emelése által rótta le. Mielőtt a rómaiak bevettek egy várost, felszólították annak isteneit távozásra, ha meghagyták is a tarentumbelieknek az ő haragos isteneiket, ez csak azért történt, mert nézetük szerint ezen istenek az övéiknek alá voltak rendelve és azoknak hódolni kénytelenek. Ugy hagyták meg a legyőzött népeknek isteneiket, mint ahogy meghagyták törvényeiket is. Gyakran csak egy korona a

*) „Nonne ea quae possidet Chamos deus tuus, tibi iure debentur?" Ez a Vulgata szovege, Carrieres ft. igy fordítja: „Nem e hiszitek, hogy jogotok van azt bírni ami Chamos istenteket illeti meg?" Nem ismerem ugyan a héber szöveget, de azt látom, hogy a Vulgata szerint Jephta határozottan elismeri Chamos isten jogát, míg a francia fordító ezen elismerését egy „szerintetek" kifejezéssel gyengíti, melynek nyoma nincs a latinban.

**) Az a lehető legvilágosabb, hogy a phokisbeliek ellen viselt úgynevezett „szent háború" egyáltalán nem volt vallásháború: célja csakis szentségtök megbüntetése és nem a hitetlenek meghódítása volt.

capitoliumi Jupiter számára volt az egész sarc, amit kivetettek.

Mivel a rómaiak uralmukkal együtt vallásukat és isteneiket is szerte terjesztették és legtöbbször a legyőzöttek istenét is elismerték, amennyiben egyiknek-másiknak szintén megadták a polgár jogokat; lassanként e mérhetetlen birodalom népei azt vették észre, hogy egész sereg istenök és vallásuk van, melyek mindenütt hasonlók egymáshoz. Ily módon lett a pogányság egyetlen és egységes vallássá az egész ismert földön.

Ily viszonyok között fogott hozzá Jézus a földön egy érzékfeletti ország alkotásához, ami által elválasztotta a theológikus rendszert a politikaitól, megbontotta az állam egységét és ama belső meghasonlásokat idézte elő, melyek folyton zavarták a keresztény népek életét. Mivel hogy a pogányok nem voltak fogékonyak a túlvilági királyság merőben új fogalma iránt, a kereszténveket valóságos lázadóknak tekintették, akik megalázkodást színlelve, csak lesik az alkalmat, hogy mikor függetleníthetik magukat és mikor ragadhatják magukhoz ügyesen a hatalmat, amelyet gyönge voltukban színleg tiszteltek. Ez volt a szülőoka a keresztény üldözéseknek.

Amitől a pogányok tartottak az tényleg be is következett. Ekkor azután minden megváltozott, az alázatos keresztények egész más hangon beszéltek és nem sokára kitűnt, hogy az állítólagos túlvilági ország élén egy látható uralkodóval, a világ legdespotikusabb uralmává változott át. Mivel hogy mindenütt létezett államfő és polgári törvények is, eme két hatalom fennállása örökös összeütközéseket szült az illetékesség terén, amelyek a keresztény államokban minden józan politika lehetőségét kizárták. Sohasem jöhetett tisztába az ember azzal, vajjon a politikai elöljárójának vagy pedig a papnak kell e engedelmeskednie.

Ugy Európában, mint a közelebbi országokban több nép iparkodott ugyan fenntartani vagy helyreállítani a régi állapotot, de sikertelenül, a kereszténység szelleme

mindenütt diadalt aratott. A vallás megtartotta vagy kivívta függetlenségét az államhatalommal szemben és sohasem állott az állami közülettel a szükséges szoros viszonyban. Mohamed e tekintetben rendkívül éleslátású volt, politikai rendszerét szorosan egybekapcsolta és ameddig utódai, a kalifák alatt, megmaradt az eredeti kormányforma, a kormányzat egységes és ebből a szempontból kitűnő volt. Amikor azonban az arabok gazdagok, tanultak, műveltek, elpuhultak és gyávák lettek, a barbárok csakhamar leigázták őket és újból kezdetét vette a két hatalom különválása. Habár ez a mohamedánoknál nem olyan szembetűnő, mint a kereszténveknél, mégis meg van náluk, különösen a sziitáknál Ali szektájában: vannak államok, mint pl. Perzsia, ahol a szakadás hatása állandóan érezhető.

Európában az angol királyok ragadták magukhoz az egyházfő szerepét és példájukat a cárok követték: de ezek az uralkodók a címük ellenére sem az egyház uraként, hanem szolgájaként szerepeltek: nem szereztek jogot ahhoz, hogy megváltoztassák a vallást, csak hatalmat nyertek, hogy megvédelmezhessék; nem rendelkezhetnek az egyházon belül tetszésük szerint, hanem csak a fennálló törvényeket hajtják végre. Ahol a papság zárt testületet alkot.*) ott úr és törvényhozó a saját területén. Így tehát Angliában és Oroszországban épp úgy két főhatalom van, mint mindenütt máshol.

Az összes keresztény írók közt, csak az egy Hobbes ismerte fel ezen bajt, de egyúttal óvszereit is, midőn azt

*) Jól megjegyzendő, hogy a papságot nem formaszerű gyülekezetek (mint Franciaországban van rá példa) egyesítik egy testületté, hanem az egyház egyetemessége. Az egyetemesség és kiközösítés képezik a papság társadalmi szerződését. Oly szerződés ez, amelynek segélyével, mindig uralkodni fog népeken és királyokon. Minden pap ki ugyanazon egyház tagja, polgártársa a többieknek, még ha a világ két ellentétes szélén laknak is. Ez az eszme a politika egyik mesterműve. A pogány papoknál ilyesféle intézmény nem létezett: nem is alkottak ők soha összefüggő papi rendet.

javasolta, hogy egyesíttessék e két ellentétes hatalom és állíttassék mindenütt helyre a politikai egység, mert nélküle sem az állam, sem a kormányzat nem lesz helyesen szervezhető. Be kellett azonban ismernie, hogy a kereszténység uralomra törő szelleme nem fér össze az ő rendszerével és hogy a papság érdekei mindig erősebbek lesznek az állam érdekeinél. Valóban a kereszténységet nem tanainak félszeg elvei, hanem a bennük foglalt leplezetlen igazságok miatt gyűlölték.**)

Ezen szempontból fejtegetve a tényeket, azt hiszem könnyűszerrel meg lehetne cáfolni Bayle és Warburton ellenkező véleményét. Az első ugyanis azt állítja, hogy semmiféle vallás nem lehet üdvös az államra nézve, az utóbbi ellenben azt vallja, hogy a kereszténység éppen legerősebb támasza az államnak. Bayle ellen azzal lehetne bizonyítani, hogy még sohasem lett állam alkotva, melynek ne a vallás szolgált volna alapjául. Warburton ellen pedig azt lehet felhozni, hogy a kereszténység erkölcstana inkább árt, mint használ az alkotmány szilárdságának. Hogy ezen nézetem teljesen világos legyen, szükséges lesz egy kissé szorosabban megállapítani a vallás fogalmát.

A vallásnak a társadalomhoz való viszonyában, amely vagy egyetemes, vagy magán jellegű lehet, két faja van, mégpedig az emberek vallása és az állampolgárok vallása. Az emberi vallás, amelynél sem templomokra, sem oltárokra, sem szertartásokra nincs szükség és amely a mindenható Isten benső séges imádatára és az erkölcs örök kötelességeire szorítkozik, — az evangelium egyszerű és tiszta vallása: ez az igazi istenhit és isteni természetjognak lehetne nevezni. Az állampolgári vallás egyetlen országra szorítkozik, külön isteneket és védőszenteket teremt a maga számára. Megvannak a saját hit-

**) Láthatjuk egyebek között Grotiusnak egy fivéréhez intézett leveléből (1643. apr. II.) hogy a De Cive munkában mit helyesel és mit rosszal a nagy tudós. Az igaz, hogy hajlandó az elnézésre és a szerzőnek a rossz állítások fejében megbocsájtja a jókat, de hisz nem mindenki ilyen kegyes.

tételei, szokásai és van egy törvényesen szabályozott külső istentisztelete. Kivéve azt az egy népet, amely követője, mindenki mást hitetlennek, idegennek és barbárnak tekint; az ember jogait és kötelességeit csak addig terjeszti ki, ameddig oltárai érnek. Ilyen volt a kezdetleges népek vallása, és ezt polgári vagy tételes isteni jognak nevezhetjük.

Van ezenkívül egy harmadik, még furcsább faja a vallásoknak, amely az által, hogy két törvényhozást, két államfőt és két hazát ad az emberiségnek, a legelelntétesebb törvények uralma alá helyezi, mivel meggátolja, hogy egyszerre jó állampolgárok és jámbor hívők legyenek. Ilyen a Lana vallás, a japánoknál és a római katolikus vallás. Az utóbbit papi vallásnak is lehetne nevezni. Belőle oly zavaros és a társadalomnak ellentmondó jog ered, hogy azt sajátos elnevezéssel illetni nem is lehet.

Politikai szempontból nagy hibái vannak ezeknek a vallásoknak. Az állampolgári vallásban, legalább az a jó, hogy az Isten tisztelete mellett a törvények szeretetét is gyakorolja; miközben a hazát imádat tárgyává teszi, azt tanitja a haza polgárainak, hogy a hazának tett szolgálat a haza istenének is kedves cselekedet. Ez a theokrácia egy fajtája, ahol az egyház feje nem lehet más, mint a fejedelem és ahol nincs más papság, mint a hatóság. Aki a hazáért hal meg, egyben vértanú is, a törvény megsértése istenkáromlás, és a nyilvános kiátkozás az istenek haragját zúdítja a bűnös fejére; sacer esto! Helytelen benne az, hogy tévedésre és szemfényvesztésre van alapítva és igy tévútra vezeti az emberiséget, hiszékenységgel, babonával teliti őket és az istenség igaz imádását üres szertartásokká süllyeszti. Különösen rossz ezen vallás, ha kizárólagossá és zsarnokivá válik és ha a népet oly türelmetlenné és vérengzővé teszi, hogy csak gyilkolásra és kivégzésre áhitozik és istenfélő cselekedetnek tartja azt, ha kiirt mindenkit, aki nem hisz az ő istenében. A vallásnak ez a fajtája híveit a természetes háború

állapotába hozza, minden más néppel és saját népének biztonságát igen nagy veszélynek teszi ki.

Igy tehát, csak az emberi vallás azaz a kereszténység volna még hátra, de nem a mai, hanem az evangéliumi kereszténység, mely ettől nagyon is eltérő. E szent, fenséges, igaz vallásban testvérekül ismerik el egymást az emberek, akik valamennyien egyazon Isten gyermekei és a kötelék, amely összefűzi őket, még a halálban sem bomlik fel. Mivel azonban nem áll semmiféle kapcsolatban a politikai közülettel, a törvények erejét olyannak hagyja meg, amilyent azok önmagukból merítenek, semmivel sem növeli azokat. Igy tehát a kisebbszerű társadalmak ezen nagyhatású köteléke itt hatás nélkül marad. De ezenfelül nem is vonza a polgárok szívét az állam felé, hanem eltávolítja attól, úgy mint minden földi jótól. Véleményem szerint misem ellenkezhetik ily nagy mértékben a társadalmi szellemmel. Vannak akik ezzel szemben azt állítják, hogy egy igaz keresztényekből álló nép az elképzelhető legtökéletesebb államot alkotná. Ebben a feltevésben csak egy nehézséget látok: véleményem szerint az igazi keresztények társadalma már nem is emberi társadalom lenne. Sőt még azt is állítom, hogy minden tökéletessége ellenére is, az ilyen társadalom nem lenne, sem nagyon hatalmas, sem nagyon hosszú életű. Tökéletessége következtében hiányozna a benső kapcsolat és az összefüggés; pusztulását maga a tökéletesség okozná.

Mindenki teljesítené kötelességét: a nép engedelmeskedne a törvényeknek, az elöljárók igazságosak és szelidek, a hivatalnokok erkölcsösek és befolyásolhatatlanok lennének. A katona nem törődne a halállal; nem volna se dicsvágy, se fényűzés. Mindez nagyon szép, de vizsgáljuk meg közelebbről.

A kereszténység tisztán szellemi vallás, amely egyedül és kizárólag a mennyei dolgokkal foglalkozik: a keresztények országa nem e földről való. Az igazi keresztény ember feltétlenül teljesíti kötelességét, de teljesen

közönyös előtte, hogy műve jól vagy rosszul sikerül. Ha nincs oka szemrehányást tenni önmagának, úgy nem érdekli, hogy e földön jól megy e a sorsa. Ha az állam élete virul, úgy nem mer az általános boldogságban részt-venni; fél, hogy hazájának dícsősége büszkévé teszi, ha az állam tönkre megy, úgy áldja az Isten kezét, amely oly súlyosan nehezedett népére.

Az ilyen társadalom, csak akkor élhetne békében és őrizhetné meg az egyetértést, ha kivétel nélkül minden polgára jó keresztény lenne; ha azonban szerencsétlen módon csak egy nagyravágyó vagy álszenteskedő akadna közöttük, mondjuk egy Catilina vagy egy Cromwell, úgy ez igen csúnyán bánna el polgártársaival. A keresztény szeretet nem engedi, hogy mindjárt rosszat gondoljunk embertársainkról. Amint valaki rájön egy olyan ravaszságra, amellyel embertársait rászedheti és az államhatalom egy részét magához ragadhatja, úgy már is törvényes tekintélyhez jutott. Lelkiismereti kérdést csinálnak abból, hogy előzzék e a bitorlót; meg kellene zavarni a társadalmi békét, erőszakot kellene alkalmazni és vért is ontani, — mindezt nehezen lehet a keresztény szeretettel összeegyeztetni, hiszen végtére is nem közönbös-e az, hogy rabok vagyunk e vagy szabadok ebben a földi siralomvölgyben, fő az, hogy a mennyországba jussunk és erre jó segédeszköz az önmegtagadás.

Háború esetén az állampolgárok rettegés nélkül indulnak a csatába senki sem gondol a futásra, megteszik kötelességüket, de nem lelkesednek a győzelemért — inkább tudnak meghalni, mint győzni. Mit bánják ők győznek-e vagy legyőzetnek? Nem jobban tudja-e az isteni gondviselés, mi üdvös rájuk nézve? Gondoljuk csak meg, mily nagy előnye lehet egy büszke, vakmerő és szenvedélyes ellenfélnek eme stoicizmus által. Állítsuk csak szembe velük azon népeket, akikben lángoló hazaszeretet és dicsőségvágy honol, képzeljük el a mi keresztény köztársaságunkat összetűzni Rómával vagy Spártával. A jámbor keresztények bizonyára meg lesznek verve, szét-

szórva és megsemmisítve, mielőtt még magukhoz térhetnének. Nézetem szerint igen szép fogadást tettek Fábius katonái: nem arra esküdtek, hogy győznek vagy meghalnak, hanem arra, hogy mint győztesek fognak hazatérni és esküjüket meg is tartották. Soha keresztény ember ilyen fogadalmat nem tett volna, ilyesmi szerinte istenkísértés lenne.

De talán tévedek is amikor keresztény köztársaságot említek, e szavak egyike kizárja a másikat. A kereszténység csak szolgaságot prédikál. Szelleme nagyon is kedvez a kényuralomnak, annyira, hogy ez csak nyer általa. Az igazi keresztények már arra születtek, hogy szolgák legyenek, de ők tudják is ezt és nem igen aggódnak miatta, hisz e rövid földi lét kevés becsel bír előttük.

A keresztény hadseregek állítólag kitűnőek, én ezt kereken tagadom. Had lássak előbb olyat, a magam részéről nem ismerek keresztény hadat. Bizonyára felhozzák majd a keresztes hadjáratokat. Nem akarok vitatkozni a keresztes vitézek bátorsága felett, csupán azt jegyzem meg, hogy azok nem voltak igazi keresztények, hanem papi hadseregek. Ha behatóan vizsgáljuk a dolgot, ez visszaesés volt a pogányságba, mivel hogy az evangélium nem alkotott nemzeti vallást és az igazi keresztények által viselt vallásháború el sem képzelhető.

A keresztény írók állítják, hogy a pogány császárok alatt a keresztény katonaság vitézül harcolt, én ezt el is akarom hinni; versengés volt ez a pogány csapatokkal a dicsőségért. De mióta a császárok keresztényekké lettek, a vetélkedés megszünt, mikor a kereszt kiszorította a sas jelvényét vége szakadt a római vitézségnek.

De ne folytassuk ezeket a politikai elmélkedéseket, térjünk vissza a jog területére, hogy e fontos kérdés alapelveit megvilágíthassuk. A jog, amelyet a társadalmi szerződés ad a főhatalomnak, az alattvalókkal szemben, mint mondottuk, nem lépi túl a közjólét határát.*) Az

*) „A köztársaságban", mondja d'Argenson „mindenki teljesen szabad minden olyan dologba amivel másoknak nem árt". Ez a mindenkori határ pontosabban nem lehet megjelölni. Nem

alattvalók csak annyiban tartoznak számot adni nézeteikről, amennyiben azok a közjólétet érintik. Az államra nézve rendkívül fontos, hogy minden polgárának legyen valamilyen vallása, hogy ez által megszeresse a kötelességeit. Azonban a vallási hittételek, csak annyiban érintik az államot és annak szerveit, amennyiben az erkölcsre és egymás iránti kötelességekre vonatkoznak. Eltekintve ettől, mindenki abban hihet amiben akar; a főhatalom hatásköre nem terjed ki a túlvilágra, alattvalói túlvilági sorsával nem törődhet, neki elegendő, ha itt a földön jó állampolgárokként élnek.

Van tehát egy tisztára polgári hitvallás, ennek tételeit az államhatalom van hivatva megállapítani. Itt voltaképen nem hittételekről van szó, hanem olyan általános alapelvekről, amelynek hiányában nem lehet valaki se jó honpolgár, se hű alattvaló.* Bár az állam senkit sem kötelezhet ez alapelvek elfogadására, de mindenkit, kitaszíthat, aki nem hisz azokban; minden esetre nem mint istentelent, hanem mint a társadalmi szerződés ellenségét, mint olyant, aki képtelen arra, hogy az igazságot és a törvényeket szeresse és kötelességéért, ha kell, életét áldozza. Ha valaki miután már nyilvánosan elismerte ezeket az alapelveket és később mégsem tiszteli és hiszi azokat, úgy halálbüntetést érdemel, mivel az elképzelhető legnagyobb bűnt követte el; hamisan esküdött a törvény színe előtt.

---

tagadhattam meg magamtól azt az örömet, hogy időnként ne idézzek ebből a kéziratból, bár az olvasó közönség előtt még ismeretlen, hogy tiszteletet adhassak annak a híres és tiszteletreméltó férfiúnak, aki miniszter korában is megőrizte a polgári gondolkodást és a haza kormányzásáról alkotott helyes és egészséges nézeteit.

---

*) Amikor Caesar Catilina védelmében a lélek halhatatlanságának elvét igyekezett bebiyonyítani Cato és Cicero nem vesztegették az időt filozófiai kérdések cáfolatára, hanem megelégedtek annak bizonyításával, Ceasar rossz polgárként beszél és az államra nézve veszélyes tant hirdet. A római szenátusnak valóban csak erről, nem pedig thológiai kérdéskeről kellett döntenie.

A polgári vallásnak egyszerű, kevés és határozott alapelvei legyenek, ne szoruljanak magyarázatokra. Egy mindent tudó bölcs jóságos istenség, egy mindenható gondviselés létezése, a túlvilági élet, a jók megjutalmazása és a gonoszok megbüntetése, a társadalmi szerződés és a törvények szentsége, — ezek a pozitív, kétségtelen hittételek. Ami a negatív tételeket illeti, csak egyetlen egyet tartok szükségesnek: a türelmetlenség kerülését.

Nézetem szerint téved az, aki különbséget tesz társadalmi és egyházi türelmetlenség között. Mindkettő együtt szokott járni. Lehetetlen békében élni azokkal, akiket kárhozottaknak tekintünk; őket szeretni annyi, mint Istent gyűlölni. Nincs más mód eszerint, mint vagy megtéríteni vagy kínpadra vonni őket. Mindenütt ahol a vallási türelmetlenség uralkodik okvetlenül a polgári viszonyokra is hatással kell lennie,**) amennyiben ez bekövetke-

**) Így például a házasság mint polgári szerződés, oly magánjogi hatásokkal bír, melyek nélkül a társadalom fennállása lehetetlen volna. Tegyük fel, hogy valahol a papság kiviszi, hogy csak őt illeti meg a házassági szerződés megkötése is (mely jogot mulhatatlanul magához is raagd minden türelmetlen vallás körében) nem kétségtelen lesz-e akkor, hogy az egyház hatalmának kellő percbeni érvényesítése megbénítja a fejedelemét, akinek csak annyi alattvalója lesz, amennyit a papság jónak lát neki juttatni, mivel hogy őket illeti meg a jog összeadni avagy azt megtagadni aszerint, hogy milyen vallást követnek a felek, hogy elismernek-e valamely hitelvet vagy sem, aszerint mint többé-kevésbbé alázatosak az egyházzal szemben. Vajjon nem valószínű-e, hogy csak némileg óvatos és kitartó eljárás mellett nemsokára egymaga fog rendelkezni az örökösödés, hivatalok, állampolgárság, sőt még az állam sorsa felett is, hisz ez az ő szempontjukból csupa törvénytelen szülött és mint ilyen fenn nem állhat. Ez ellen azt lehetne felfhozni, hogy az államok óvást fognak emelni, mint durva visszaélés ellen, megfogják indítani a törvényes lépéseket, határozatokat hoznak és lefoglalják az egyház világi javait. Mily jámbor csolódás! A papság ha nem is nagyon bátor, de ha csak egy kis józan esze van, csak hagyja őket óvást emelni, törvény útján eljárni, rendeleteket hozni, zár alá venni, végül is hatalmas befolyásuknál fogva ők maradnak az urak. Azt hiszem nem nagy áldozat, ha valaki feladja a részt, mikor bizonyos abban, hogy az egészet hatalmába fogja keríteni.

zik a főhatalom nem főhatalom többé még világi ügyekben sem, e perctől fogva a papok az igazi urak, a királyok is csak az ő szolgáik.

Mivelhogy nincs és nem is lehet kizárólagos nemzeti vallás, minden vallást meg kell tűrni, ha az elismeri a többieket, feltéve hogy hittételeik nem ellenkeznek az állampolgári kötelességekkel. Amely vallás pedig azt merészeli mondani, hogy „az egyházon kívül nincsen üdvösség" azt ki kell űzni az államból, feltéve, ha az állam nem egyház, a fejedelem nem csupán főpap. Ilyen dogma csak egy theoretikus kormánnyal egyeztethető össze másutt mindenkor csak veszélyes lesz. Azon ok, amely miatt állítólag IV. Henrik a katolikus egyházba lépett be, minden tisztességes embert, csak annak elhagyására indíthatna, főképpen azt a fejedelmet, aki gondolkozik.

IX. BEFEJEZÉS.

Miután megállapítottam az államjog igazi alapelveit és azon igyekeztem, hogy ez alapelvek segélyével szilárd alapot adjak az államnak, most az következnék, hogy külső vonatkozásaiban is alátámasszam, ami a nemzetközi jog, a kereskedelem, a hadijog, a hódítás joga, a közjog, a szövetségek, egyezmények, szerződések, stb. részletes taglálását jelentené. Ám ez teljesen új, csekély képességeimnek túl nagy feladat lenne; nemis kellett volna ilyen távoli célokra gondolnom.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés (Radványi Zsigmond) — — — — — — 5
Társadalmi szerződés — — — — — — — — 17
Előszó — — — — — — — — — — — — 17
Első könyv — — — — — — — — — — — 17
I. Az első könyv tartalma — — — — — — 18
II. Az első közületek — — — — — — — — 18
III. Az erősebb joga — — — — — — — — 21
IV. A rabszolgaság — — — — — — — — 22
V. Minden társadalmi szerződés egy ős-szerződésből származik — — — — — — — — — 27
VI. A társadalmi szerződés — — — — — — 28
VII. Az államhatalom — — — — — — — — 30
VIII. Az állampolgárság — — — — — — — 32
IX. A dologi tulajdon — — — — — — — 34
Második könyv — — — — — — — — — — 37
I. A főhatalom elidegeníthetetlen — — — — 37
II. A főhatalom oszthatatlan — — — — — — 38
III. Tévedhet-e a közakarat? — — — — — — 40
IV. A főhatalom korlátai — — — — — — — 42
V. Az élet és halál joga — — — — — — — 46
VI. A törvény — — — — — — — — — 48
VII. A törvényhozó — — — — — — — — 51
VIII. A nép — — — — — — — — — — 56
IX. Folytatás — — — — — — — — — — 58
X. Folytatás — — — — — — — — — — 60
XI. A törvényhozás különböző rendszerei — — — 63
XII. A törvények felosztása — — — — — — 65
Harmadik könyv — — — — — — — — — — 67
I. A kormányzat általában — — — — — — 67
II. Különféle kormányformák megalakításának elvei 73
III. A kormányformák felosztása — — — — — 76
IV. A demokrácia — — — — — — — — 77
V. Az arisztokrácia — — — — — — — — 79

VI. A monarchia — — — — — — — — — — 82
VII. Vegyes kormányformák — — — — — — 87
VIII. Nem minden kormányforma jó minden országnak 88
IX. A jó kormányzat ismertetőjelei — — — — 93
X. A kormány visszaélései és elfajulási hajlandósága 95
XI. A politikai közület halála — — — — — — 98
XII. Hogyan tartja fenn magát a főhatalom? — — 99
XIII. Folytatás — — — — — — — — — — 100
XIV. Folytatás — — — — — — — — — — 102
XV. A követek, vagy a nép képviselői — — — — 103
XVI. A kormányalakítás nem szerződéskötés — — — 106
XVII. A kormány megalakítása — — — — — — 108
XVIII. A kormánytúlkapások megakadályozása — — 109
Negyedik könyv — — — — — — — — — — 111
I. A közakaratot nem lehet megsemmisíteni — — 111
II. A szavazásról — — — — — — — — 114
III. A választásokról — — — — — — — — 117
IV. A római comitia — — — — — — — — 120
V. A tribunátus — — — — — — — — — 130
VI. A diktatura — — — — — — — — — 132
VII. A cenzori hivatal — — — — — — — — 135
VIII. A polgári hitvallás — — — — — — — 137
IX. Befejezés — — — — — — — — — 149

KLASSZIKUS IRASOK sorozatában eddig megjelent könyvek:

1. MACHIAVELLI: A fejedelem II. kiadás 6.— Frt.
2. SOPENHAUER: A szenvedélyes szerelemről II. kiadás . . . . . 4.50 Frt.
3. TOLSZTOJ: Tudomány és művészet. Elfogyott
4. ROUSSEAU: Társadalmi szerződés II. kiadás . . . . . 10.— Frt.
5. CAMPANELLA: Napállam. Elfogyott
6. TACITUS: Germánia. Elfogyott
7. MILL: A szabadságról. Elfogyott
8. FICHTE: A tökéletes állam . . 7.50 Frt.
9. MONTESQUIEU: Európa egységéről 4.50 Frt.
10. GRACIAN: Az életbölcseség kézikönyve 7.50 Frt.
11. ROBESPIERRE: Emlékiratai . . 6.— Frt.
12. ERASMUS: A balgaság dicsérete 4.— Frt.
13. VOLTAIRE: Filozófiai ábécé . . 9.— Frt.

ELŐKÉSZÜLETBEN:

HEINE: Vallásról és filozófiáról

WILDE: Emberi lélek a szocializmusban

HALHATATLAN GONDOLATOK
Nagy gondolkodók, hires emberek bölcs mondásainak válogatott gyűjteménye

UJDONSÁGOK:

JAROSLAV: A szovjet értelmiség multja és jelene . . . . . 5.— Frt.

„ Az értelmiség és a marxizmus 3.— Frt.

Kisérje figyelemmel a PHÖNIX kiadványokat